T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE 1980 YILI SONRASI YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE TÜRK SİYASAL KARAR BİRİMLERİNİN BU KRİZLERLE MÜCADELE POLİTİKALARI

Gülistan KABA
16921003

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Halis ÖZER

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE'DE 1980 YILI SONRASI YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE TÜRK SİYASAL KARAR BİRİMLERİNİN BU KRİZLERLE MÜCADELE POLİTİKALARI

Gülistan KABA
16921003

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Halis ÖZER

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Türkiye'de 1980 Yılı Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizler ve Türk Siyasal Karar Birimlerinin Bu Krizlerle Mücadele Politikaları" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

10/06/2019

Gülistan KABA

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Gülistan Kaba tarafından yapılan "Türkiye'de 1980 Yılı Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizler ve Türk Siyasal Karar Birimlerinin Bu Krizlerle Mücadele Politikaları" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İKTİSAT Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Doç. Dr. Mehmet KAYA

Üye: Doç. Dr. Mehmet Halis ÖZER

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Murat CİHANGİR

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 04/07/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

…/…/2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖNSÖZ

1980 yılı sonrasında dünyayla bütünleşmek için Türkiye ekonomisinde köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerden sonra kırılgan bir hale gelen Türkiye ekonomisi için ekonomik krizler kaçınılmaz olmuştur. Ekonomik krizlerin etki ve sonuçlarının şiddeti, siyasal karar birimlerinin aldığı karar ve yürüttükleri politikalara göre değişkenlik göstermektedir. Çalışmanın amacı; 1980 sonrasında görülen ekonomik krizlerin ortaya çıkış sebeplerini ele almak ve ekonomiye etkilerini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca bu bilgiler ışığında Türk siyasi ve mali karar mekanizmalarının yaşanan krizlere karşı hangi önlemleri aldıkları ve krizlerin etkisini en aza indirgemek için nasıl politikalar izlediklerini sonuçlarıyla beraber detaylı bir şekilde ele almak bu çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temelinde Türkiye ekonomisinde geçmişte yaşanan ekonomik krizler ve bu krizlere karşı izlenen politikalar incelendiğinden tarihçi yöntem kullanılmıştır. Bu çalışmayla, ekonomik krizler karşısında uygulanan ekonomi politikalarının nasıl sonuçlar verdiği ortaya çıkarılmakta ve uygulanacak ekonomi politikaları karşısında hangi muhtemel sonuçlar alınacağı bilgisine ulaşılacağı beklenilmektedir.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinden, araştırma ve yazım aşamalarına kadarki süreçte; bilgisini, yardımını ve kıymetli zamanını benden esirgemeyen, görüş ve tavsiyeleri ile bana katkıda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Halis Özer'e teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca bütün zorlukları benimle birlikte göğüsleyen, bana güçlü olmayı öğreten, beni sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştiren kıymetli merhume annem Sidret Kaba'ya minnet ve teşekkürlerimi ayrıca belirtmek istiyorum.

Gülistan KABA

Diyarbakır 2019

ÖZET

Kriz; beklenmedik bir anda ortaya çıkan, ortaya çıktığı yerin mevcut durumunu değiştiren ve beklenmedik bir anda ortaya çıktığı için de müdahale etmekte genellikle geç kalınan şiddetli dalgalanmalar durumudur. Günümüzde ekonomik krizler, sadece ortaya çıktıkları ekonomilerde yıkıcı olmazlar. Küreselleşme olgusu nedeniyle entegre olan dünya piyasalarındaki tüm ülkeler, herhangi bir ekonomide baş gösteren krizden etkilenebilirler. Bu tarz küresel krizler özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik değişkenlerini genellikle olumsuz etkilerler.

1980 yılı sonrasında Türkiye ekonomisinde yapılan devrim niteliğindeki Liberalizme yönelik reformlar ve 1990'lı yıllarda hızlanan küreselleşme akımları ekonominin yeniden canlanmasına yardımcı olmuştur. Liberalizm ve küreselleşme ile beraber canlanan ekonomi, belli bir süre sonra yerini olumsuz değişkenlere bırakmıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin radikal değişim ve dönüşümlerin uygulanmasında yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmamızda Türkiye ekonomisinde 1980 yılından sonra yaşanan ekonomik krizleri, bu krizlerin yıkıcı etkilerini, bu krizlerle mücadelede alınan kararları ve bu mücadele politikalarının ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler

Kriz, Ekonomik Kriz, Türkiye Ekonomisi, İstikrar Politikaları, Küreselleşme.

ABSTRACT

Crisis; It is a state of severe fluctuations that occurs unexpectedly, changes the current state of the place where it arises, and is often too late to intervene because it occurs unexpectedly. Today, economic crises are not only disruptive in the economies they arise. Due to the phenomenon of globalization, all countries in the integrated world markets can be affected by the crisis that materialises in any economy. Such global crises often have a negative impact on macroeconomic variables and these negative effects particularly take place in the economies' underdeveloped or developing countries.

Revolutionary reforms that are implemented on the way of liberalism after 1980 and the accelerated globalization currents in 1990's helped to revive the economy. The economy, which was revived with liberalism and globalization, was replaced by negative variables after a certain period of time. This situation stems from the cause of inadequacy is due to the inadequacy of Turkey's economy for implementing radical changes and transformations. In this study we will examine the economic crises that have experienced in Turkey's economy after 1980, devastating effects of these crises, decisions which are taken to tackle them and impacts of those verdicts on economy.

Keywords

Crisis, Economic Crisis, Economy of Turkey, Stabilization Policies, Globalization.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **II**

ABSTRACT ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

TABLO LİSTESİ ..... **VII**

ŞEKİL LİSTESİ ..... **VIII**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMU **4**

1.1.1. Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar 5

1.2. NÜFUS YAPISI **9**

1.3. EKONOMİK FAALİYETLER **13**

1.3.1. Tarımsal Faaliyetler 14

1.3.1.1. Toprak ve Su Kaynakları 19

1.3.1.2. Bitkisel Üretim 20

1.3.1.3. Hayvancılık 23

1.3.1.4. Ormancılık 25

1.3.1.5. Su Ürünleri 27
1.3.2. Sanayi Sektörü 29
1.3.3. Hizmetler Sektörü 33
1.3.3.1. Turizm Sektörü 35
1.3.3.2. İnşaat Sektörü 38
1.3.3.3. Ulaştırma Faaliyetleri 41
1.3.3.4. Lojistik Faaliyetleri 44
1.3.4. Dış Ticaret Faaliyetleri 48
1.3.5. Teknolojik Durum ve AR-GE Faaliyetleri 52
1.3.6. Madencilik Faaliyetleri 56
1.4. TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ, İSTİHDAM ve İŞSİZLİK 59
1.4.1. İşgücü 60
1.4.2. İstihdam 62
1.4.3. İşsizlik 63

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1980 YILI SONRASINDAKİ EKONOMİK KRİZ TAKVİMİ

2.1. TÜRKİYE'YE KARŞI ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ 66
2.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları 68
2.1.2. Portföy Yatırımları 69
2.1.3. Diğer Sermaye Hareketleri 70
2.1.4. Sermaye Hareketlerinin Makroekonomi Üzerindeki Etkileri 70
2.2. TÜRKİYE'DE 1980'DEN SONRA YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER 74
2.2.1. Kriz Kavramı, Ekonomik Krizlerin Nedenleri, Özellikleri ve Çeşitleri ... 74
2.2.1.1. Reel Sektör Krizleri 77
2.2.1.2. Finansal Krizler 78
A- Bankacılık Krizleri: 78
B- Para Krizleri: 79
C- Borsa Krizleri: 81
2.2.2. 1980'li Yıllarda Türkiye'de Genel Durum ve Washington Konsensüsü .. 82

2.2.3. 1982 Bankerler Krizi 85
2.2.4. 1994 Türkiye Ekonomik Krizi 87
2.2.5. 22 Kasım 2000 Krizi 91
2.2.6. 21 Şubat 2001 Krizi 94
2.2.7. 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Türkiye 97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KRİZLERİ ÖNLEMEYE YÖNELİK UYGULANAN POLİTİKA VE KARARLAR

3.1. EKONOMİK KRİZ YÖNETİMİNDE SİYASİ KARAR BİRİMLERİNİN ROLÜ 100
3.2. 24 OCAK 1980 KARARLARI 102
3.3. 5 NİSAN 1994 KARARLARI 105
3.4. 2000 YILI ENFLASYONU DÜŞÜRME PROGRAMI 108
3.5. TÜRKİYE'NİN GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI 110
3.6. 2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİNE KARŞI TÜRKİYE'DE UYGULANAN KRİZLE MÜCADELE POLİTİKALARI 112
3.7. KRİZLERİN SİYASAL VE POLİTİK ÇIKTILARI 115
SONUÇ 118
KAYNAKÇA 121

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Tarımın GSMH İçerisindeki Payı 15

Tablo 2: Su Ürünleri İstatistikleri 29

Tablo 3: İnşaat Sektörünün GSMH ve Büyüme Hızı İçerisindeki Payları 41

Tablo 4: Aylara Göre Dış Ticaret, Mart-2019 50

Tablo 5: Küresel Rekabetin Değişimi 52

Tablo 6: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (15 yaş+) 61

Tablo 7: İşteki Ekonomik Duruma Göre İstihdam Edilenlerin Dağılımı 63

Tablo 8: 1994 Ekonomik Krizi Öncesi ve Sonrasında Genel Durum 90

Tablo 9: Enflasyon Oranları (TEFE ve TÜFE) (%) 92

Tablo 10: 2000-2001 Krizlerinde Türkiye'de Makroekonomik Durum 95

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: 2000-2023 Yılları Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı 11

Şekil 2: 2018 Yılına Ait Türkiye Nüfus Piramidi 12

Şekil 3: 2017 ve 2018 Yıllarının Bitkisel Üretim Verilerinin Karşılaştırılması 21

Şekil 4: 2017 ve 2018 Yılı Hayvan Sayıları Karşılaştırması 24

Şekil 5: Ağaç Türü Gruplarının Genel Ormanlık Alana Oranı 26

Şekil 6: Sanayi ve İmalat Sanayii Sektörlerinin Yıllar İtibari ile GSMH İçerisinde Aldıkları Paylar 31

Şekil 7: Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması 76

KISALTMALAR

AGİT	Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Teşkilatı
AK	Avrupa Konseyi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH – GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IFAD	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
IMF	International Monetary Fund
KGM	Karayolları Genel Müdürlüğü
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi
MTA	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OGM	Orman Genel Müdürlüğü (OGM)
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	Birleşmiş Milletler Teşkilatı
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

GİRİŞ

Etimolojik kökeni Yunanca ve Latincede "krisis" kelimesine dayanan kriz terimi, buhran ve bunalım sözcükleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Kriz terimi daha çok tıpta ve sosyal bilimlerde kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde kullanılan kriz terimi; beklenmedik bir anda ortaya çıkan, ortaya çıktığı yerin ekonomik, sosyal ve psikolojik durumunu değiştiren ve beklenmedik bir anda ortaya çıktığı için de müdahale etmekte genellikle geç kalınan şiddetli dalgalanmalar durumudur (Tosun, 2015: 7; Kaba, 2017: 1024). Ekonomik kriz yaşanan toplumlarda, gelecekle ilgili beklentiler iktidarda olan hükümetin tutum ve müdahalesine göre olumlu veya olumsuz etkilenir. Bundan dolayı kriz yönetimlerinde, yetkili karar birimlerinin rolü stratejik bir önem kazanmaktadır.

1980'li yıllardan sonra başlayan liberalizasyon ve küreselleşme süreçlerine adapte olmak amacıyla Türkiye ekonomisinde milat sayılabilecek değişiklikler yapılmış ve bu süreçlerle uyumlu krizlerle mücadelede uygulama alanı bulan ekonomik istikrar paketleri hazırlanmıştır. Ekonomik krizlerle mücadelede uygulanan istikrar politikaları hazırlanırken ülkenin ekonomik alt yapısına uygunluğu mutlak surette aranmalıdır. Aksi takdirde bu istikrar paketleri beklenen etkiyi vermede ya geç kalırlar ya da beklenen olumlu etkiler, beklendikleri gibi olmayıp ekonomiyi daha da yıpratma eğilimine sürükler.

Küreselleşme sürecinde, dünya piyasalarında birbirleri ile entegre olan ülkeler, ekonomik sınırlar olmadığından birbirlerini kolayca etkileri altına alabilmektedirler. Yani dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan bir ekonomik dalgalanma, suya atılan bir taşın oluşturduğu halkaların su yüzeyinde sürekli genişlediği gibi, ekonomik krizler de sürekli genişleyerek diğer dünya ekonomilerini de etkileri altına alırlar (Altuntepe, 2016).

Türkiye gelişmekte olan bir tarım ülkesi olduğundan küresel dünya piyasalarında henüz hedeflediği yere ulaşamamıştır. Çünkü dünyada yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gerisinde kalınmıştır (Karaçor, 2006). Türkiye ekonomisinde ileri teknoloji gerektiren hemen hemen bütün sektörlerde teknolojinin ithal edilmesi zorunluluğu, ithal bir girdi olarak maliyetleri ve ödemeler dengesini etkilemektedir. Ancak teknoloji transferi gerçekleştikten sonra ülkedeki ekonomik göstergeler olumlu yönde etkilenmekte, verimlilik ve üretkenlik artmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, teknoloji transferlerinin büyük bir bölümü doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığı ile sağlanmaktadır. Uluslararası sermaye hareketliliği, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından büyük bir önem teşkil etmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: "Ülkeye giren yabancı sermayenin vadesi". Kısa vadeli sermaye hareketleri spekülatif ve manipülatif amaçlar taşıyabileceğinden gelişmekte olan ülkeler için tehdit unsuru oluşturabilmektedirler. Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik krizlerde kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin ülkeden aniden kaçması etkili olmuştur (Demircan, 2018: 1).

Bu çalışmada Türkiye'de 1980 yılından sonra yaşanan ekonomik krizler, bu krizlerin etkileri, bu krizlere karşı uygulanan mücadele politikaları, kriz türleri ve ekonomik istikrar programları, uygulanan mücadele politikaları sonucunda elde edilen sonuçlarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Üç ana bölümden oluşacak olan bu çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında genel bilgiler verilmektedir. Bu bölümde Türkiye'nin jeopolitik konumu, nüfus yapısı, sektörel bazda ekonomik faaliyetleri, işgücü, istihdam ve işsizlik sorunları ele alınmaktadır. Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında ön bilgiye sahip olunması, Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin karakteristiklerinden dolayı hangi sektörü ne derecede etkilediğinin anlaşılması veya uygulanan ekonomik krizlerle mücadele politikalarının hangi makroekonomik parametreleri nasıl etkileyeceği konusunda bir öngörü sahibi olunması açısından kolaylıklar sunacaktır.

1980 yılından sonra Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin anlatılacağı ikinci bölümde ise öncelikle uluslararası sermaye hareketliliği ele alınacaktır. Sermaye hareketlerinin ülkeye kazandırdıkları ile beraber kaybettirdiklerinin muhasebesi yetkili karar birimleri tarafından yapılmakta, uluslararası sermayenin kısa vadeli olup ani durumlarda ülkeden kaçışının önünün kesilmesi de hükümet yetkililerinin sorumlulukları altındadır. Uluslararası sermaye hareketliliğinden sonra kriz kavramı, ekonomik krizlerin özellikleri, ekonomik kriz türleri ve nedenleri, 1980'den sonra yaşanan ekonomik krizlerin (1982 Bankerler Krizi, 1994 Türkiye Ekonomik Krizi, Kasım 2000 Ekonomik Krizi, Şubat 2001 Krizi ve 2008 yılı Küresel Ekonomik Krizlerinin ekonomiye etkilerinin anlatılacağı bu bölümde Washington Konsensüsü de detayları ile yer almaktadır.

Üçüncü bölümde ise; 1980'den sonra yaşanan ekonomik krizlere karşı uygulanan mücadele politikaları, ekonomik kriz yönetiminde siyasi karar birimlerinin rolü ve ekonomik krizlerin siyasi ve politik çıktıları işlenmektedir.

Sonuç bölümünde ise yukarıdaki bölümlerden elde edilen öğretiler sonuç olarak yazılacaktır. Özellikle krizlerle mücadele etmede kullanılan istikrar program ve politikalarından elde edilen sonuçlar değerlendirilecek ve bu istikrar politikaları sayesinde elde edilen ilerlemelerden de bahsedilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMU

Siyasi coğrafyanın bir kolu olarak değerlendirilen jeopolitik, ülkelerin uluslararası siyasetteki gücünü ve coğrafi koşullarını inceler. Bir ülkenin jeopolitik konumunu etkileyen faktörler; değişen faktörler, değişmeyen faktörler ve zaman faktörü olarak gruplandırılabilir. Bu faktörler kendi içlerinde coğrafi konum ve coğrafi özellikler, ekonomik koşullar, sosyo-kültürel değerler, ülkenin yönetim şekli, askeri ve nüfus yapısı olarak gruplandırılır. Zamana bağlı olarak bu faktörlerin önemi dönemine göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Anadolu; ilk çağdan bu yana birçok medeniyete ve Roma, Bizans, Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü ve büyük devletlere ev sahipliği yapmıştır. Ülkemiz coğrafi konumu nedeniyle; geçmişten günümüze, tarihin her döneminde cazibesini korumuştur. Anadolu'da jeopolitik konumun tarih boyunca hiçbir zaman önemini yitirmemesinin en önemli temel nedenlerinden biri de Asya ve Avrupa arasında yapılan ticaret için en kısa kara, demir ve deniz yollarına sahip olmasıdır. Dünyanın en eski ve en geniş ticaret yollarından biri olan İpek Yolu; Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz üzerinden Avrupa ve Afrika'ya kadar ticaret için kullanılmıştır. Bu ticaret yolları üzerindeki yerleşim alanları, zamanla önem kazanmış ve yeni yerleşim yerleri kurulmuştur (Deniz, 2016). Bu yol, sadece transit taşıma görevi ile kalmayıp yol güzergâhında; büyüme ve kalkınmanın ivme kazanmasına, yeni pazar alanlarının açılmasına, nüfus ve zenginliğin artmasına olanak sunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti; Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını birbirleri ile buluşturan ve aynı zamanda üç tarafı denizlerle kaplı olan çok önemli bir yarımadadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu itibariyle Asya ve Avrupa arasında yer alan bir coğrafyada bulunması ve aynı zamanda İslam ve Hıristiyanlığın da birleştiği noktada yer alması, demokrasiyle yönetilmesi, seküler bir kimlik ve liberal bir ekonomiye sahip olmasının yanı sıra, dininin İslam olması jeopolitik gücünü arttıran önemli faktörlerdir (Çavuş, 2012). Anadolu'nun sahip olduğu bu güç sayesinde; Orta Doğunun zengin petrol ve doğal gaz kaynakları Avrupa ile, Avrupa'nın gelişmiş sanayisi ise Orta Doğu ve Asya ile bu transit geçiş yollarının sağladığı kolaylıkla mübadele edilebilmiştir. Bundan dolayı Türk siyasi tarihi boyunca, politik duruşun sergilenmesi ve şekillenmesinde en büyük rolü Anadolu'nun jeopolitik konumu oynamıştır.

1.1.1. Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Türkiye; Asya ve Avrupa kıtaları arasında kilit konumunda olduğundan stratejik açıdan tüm dünya için büyük önem arz etmektedir. Dünya küreselleştikçe, ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıkları artmıştır. Bundan dolayı ülkeler arasında anlaşma ve işbirliği sağlamak açısından, uluslararası düzeyde kurulan birçok teşkilat, örgüt ve kuruluş mevcuttur. Askeri, ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan stratejik önem taşıyan ülkemiz bu tür kuruluşlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilişki içerisindedir. Bu kuruluşların bazıları üyelik nitelikleri ve katılım tarihleriyle birlikte aşağıdaki gibidir:

- Afrika Birliği (AfB) : Türkiye; 2005 yılında gözlemci üye, 2008 yılında ise stratejik ortak ülke sıfatı ile birlikte yer almıştır.
- Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) : Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı(AGİK)'nın devamı niteliğinde olan AGİT'e 1994 yılında, kurucu üye ülke sıfatı ile katılım sağlanmıştır.
- Akdeniz İçin Birlik (AiB) : Akdeniz'de işbirliğinin güçlendirilmesini amaçlayan hükümetler arası bu örgüte olan üyeliğimiz kuruluş yılı olan 2008'de başlamıştır.
- Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ) : 16 Eylül 1998 tarihinde, daimi gözlemci üye olarak örgüte kabul edildik.

- Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA) : Bu birliğin kurucu üyesi olan ülkemiz, 1993 yılından itibaren birliğe üyedir. Türkiye, 2010-2014 yıllarında bu birliğin dönem başkanlığını üstlenmiştir.
- Asya İşbirliği Diyaloğu (AİD) : Ortak kalkınma potansiyelinin hayata geçirilmesini amaçlayan bu örgüte, 26 Eylül 2013 tarihinde üye olunmuştur.
- Avrupa Hava Seyrüsefer Emniyeti Teşkilatı (EUROCONTROL) : Avrupa'daki tüm havacılık katılımcılarını koordine eden bu teşkilata 1 Mart 1989 tarihinde üye olunmuştur.
- Avrupa Konseyi (AK) : İnsan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumayı amaçlayan Avrupa Konseyinde Türkiye; kurucu üye olarak kabul görür ve 1949'da resmi üyeliğimiz başlamıştır.
- Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) : TRACECA; Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'dan uluslararası ulaştırmayı geliştirmeyi ve siyasi-ekonomik ilişkileri, ticareti ve ulaştırma bağlantılarını geliştirmeyi amaçlayan hükümetler arası bir programdır. Türkiye ise bu birliğin kuruluş tarihi olan 1993 yılından bu yana üyedir.
- Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) : Türkiye, Mayıs 2005 tarihinde gözlemci statüsünde bu topluluğa kabul edilmiştir.
- Birleşmiş Milletler Teşkilatı (UN) : Uluslararası savaşları önlemeyi, barışı korumayı, ekonomik ve siyasal işbirliğini sağlamayı amaçlayan Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucu üyesi olan ülkemiz; teşkilatın kuruluş yılı olan 1945 yılından bu yana Birleşmiş Milletlere üyedir.
- Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) : Seyahat ve turizm alanında faaliyet gösteren bu örgütün kuruluş yılı olan 1975 yılından itibaren ülkemiz, kurucu üye sıfatıyla bu örgütte yer almaktadır.
- Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP) : Açlığa maruz kalan insan topluluklarına, insani amaçlarla yardım etmeyi amaçlayan bu programa 1961 yılında üye olunmuştur.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) : Gıda ve tarım ile ilgili çalışmaları yürüten FAO'ya; Türkiye, 6 Nisan 1948 tarihinde üye olmuştur.
- Bölgesel İşbirliği Konseyi (BİK) : BİK yönetim kurulu üyesi olan Türkiye; bu kuruluşun 27 Şubat 2018 itibariyle kurucu üyesidir.

- Daimi Hakemlik Mahkemesi (PCA) : Taraflar arasındaki anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünü öngören bu birliğe, ülkemiz 12 Haziran 1907 tarihinde üye olmuştur.

- Dünya Gümrük Örgütü (DGO) : Türkiye; gümrük idarelerinin verimli bir şekilde çalışmasını amaçlayan bu örgütün kurucu üyelerinden olup 29 Ocak 1953 tarihinde resmi olarak bu örgüte üye olmuştur.

- Dünya Ticaret Örgütü (WTO) : WTO'nun kurucu üyelerinden olan Türkiye'nin birliğe üyeliği 26 Mart 1995 tarihinde gerçekleşmiştir.

- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) : Türkiye, 1985 yılından itibaren kurucu üye sıfatı ile bu teşkilata üyedir.

- G-20: 1999 yılında Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları düzeyinde oluşturulan bu platformdaki 20 ülkeden biri Türkiye'dir.

- Gelişen Sekiz Ülke (D-8) : Türkiye'nin davetiyle, 15 Haziran 1977 tarihinde İstanbul'da toplanan başkanlar zirvesi ile D-8 resmen kurulmuştur.

- Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova - Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM-DEKÖ) : Türkiye, GUAM Örgütünün çalışmalarını "gözlemci ülke" olarak izlemektedir.

- Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) : Bu işbirliğinin kurucu üyelerinden olan Türkiye'nin, birliğe üyeliği 1996 yılında gerçekleşmiştir.

- Güvenlik İşbirliği Merkezi (RACVIAC) : Bölgesel güven ve güvenliğin artırılmasını amaçlayan bu kuruluşun on asil ve kurucu üyelerinden olan Türkiye, birliğin kuruluş tarihi olan 2000 yılından itibaren birliğe üyedir.

- İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) : Türkiye, İİT'nin kuruluş yılı olan 1969 yılından beri bu kuruluşa üyedir.

- İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) : OECD, demokrasi ve piyasa ekonomisine sahip ülkelerin bir araya gelerek oluşturdukları ve karşılıklı ekonomik ve sosyal faydaya dayanan bir topluluktur. OECD'nin kurucu üyelerinden olan Türkiye, 30 Eylül 1960 tarihinden itibaren bu teşkilata üyedir.

- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) : KEİ'nin kurucu üyelerinden olan Türkiye, kurucu üye sıfatıyla, 1992 yılından itibaren bu teşkilata üyedir.

- Kuzey Atlantik Anlaşması (NATO) : NATO'nun asli görevi üye ülkelerinin özgürlüklerini ve güvenliklerini korumaktır. Türkiye, 1952 yılından beri NATO'ya üyedir.

- Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) : Türkiye KİK'e üye değildir. Ancak ortak dini değerlerden dolayı stratejik diyalog ortağıdır.

- Nükleer Enerji Ajansı (NEA) : Ülkemizde nükleer enerjiye dayalı üretim olmamasına rağmen, Türkiye'nin OECD'nin kurucu üyesi olması sebebiyle, bu kuruluşun kurulduğu yıl olan 1972 yılı itibari ile otomatik olarak bu kuruluşa üyeliğimiz gerçekleşmiştir.

- Orta Amerika Entegrasyonu (SICA) : 16 Aralık 2014 tarihinde, Türkiye'nin entegrasyona bölge dışı gözlemci ülke başvurusu onaylanmıştır. Bölge dışı gözlemci ülke anlaşması ise, dış işleri bakanımız Mevlüt Çavuşoğlu tarafından 13 Şubat 2015'te imzalanmıştır.

- Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) : Haziran 2012 tarihi itibari ile Türkiye, bu örgütün diyalog ortağı olmuştur.

- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRK KONSEYİ) : Türk dili konuşan ülkeler arasındaki çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesini amaçlayan bu konsey, 3 Ekim 2009 yılında kurulmuş ve Türkiye kurucu üye ülke sıfatı ile bu birlikte yer almaktadır.

- Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu (BIPM) : Temel fiziki ölçümlerin hatasız ölçülmesi ve farklı ölçü birimlerinin hatasız çevrilmesini amaçlayan bu kuruluşa üyeliğimiz Osmanlı Devleti döneminde 1875 yılında yapılmış ve üyeliğimiz Osmanlı Devleti'nin ardılı olarak hala devam etmektedir.

- Uluslararası Demiryolları Birliği (UIC) : Türkiye, ülkelerin demiryolu ağı ile ulaşımını geliştirmeyi amaçlayan bu birliğe 1928 yılında üye olmuştur.

- Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) : Birleşmiş Milletlere bağlı olarak çalışıp, tarımsal kalkınma projelerinin finansmanını üstlenen bu kuruluşa Türkiye'nin üyeliği 1982 yılında olmuştur (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2019)[1].

[1]Kaynak: T.C. Dış İşleri Bakanlığı.

Türkiye Cumhuriyeti; bulunduğu coğrafi konum, yüklendiği jeopolitik ve stratejik önem nedeniyle; bölgesel ve küresel anlamda birçok farklı ticari, ekonomik, askeri ve siyasi uluslararası kuruluşlarda kurucu üye, üye, diyalog ortağı veya gözlemci ülke sıfatıyla bulunmaktadır. Son yıllarda küreselleşme ve stratejik önemin yanında, Türkiye'nin sergilemiş olduğu kararlı ve güçlü politik duruş da bu kuruluşlardaki etkinliğimizi artırmıştır.

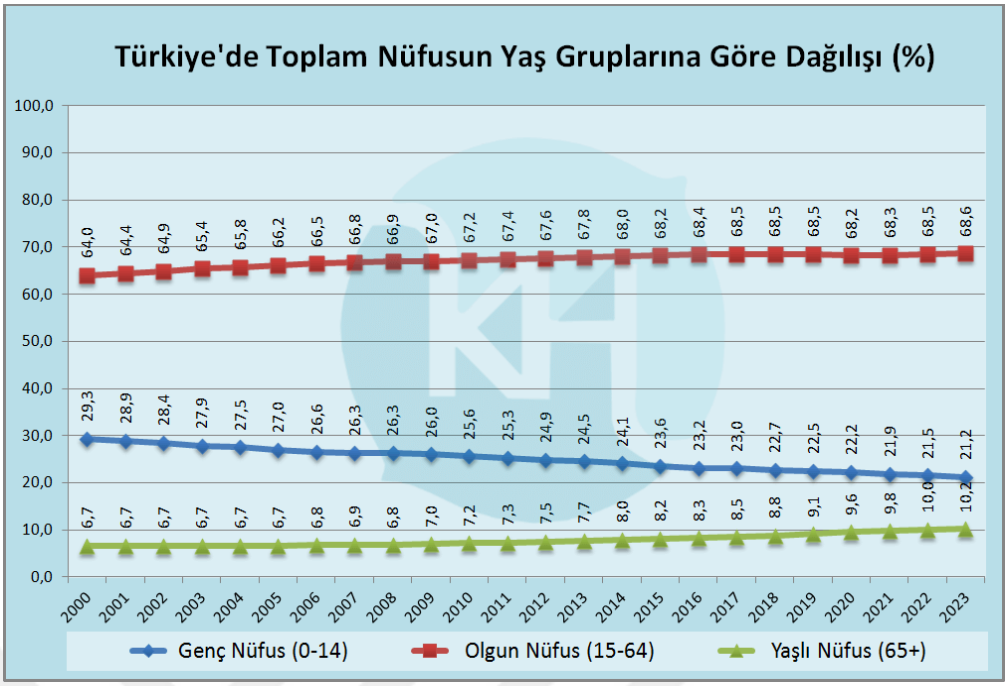
1.2. NÜFUS YAPISI

Belirli bir sayım gününde, belli bir bölge veya ülkede yaşayan toplam insan sayısına nüfus denir. İnsan nüfus sayısının büyüklüğü, yapısal özellikleri ve gelişmesi nüfusbilim veya demografi ilminde incelenmektedir (Doğanay, Özdemir ve Şahin, 2011: 12). İnsanlığın var olduğu ilkel devirlerden, günümüz modern dünyasına gelene dek nüfus sürekli artış içinde olmuştur. Nüfus artışını etkileyen temel faktörler; doğumlar, ölümler ve göçlerdir. Bu üç faktör de doğrudan ekonomik gelişmişlik düzeyi ve yaşam kalitesi ile ilgilidir.

Günümüzde, genel olarak tüm toplumlarda nüfus artış göstermektedir. Bu artış oranı bazı ülkelerde çok hızlı, bazı ülkelerde ise yavaş seyretmektedir. Nüfus artış hızı ve ülkelerin gelişmişlik oranı birbirleri ile ters orantılıdır. Az gelişmiş ülkelerde nüfus hızla artmaya devam ederken; gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde, nüfus artış hızı normal düzeylerde artmakta hatta bazı gelişmiş ülkelerde bu hız sabit seyretmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşme ivme kazandığı için köylerden kentlere göçler de bu sanayileşme oranı ile doğru orantılı olarak artış göstermekte ve bu durum da kırsal nüfusun azalmasına, kentsel nüfusun ise artmasına neden olmaktadır. Bu durum da beraberinde çarpık kentleşme, çevre kirliliği, sağlık sorunları ve işgücü ücretlerinin esneklik yönünü değiştirme gibi problemleri de beraberinde getirmektedir. 1950'lerden sonra İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropol şehirler yoğun bir şekilde göç almaya başlamış ve günümüzde bile bu yoğunluk devam etmektedir. Kırsal kesimden kente doğru göçlerin artış göstermesinin iki temel nedeni vardır: Bunlardan birincisi, nüfusun sürekli artması ve artış hızının yüksek değerler göstermesi, ikincisi ise; tarımsal kesimde hızlı bir mekanizasyona gidilmesidir (Yüceşahin ve Özgür, 2006).

Doğum, ölüm ve göç olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan nüfus artışını etkileyen en önemli faktörlerden biri savaşlardır. Birbirini takip eden uzun süreli savaşlardan yeni çıkması nedeniyle sosyal ve ekonomik yönden yıpranan Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus oldukça azdır (Kasarcı, 1996). Bundan dolayı, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında nüfusu hızlı bir şekilde artırma politikaları izlenmiştir. Bu karar, uzun süren ve büyük kayıpların verildiği savaşların ardından hızla kalkınmamız ve tarımsal üretimimizin artırılması için tabii olarak yerinde olmuştur. Bu dönemde gebeliği önleyici ilaçların kullanımı katı bir şekilde yasaklanmıştır. 1950 yılı ve sonrasına geldiğimizde ise nüfus politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Hayat standartlarının kalitesinin artış göstermesi ile ölümler azalmış, tarımda makineleşme artmış ve orduda insan gücünün yerini makineli ve ağır silahlar almıştır. Bu gelişmelerin ardından nüfusun kontrollü bir şekilde artması için hükümet tarafından eğitim düzeyinin yükseltilmesi, istenmeyen gebeliklerin önlenmesi, evlilik yaşının artmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Nüfus oranı ve nüfusun özellikleri ile ülkelerin büyüme ve kalkınmaları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bazı ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayabilmek için nüfusu azaltıcı politikalar uygularken, bazıları da nüfuslarını artırmak için çeşitli plan ve politikalar uygulamaktadırlar. Cumhuriyetin ilk yıllarından kalkınma planlarının başladığı 1963 yılına kadar, kalkınmanın sağlanabilmesi için nüfusu artırıcı politikalar izlenmiştir. Birinci beş yıllık kalkınma planından sonra, plansız nüfus artışının ekonomik kalkınmanın önünde engel oluşturabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu yüzden nüfusun kontrollü olarak artması için politikalar ve sağlık uygulamaları devreye konularak 'Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü' kurulmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1963). Günümüzde ise nüfus artış hızımız yıldan yıla azalmaktadır. Bilinçli ebeveynlerin artması, devletin uyguladığı nüfus politikaları ile paralel bir şekilde yürütülerek nüfus artış hızı kontrol altına alınabilmiştir. Ülkemizin 2000-2023 yılları arasındaki nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı aşağıdaki grafikteki gibidir:

Şekil 1: 2000-2023 Yılları Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılışı[2]

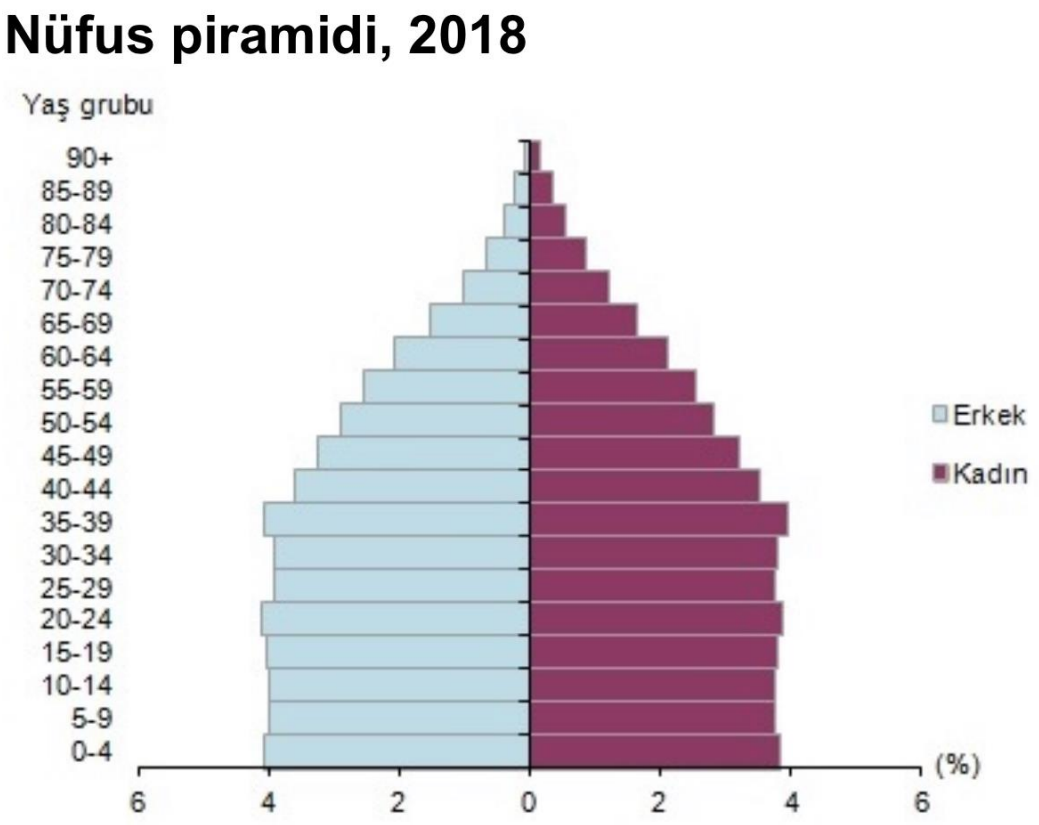
Şekil 1'e göre; 2018 yılı ve sonrasındaki veriler tahmini olarak girilmiştir. Şekli incelediğimizde açıkça görüyoruz ki ülkemizin genç nüfusu azalmakta, yaşlı nüfusu ise artmakta iken olgun nüfusta önemli bir değişiklik gözlenmemektedir.

Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan ülkemizde 31 Aralık 2018 tarihinde nüfus artış hızı binde 14,7 olarak hesaplanmıştır. Türkiye nüfusu 31 Aralık 2018 tarihi itibarı ile 82 milyon 3 bin 882 kişi olmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

Nüfus piramitleri bir ülkenin; nüfus miktarı, cinsiyet durumu, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı, ortalama yaşam süresi, nüfustaki hareketlenmeler, doğum ve ölüm oranları hakkında bilgi verir. Nüfus piramitlerinin tabanları ne kadar geniş olursa, o ülkenin sahip olduğu genç nüfus oranı da bu genişlikle doğru orantılı olarak artış gösterir. Nüfusumuzun yaklaşık %23,4'lük kısmı genç ve dinamik nüfusumuzu oluşturmaktadır**.** Nüfusumuzun %50,2'sini erkekler, %49,8'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Ortalama yaşam süresi, nüfus piramitlerinin tepe kısmıyla ilgilidir.

[2]Kaynak: https://kadirhoca.com

Piramidin tepesi ne kadar dik ve genişse ortalama yaşam süresi o kadar yüksektir. Bu durum, gelişmiş ülkelerdeki yaşam kalitesi standartlarının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise durum tam tersidir. Doğum ve ölüm oranları için de aynısı geçerlidir.

Şekil 2: 2018 Yılına Ait Türkiye Nüfus Piramidi[3]

Şekil 2'ye göre; ülkemizde 15-64 yaş grubunda bulunan (çalışma çağındaki) nüfus 2018 yılında bir önceki yıla göre sayısal olarak %1,4 artış göstermiştir. Buna göre, çalışma çağındaki nüfusun oranı %67,8; genç nüfus grubu olarak tanımlanan 0-14 yaş grubundaki nüfusun oranı %23,4; 65 ve daha yukarı yaştaki nüfusun oranı ise %8,8 olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

[3]Kaynak: TÜİK

1.3. EKONOMİK FAALİYETLER

İnsanlık tarihi boyunca, tüm insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için sürekli olarak birbirleri ile ekonomik bir ilişki ve mübadele süreçleri içerisinde olmuşlardır. Dünya nüfusunun artış göstermesiyle yeryüzünde yürütülen ekonomik faaliyetler de çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Ekonomiyi oluşturan faaliyet kolları ekonomik sektörleri oluşturur. Ülkemizde yürütülen başlıca ekonomik faaliyetler; tarım ve hayvancılık, sanayi, hizmet, turizm, ormancılık, madencilik ve denizciliktir. Türkiye'de 2000 yılı sonrası; ekonomik, sosyal ve siyasal alanda köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu değişim süreci, kamunun iktisadi sistemdeki etkinliğinin azalmasına, tarımın göreceli olarak önemini kaybetmesine neden olmuştur (Karabıyık, 2012).

Çeşitli dönemlerde, çeşitli ekonomik faaliyetler için; içinde bulunulan ekonomik koşullara göre piyasaya kamu müdahaleleri yapılmıştır. Bu müdahaleler şunlardır:

- Piyasa fiyatlarına üretici ya da tüketicileri korumak amacıyla devlet müdahale edebilmektedir. Devlet bu kontrolü doğrudan taban ve tavan fiyat uygulamaları ile sağlayabilmektedir. Tüketiciyi korumak amacıyla tavan fiyatı politikaları, üreticiyi korumak amacı ile de taban fiyatı politikaları uygulanmaktadır.

- Piyasa fiyatlarına devletin dolaylı müdahalesi ise satış fiyatı üzerine vergi konulması ve verginin tüketici veya üreticiyi korumak amacıyla taraflardan birine yansıtılması yolu ile sağlanabilmektedir (Dinler, 2012: 276).

Ekonomide herhangi bir müdahale politikası uygulanırken teoride sabit kabul ettiğimiz diğer ekonomik aktörler varsayımının geçerliliğini koruyabilmesi için ekonomide her şey uyum içinde ve sorunsuz çalışmalıdır. Ancak genelde pratikte bu durum mümkün olamadığından uygulanan müdahale ve politikalardan beklenen verim ve başarı oranı elde edilememektedir. Bu durumun önüne geçebilmek ve istenen başarı oranının yakalanabilmesi için, ülkede ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda büyüme ve kalkınma birlikte yakalanmalıdır. Ülkemizi etkileyen ekonomik krizleri daha iyi anlayabilmemiz için, öncelikle ülkemizin genel ekonomik dokusu

hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Şimdi hep birlikte ülkemizin ekonomik faaliyet kollarını incelemeye başlayalım:

1.3.1. Tarımsal Faaliyetler

Tarım sektörü, çeşitli bitkisel ve hayvansal besin maddelerini toprak ve suyu kullanarak üreten, bu maddeleri işleyerek besin maddelerini çeşitlendiren, bireylerin de bu maddelere olan ihtiyacını karşılayan dolayısı ile toplumların sağlığı ve kalkınması üzerinde önemli etkiye sahip bir sektördür. Tarımsal faaliyetler, üretilen ürünlerin verimini artırma, muhafaza koşullarının geliştirilmesi ve pazarlanması gibi birincil ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. İnsanlık türünün varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için besin ihtiyacı vazgeçilmez bir öğedir. Toplum sağlığı ve sosyo-ekonomik kalkınma, yeterli ve dengeli beslenme ile sağlanabilmektedir. İnsanların da yeterli ve dengeli beslenebilmesi için öncelikle istedikleri miktar ve türde besin maddelerini bulmaları, daha sonra ise bu maddeleri satın alabilecek ekonomik bir güce sahip olmaları gerekmektedir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015)

Günümüzde tarım denildiği zaman genellikle ilk akla gelen kavram bitkisel üretimdir. Oysa tarım çok daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Tarım, bitkisel üretimin yanı sıra hayvancılık, ormancılık ve su ürünlerini de kapsamaktadır (Olalı ve Duymaz, 1987). Bu alt sektörlere ek olarak modern çağ şartlarının gerektirdiği yeni bir alt sektör daha doğmuştur: tarımsal mamulleri işleme, depolama, tasnif etme, ambalajlama ve değerlendirme. Artan nüfus, değişiklik gösteren iklim şartları, dünyanın küreselleşmesi, uluslararası ticari ilişkilerin sıklık kazanması bu sektörün genişleyip büyümesine ivme kazandırmıştır.

Tarımsal üretim hacmi, ekonomik gelişmeyle birlikte miktar olarak artarken, tarımsal gelir de artmakta, buna karşın tarımsal gelirin ulusal gelir içindeki nispi payı azalmaktadır. Bu durumun en temel nedeni tarımsal ürünler talebinin gelir esnekliğinin düşük olmasıdır (Doğan, 2009). Bitkisel üretim, hayvansal üretim, ormancılık ve su ürünleri gibi tarımsal faaliyetlerin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) içerisindeki payı, 2009 yılından itibaren 2018 yılı üçüncü çeyreğe kadarlık olan kısmı aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 1: Tarımın GSMH İçerisindeki Payı

Yıllar	Tarım (Bin TL)	Gelişme Hızı (%)	Tarımın Payı (%)	Türkiye (Bin TL)	Gelişme Hızı (%)
2009	**81.234.274**	**4,1**	**8,1**	**999.191.848**	**-4,7**
2010	**87.464.906**	**7,7**	**8,1**	**1.083.996.979**	**8,5**
2011	**90.473.489**	**3,4**	**7,5**	**1.204.466.935**	**11,1**
2012	**92.459.744**	**2,2**	**7,3**	**1.262.160.182**	**4,8**
2013	**94.603.925**	**2,3**	**6,9**	**1.369.334.107**	**8,5**
2014	**95.164.941**	**0,6**	**6,6**	**1.440.083.365**	**5,2**
2015	**104.084.510**	**9,4**	**6,8**	**1.527.725.206**	**6,1**
2016	**101.399.804**	**-2,6**	**6,4**	**1.576.365.403**	**3,2**
2017	**106.347.301**	**4,9**	**6,3**	**1.693.665.799**	**7,4**
2017-1.Çeyrek	9.720.532	5,0	2,6	368.485.418	5,3
2017-2.Çeyrek	17.408.055	7,0	4,2	409.659.748	5,3
2017-3.Çeyrek	54.317.249	3,6	12,1	450.698.377	11,5
2017-4.Çeyrek	24.901.465	6,1	5,4	464.822.255	7,3
2018	**107.755.640**	**1,3**	**6,2**	**1.737.135.816**	**2,6**
2018-1.Çeyrek	10.260.747	5,6	2,6	395.161.509	7,2
2018-2.Çeyrek	16.928.268	-2,8	3,9	431.365.789	5,3
2018-3.Çeyrek	54.843.546	1,0	12,0	457.722.367	1,6
2018-4.Çeyrek	24.788.022	-0,5	5,5	450.961.520	-3,0

Tabloyu incelediğimizde, yıllar itibari ile tarımın GSMH içerisindeki payının yıldan yıla düşüş gösterdiğini söyleyebiliriz. Tarımın 2017 yılı sonunda GSMH içerisindeki payı %6,3 olarak gerçekleşirken; 2018 yılının ilk üç çeyreği ortalamasına göre bu oran %6,4 olarak gerçekleşerek düşme eğiliminin tersine döndüğüne dair ilk işaretleri vermiştir. Tarımın GSMH içerisindeki payının yıldan yıla bu düşüşünü sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelere bağlayabiliriz. Sanayileşmenin artması ve hizmet sektörü yelpazesinin genişlemesi ile sektörler arası bir istihdam göçü

yaşanmıştır. Bu göçle beraber; köylerden kentlere göç de artış göstermiş ve tarımın GSMH içerisindeki payında düşüşler yaşanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019)[4].

İnsan ırkının ve dünyanın biyolojik çeşitliliğinin devamı için, günlük beslenme dürtüsünün tatmin edilmesi ve bunun sürekli tekrarlanması hayati önem taşımaktadır. Bu devamlılığın sağlanabilmesinin en önemli yapı taşı tarımsal üretimdir. Tarım, insanlığın var oluşundan bu yana her zaman önemini korumuş ve sürekli olarak bir değişim ve gelişim süreci içinde olagelmiştir. İlk çağ avcı-toplayıcı insanların sosyo-ekonomik olarak örgütlenmesinden itibaren yani M.Ö. 5000'li yıllarda karasabanın da bulunması ile Sümerler devrinde tarım devrimi gerçekleşmiştir. Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde toprak mülkiyeti devletin elinde, ayni veya nakdi bir bedel karşılığında toprağı kullanım ve işleme hakkı da kişilere verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayıp diğer batı ülkelerini de etkisi altına alan sanayi devriminin dışında kalmıştır. Bu durum mevcut alt yapı yetersizliğinden kaynaklanmakta idi. Bu durumdan dolayı Osmanlı iktisadi hayatının en büyük geçim kaynağı tarım olmuş ve bu durum yüzyıllar boyunca günümüzde bile değişmemiştir. Tarım, Cumhuriyetimizin ilk yıllarından liberal ekonomi düzenine geçiş yıllarına kadar önemini korumuştur.

Tarımla ilgili politikalar, temelde Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Ancak bu bakanlıkla beraber çeşitli devlet kuruluşları da tarımla ilgili politikalar yürütmektedirler. Bu politikaların finansmanı ise genellikle T.C. Ziraat Bankası tarafından karşılanmaktadır. Türkiye'de uygulanan başlıca tarım politikaları; destekleme alımları, girdi sübvansiyonları ürün bazında primlerdir (Yavuz, 2001: 119). Herhangi bir ülkede uygulanan tarım politikalarının başarıya ulaşmasının ve tarım sektörünün kalkınmasının temel şartları; ülkenin gelişmesi ve kalkınması ile ilgilidir. Bu durum sadece tarım politikaları için değil, uygulanan diğer tüm politikalar için de geçerliliğini korumaktadır. Çünkü bir politika

[4]Kaynak: TÜİK

uygulanırken, geride kalan tüm koşullar genellikle sabit varsayılır. Ancak uygulamada ise diğer tüm koşullar birbiri ile ilişkili olduğundan, uygulanan politikadan beklenen verim alınamaz. Siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda gelişmesini tamamlayamayan ülkeler, bu temel sorunlarını çözemedikçe teoride uyguladıkları politikalardan bekledikleri verimi pratikte alamayarak hayal kırıklıklarına uğramaktadırlar. Bu durum da sektörel bazda büyüme ve kalkınmayı sekteye uğratmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, tarımda devrim niteliğinde yenilikler yapılmıştır. Bunlardan ilki 1925 yılında Aşar vergisin kaldırılmasıdır. Bu karar o zamanlar için her ne kadar yerinde görünse de 1926 yılında Medeni Kanunun kabulü ile miras yoluyla arazilerin kuşaktan kuşağa bölünmesine neden olmuştur. Bu durum da uzun dönemde tarım alanlarının daralması veya sonraki nesillerin tarımsal faaliyetleri yürütmemesi sonucunu doğurmuştur. Cumhuriyetin ilk kırk yılında (1923-1963) genellikle tarımsal ürünlerin fiyatlarına müdahale ve çeşitli ürünler için gümrük kontrolü ve kota uygulaması politikaları izlenmiştir. 1929 yılında yaşanan Küresel Ekonomik Buhranın yıkıcı etkilerinden yerli çiftçisini korumak isteyen genç Cumhuriyetimiz, Ziraat Bankası aracılığı ile 1938 yılına kadar çiftçilerden buğday alımı yapmıştır. Daha sonra ise 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) bu görevle yetkilendirilerek çiftçiden ürün alımı yapmaya devam etmiştir. Günümüzde de TMO bu görevini yürütmeye devam etmektedir.

Beş yıllık kalkınma planlarının hazırlandığı dönemlere geldiğimizde ise izlenen tarım politikaları, kalkınma planları dâhilinde şöyle gelişmiştir:

-Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967), tarım için izlenen temel politika fiyatlara müdahale yerine, üretim girdilerinin desteklenmesi politikası olmuştur.

- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968-1972), önceki dönemde verilen desteklemelerin, fiyatlar genel seviyesini yükseltmesi nedeniyle tarımsal destekleme ve fiyat politikalarına daha az önem verilmiştir.

- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1973-1977), tarım sektörüne yönelik destekleme ve fiyat kontrolleri daha dikkatli bir şekilde ele alınarak; destekleme ve fiyat kontrolleri ihtiyaç duyulan ürünlere yönlendirilmiştir.

- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1979-1983); dar ve orta gelirli çiftçiler desteklenmiş, tarımsal üretim hedefleri doğrultusunda destekleme fiyatları ile ekim veya hasat dönemine göre alımlar yapılmıştır.

- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1984-1989), önceki dönemlerde uygulanan fiyat politikasının yanında ucuz girdi, eğitim, teşkilatlanma ve teknolojik gelişmelerden faydalanabilme imkânları çiftçiye sunulmuştur.

- Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994), verimliliğin artırılması esas alınarak pazarlamayı kolaylaştıracak politikalar benimsenmiştir.

- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1996-2000) ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2001-2005) izlenen tarıma yönelik politikalar paralel seyretmektedir. Yavuz, bu kalkınma planları için; "Kaynakların etkin kullanımı çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması amaçlanmaktadır." demiştir (Yavuz, 2001: 121-125).

- Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2007-2013), örgütlü ve rekabet gücü yüksek, toprakların analiz raporuna göre uygun ürünle üretimin yapıldığı, su kaynaklarının verimli kullanıldığı sürdürülebilir bir tarımsal yapı amaçlanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2007).

- Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2014-2018) ise; ana amaç olarak toplumun yeterli ve dengeli beslenmesine odaklanan, ileri teknoloji ve makineleşmeye dayalı, altyapı sorunlarının çözüldüğü, verimliliğin sürdürülebilir, uluslararası rekabet gücünün yüksek olduğu tarımsal bir yapı esas alınmıştır. Uygulanacak projelerde ise "Tarımda Su Kullanımının Etkinleştirilmesi Programı"na öncelik tanınmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Ülkemizde tarımın önemini ve uygulanan tarım politikalarını inceledikten sonra, tarımın alt başlıkları olan toprak ve su kaynakları, bitkisel üretim, hayvansal üretim, ormancılık ve su ürünlerinin ülkemizdeki durumunu incelemeye başlayabiliriz:

1.3.1.1. Toprak ve Su Kaynakları

Türkiye'nin toplam yüz ölçümü yaklaşık olarak 78 milyon hektardır ve Türkiye toprak çeşitliliği açısından zengin bir ülke konumundadır. Var olan başlıca toprak tipleri; zonal, azonal ve intrazonaldır. Ülkemizde yayılma alanı en geniş olan toprak türü zonal topraklardır. Yüz ölçümümüzün yaklaşık 28 milyon hektarı tarım için elverişli durumdadır. Ancak bu 28 milyon hektarın tamamı sulanamamaktadır. Yapılan araştırmalara göre; mevcut su potansiyeli ile teknik ve ekonomik olarak sulanabilecek arazi miktarı 8,5 milyon hektar olarak hesaplanmıştır. Bu alan içerisinde 5,9 milyon hektarlık alan sulamaya açılmış olup, bu alanın 3,61 milyon hektarı DSİ tarafından inşa edilmiş modern sulama şebekesine sahiptir (Devlet Su İşleri [DSİ], 2018). Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 1953 yılında 6200 saylı kanunla kurulmuş ve 1954 yılında da teşkilatlanmıştır. Tarımsal üretimin temel öğelerinden olan toprak ve su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi, hava şartlarına bağımlılığın azaltılması, taşkınların önlenmesi, bataklıkların ıslahı, verimliliğin artırılması ve su kaynaklarından enerji elde edilmesi için gerekli olan çalışmaları Devlet Su İşleri (DSİ) yürütmektedir.

Bir ülkede yeterli su kaynaklarının mevcut olup olmadığının en temel göstergesi sahip olduğu yıllık yenilenebilir tatlı su kaynaklarının varlığına ve belirli uluslararası ölçüm standartlarına göre belirlenir. Su kaynağı varlığına göre ülkeler üç sınıfa ayrılmıştır:

- "Yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1000 m^3'ten daha az olan ülkeler " Su Fakiri Ülkeler" grubunda,
- Yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 2000 m^3'ten daha az olan ülkeler " Su Azlığı Yaşayan Ülkeler" grubunda yer almakta iken,
- Yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 8000-10000 m^3'ten daha fazla olan ülkeler ise " Su Zengini Ülkeler" grubunda yer almaktadır." Türkiye,

su kaynaklarının kullanımı ve değerlendirilmesi bakımından sorunsuz görünen ülkelerden biri olup su azlığı yaşayan ülkeler grubunda yer almaktadır (Aküzüm, Çakmak, Gökalp, 2010).

Kıt olan su kaynaklarının saklanması, değerlendirilmesi ve maksimum verimin elde edilmesi bütün toplumlar için önem taşımaktadır. Anadolu topraklarının ilk sakinlerinden olan Hititler tarafından Anadolu'daki ilk barajlar kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde sulama çalışmaları, İkinci Dünya Savaşından sonra hız kazanmış, büyük sulama ve enerji projeleri kamu yatırımları ile gerçekleşmiştir. Bu sulama ve enerji projelerinden en verimli ve uluslararası düzeyde prestiji en yüksek olan proje Güneydoğu Anadolu Projesidir (GAP). Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki dokuz ili kapsayan bu proje sayesinde GAP Bölgesinde birçok yeni baraj kurulmuş, çiftçilere maddi destek sunulmuş ve çiftçi eğitim programları düzenlenmiştir. 2017 yılı itibari ile yapımı tamamlanmış olan 778 adet barajımız bulunmaktadır (Devlet Su İşleri [DSİ], 2018). Dönem hükümetinin 2023 hedefleri kapsamında, 2023 yılında, mevcut baraj sayısının iki katının yapılması ve faaliyete geçirilmesi beklenmektedir.

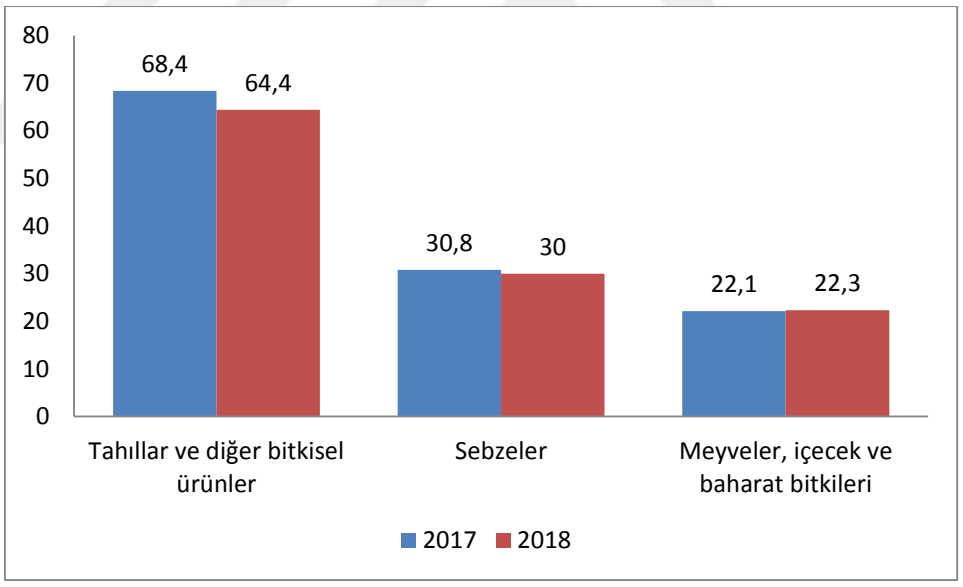
İnsanların yerleşik hayata geçip tarımla uğraşmaya başladıkları andan itibaren, elde var olan su kaynaklarının büyük bölümü tarımda kullanılmıştır. Su tarımda verimliliği ve çeşitliliği artıran temel unsurdur. Nüfusun artması, sanayileşme ve şehirleşmenin hız kazanması ile suyun sektörler arası kullanım oranları zaman içinde değişkenlik gösterse de en büyük payı yine tarım almaktadır. 2023 yılı için Türkiye'nin sektörlere bağlı su kullanım miktarlarının tarım için %64, içme ve kullanma için %16 ve sanayi sektörü için %20 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (Üzen ve Çetin, 2012). Ülkemizde sulamada gereğinden fazla su kullanılmaktadır. Bugün ülkemizde sulama şebekelerinde suyun fazla kullanılmasının başlıca nedenlerinden biri, şebekelerde su kayıplarının çok yüksek olmasıdır (Çakmak ve Aküzüm, 2006).

1.3.1.2. Bitkisel Üretim

Ülkemiz yüz ölçümünün %36'sı ekili-dikili alanlardan oluşmaktadır. Ülkemizin sahip olduğu iklim, bitki örtüsü, zengin mineralli toprak türleri ve ülkemizde dört mevsimin belirgin bir şekilde yaşanması sayesinde bitkisel üretimimiz verimli ve çok çeşitli olarak gerçekleşir. Ürettiğimiz başlıca bitkisel

ürünler; buğday, arpa, mısır, çeltik, baklagiller, pamuk, fındık, fıstık, haşhaş, tütün, çay, yaş sebze ve meyve, zeytin, yağlı tohumlar ve yumru bitkilerdir. Ürettiğimiz bu tarımsal ürünler ayrıca ihracatını da yaptığımız başlıca ürünler içerisinde yer almaktadırlar. Ülkemizde bulunan toplam işlenebilen tarım alanları 2018 yılı itibari ile 19738 bin hektar, toplam uzun ömürlü bitkilerin alanı ise 3462 bin hektardır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO); tarımsal ürünlerin arz ve talebini korumak, alıcı ve satıcıların rekabet açısından karşılıklı olarak menfaatlerini korumak amacıyla 1938 yılında kurulmuştur. TMO, hasat edilen ürünleri belirlenen oranlarda satın alarak veya daha önce almış olduğu ürünleri satarak piyasa denge fiyatına müdahale eder. TMO faaliyet alanındaki ürün piyasalarını düzenleme görevini başarıyla yürüten, ülkemizin büyük ölçekli kuruluşlarından birisidir (Toprak Mahsulleri Ofisi [TMO], 2018).

Şekil 3: 2017 ve 2018 Yıllarının Bitkisel Üretim Verilerinin Karşılaştırılması[5]

2017 ve 2018 yıllarına ait bitkisel üretim verilini incelediğimizde, bitkisel üretimin genel olarak azaldığı yorumunu yapabilmekteyiz. Ancak 2018 yılında

[5]Kaynak: TÜİK

meyveler, içecek ve baharat bitkileri grubunda %0,2'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bitkisel üretimin istatistiki verilerini ve üretilen bu ürünlerin fiyatlarındaki yükselişi dikkate aldığımızda, bitkisel üretimde arzın daraldığı yorumunu yapabilmekteyiz. Arzın daralmasının temel sebebi ise, girdi maliyetlerinin dövize bağlı olarak yükselişe geçmesidir. Maliyetlerin yükselişe geçmesi ise üretimimizi doğrudan azalttığı için ihracatçısı olduğumuz ürünlerin ithalatçısı olmamıza neden olmaktadır. Bu durumun önüne geçmek için hükümetimiz, bitkisel ürün çeşitliliği ve üretim dengesini korumak amacıyla çiftçilere yönelik; gübre, tohum ve fidan desteği sağlamakta veya tavan ve taban fiyat politikalarıyla piyasalara müdahale etmektedir. Maddi desteklemelerin yanında çiftçilere yönelik eğitim programları da düzenlenmektedir. Ancak bazı durumlarda tüm bu desteklemeler, arz ve talep dengesizliği ve geleneksel tarım yöntemlerinin terk edilememesinden kaynaklı olarak yetersiz kalıp verimli olamamaktadır. Tarımda verimliliği artırmak için tarımda makineleşmeye de önem verilmelidir. Tarımda makineleşmenin temel görevi, işgücünün verimliliğini artırmak ve üretim maliyetlerini azaltmaktır (Gürsoy, 2012).

Gelişmiş ülkelerin ekonomi tarihine baktığımızda, gelişme sürecinin ilk evrelerinde birincil sektör olarak tarımsal faaliyetler lokomotif görevini üstlenmektedir. Ancak gelişme ile doğru orantılı olarak zamanla ikincil hatta üçüncül sektör konumuna gerilemektedir. Benzer bir süreç, biraz gecikmeli de olsa günümüzün gelişmekte olan ülkelerinde de yaşanmaktadır. Bu olgunun ekonomilerin yapısal dönüşüm sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür (Doğan, 2009).

Miran; "Türkiye'de tahıl üretimi tarım sektörünün olduğu kadar genel Türkiye ekonomisinin de temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle tahıl geniş bir üretici kitlesini ilgilendirmektedir. Tahıl üretimi, Türkiye nüfusunun beslenmesinde büyük önem taşımaktadır. Sadece insan beslenmesinde değil, hayvan varlığının yem ihtiyacı olan dane ve saman, tahıl üretimi ile karşılanmaktadır. Tahıl, ekonomik ve sosyal yaşantıda diğer tarım ürünlerine göre daha büyük bir önem ve ağırlığa sahiptir. Ayrıca, ihracat açısından da önem taşımaktadır." demiştir (Miran, 2005: 15).

Ülkemiz Osmanlı Devleti dönemi ve Cumhuriyetimizin ilk yıllarından liberal ekonomi dönemine kadar olan döneme dek, tarım ülkesi olma sıfatını korumuştur.

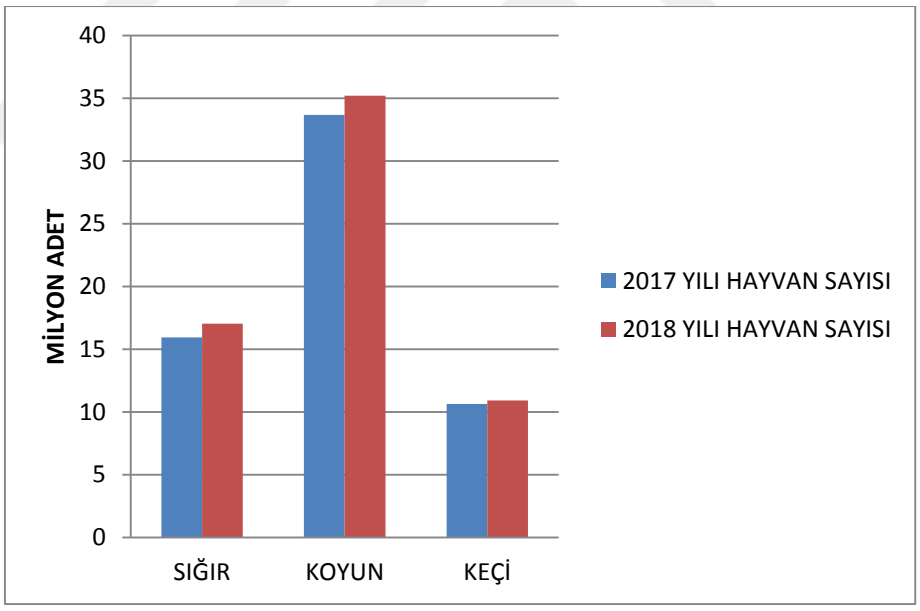
Bu dönemlerde tarımsal faaliyetler insanların günlük yaşamının bir parçası olarak kabul edilmekte ve tarımın istihdam ettiği nüfus kayda değer rakamlardan oluşmaktaydı. Büyük ölçekli olmasa bile kırsal kesimde veya şehirde bahçesi olan hemen herkes kendi sebzesini kendisi üretmekteydi. Günümüzde ise tarımsal üretime yeterli derecede önem verilmemekte, temel gıda ürünlerinde dışa bağımlı ve tamamen tüketim odaklı bir toplum algısı oluşturulmaktadır. Bu durumun önüne geçmek için tarımsal üretimi teşvik edici politikalar izlenmeli, verilen sübvansiyonların amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı sürekli olarak kontrol altında tutulmalıdır.

1.3.1.3. Hayvancılık

Orta Asya'nın konargöçer kültüründen bu günlere kadar Türk kültürünün ve günlük yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olan hayvancılık ve hayvansal besinler; insan yaşam kaynağının en önemli yapı taşıdır. Tarım sektörleri arasında katma değer yaratma olanakları en fazla olan sektör hayvancılıktır (Miran, 2005: 28). Hayvancılık sektöründe et, süt ve hayvansal ürünlerin üretilmesi yanında; hayvan ilaç, yem ve mekanik ürünlerinin üretilmesi ile de ilişkili olup ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Ülkemiz yüzölçümünün yaklaşık 14617 bin hektarlık alanı mera ve çayır arazisi olarak kullanılmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Hayvancılığa önem verilmesi, dokumacılık ve dericilik sektörlerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Anadolu'nun birçok yerinde el dokuma tezgâhları ve deri işçiliği atölyeleri günümüzde de olumsuz ekonomik şartlara rağmen varlıklarını sürdürmede ısrar etmektedirler.

Ülkemizde görülen farklı iklim ve yer şekilleri, çeşitli ırk ve tür hayvancılığının yapılmasına olanak sunmaktadır. Türkiye'de bölgelere göre büyükbaş, küçükbaş, kümes hayvancılığı, arıcılık ve ipek böcekçiliği faaliyetleri yürütülmektedir. Ülkemizin dağlık bölgelerinde koyun, keçi, tiftik keçisi, arıcılık ve ipek böcekçiliği yetiştiriciliği yapılırken; düzlük bölgelerde daha çok manda ve sığır yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu faaliyetler üzerinden et, süt ve süt ürünleri, yumurta, bal ve ham ipek ürünleri elde edilir. Ancak elde edilen bu ürünler sürekli artış gösteren nüfusumuzu beslemekte yetersiz kaldığından ithal hayvancılık ürünlerinin piyasalardaki yeri günden güne sağlamlaşmaktadır.

Son yıllarda çoğu gelişmiş ülkelerde hayvansal üretimin toplam tarımsal üretim içindeki payı giderek artarken ülkemizde böyle bir artış sağlanamamıştır. Bu durum; birim başına elde edilen verimin düşük olması, yem maliyetlerinin çok yüksek olması, üreticilerin hayvan bakımı ve beslenmesi ile hayvan barınması hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması, geleneksel üretim yöntemlerine devam edilmesi, mera ve otlakların bilinçsizce aşırı kullanılması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu durumların önüne geçip hayvancılıkta verimin artırılması için öncelikle çiftçilere hayvan bakımı, beslenmesi ve barınması ile ilgili temel eğitimler devlet tarafından sunulmalı ve çiftçiler de geleneksel yöntemlerden ziyade modern yöntemlerle hayvancılığa devam etmelidirler (Tanyeri, Öner ve Temizer, 2012). Mera ve çayırlar ıslah edilmeli, bilinçsizce kullanımın önüne geçilmelidir. Hayvan pazarlamacılığında aracıların çok olması, kalitenin geliştirilmemesi ve ihracatı yapılacak türlerin azlığı da verimliliği düşüren diğer etkenlerdir (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2018).

Şekil 4: 2017 ve 2018 Yılı Hayvan Sayıları Karşılaştırması[6]

[6]Kaynak: TÜİK

2017 ve 2018 yıllarının verilerini karşılaştırdığımızda önceki yıla göre 2018 yılı büyükbaş hayvancılığında %6,9 ve küçükbaş ise hayvancılığında %4,1 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 2017 yılına göre kümes hayvancılığında; et tavuğu sayısı %3,7 artışla 229 milyon 507 bin, yumurta tavuğu sayısı %2,1 artışla 124 milyon 55 bin ve hindi sayısı da %4,4 artışla 4 milyon 43 bin adet olmuştur. Süt üretimi önceki yıla göre %6,9 artarak 22 milyon 121 bin ton, bal üretimi ise %5,7 azalarak 107 bin 920 ton olarak gerçekleşmiştir. İpekböcekçiliği faaliyeti yapan köy sayısı bir önceki yıla göre %5,2 artarak 693 oldu. İpekböcekçiliğiyle uğraşan aile sayısı da %3,9 oranında artarak 2 bin 210 olmuştur. Açılan tohum kutusu sayısı bir önceki yıla göre %9,7 artarak 6 bin 238 adet, yaş ipek kozası ise bir önceki yıla göre %8 azalarak 94 ton olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

Şekil 4'de de gördüğümüz gibi hayvancılık büyüme rakamlarımız önceki yıllara göre sürekli bir artış içerisindedir. Ancak bu artışın etkileri, ekonomide reel olarak hissedilememekledir. Bu durumun nedenleri nüfusumuzun sürekli artması ve yerli hayvancılık ürünlerinde meydana gelen pahalılıktan dolayı ithal edilen hayvansal ürünlerdir.

1.3.1.4. Ormancılık

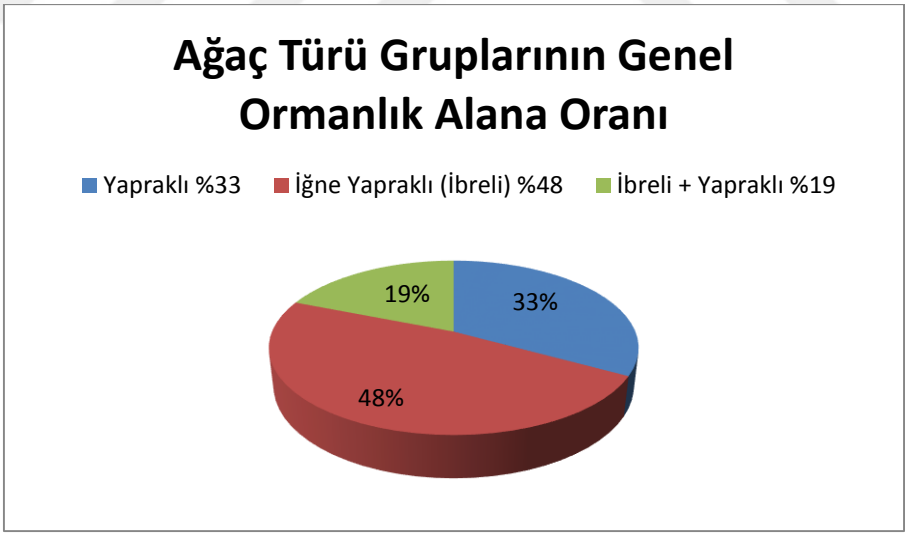
Türkiye sahip olduğu yaklaşık 78 milyon hektarlık alanla ekolojik yönden çok zengin ve birçok canlıya ev sahipliği yapmaktadır. Bu büyülü ekosistemin ciğerlerini oluşturan ormanlar ise ülkemizde çeşitli kompozisyonlara sahiptir. Ormanlar tüm canlılar için yaşam kaynakları sağlamaktadır. Ormanlar; insanlık için temiz hava, su, yakıt, barınak, geçim kaynağı, istihdam, dinlence yeri ve ilaç endüstrisi alanlarında birçok maddi ve manevi faydalar; hayvanlar, bitkiler ve diğer mikro canlılar için ise yaşam ve beslenme alanları gibi birçok ekonomik, sosyokültürel ve ekolojik yarar sağlayan doğal kaynaklardır.

Yapılan araştırmalara göre yüzölçümümüzün yaklaşık %28,6'sına denk gelen 22 milyon 343 bin hektarlık alan ormanlık alanlardan oluşmaktadır. Bu ormanların sadece %40'lık bölümü iyi kalitede olup geri kalan bölümü ise seyrek, insanlar tarafından bilinçsizce kullanılarak tahrip edilmiş veya kuraklık yüzünden verimli olamayan ormanlardan oluşmaktadır. Ormanlık alanlarımızın fazla olmasına rağmen,

tarımdan elde edilen gayri safi milli hasılanın sadece %2,62'si ormancılıktan elde edilmektedir. Türkiye ormanlarının tamamına yakını devletin hüküm ve tasarrufu altında ve bu ormanlar "Orman Genel Müdürlüğü" tarafından sürdürülebilirlik ilkesi esas alınarak idare edilmektedir (Orman Genel Müdürlüğü [OGM], 2019).

Orman Genel Müdürlüğün genel görevleri; orman ve orman kaynaklarını korumak, çevre dengesi ile uyumlu iyileştirme ve geliştirmeler yapmak, topluma ve ormanın ev sahipliği yaptığı tüm canlılar için çok yönlü faydalar sağlayacak şekilde ormanları yönetmektir. Orman Genel Müdürlüğü bu görevleri yerine getirmek için ise; erozyonla mücadele ve erozyonu kontrol altına alma politikaları, ağaçlandırma çalışmaları, fidan yetiştiriciliği, ormanlık sahalara giden yolları ve orman yollarını yapma, orman yangınlarını önleme, ormanlık alanların ranta açılmasını önleme, bozuk ormanlık alanların onarılmasını sağlama gibi birçok araçlar kullanır.

Ülkemiz ormanlarında en yaygın görülen ağaç cinsi meşedir. Meşeyi de sırasıyla kızılçam, karaçam, kayın, sarıçam, ardıç, göknar, sedir, ladin, fıstıkçamı, kızılağaç, kestane, gürgen, kavak, ıhlamur, dişbudak ve okaliptüs takip eder.

Şekil 5: Ağaç Türü Gruplarının Genel Ormanlık Alana Oranı[7]

[7]Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü [OGM]

Ormanlık alanlarımızın; "%48'ini iğne yapraklı (ibreli) ormanlar (kızılçam, karaçam, sarıçam, göknar, ladin, sedir vb.), %33'ünü yapraklı ormanlar (meşe, kayın, kızılağaç, kestane, gürgen vb.) ve geriye kalan %19'luk kısmı ise ibreli ve yapraklı karışık ormanlık alanlardan oluşmaktadır" (Orman Genel Müdürlüğü [OGM], 2019). Ülkemizin kıyı bölgelerinin nem, yağış ve sıcaklık bakımından daha uygun olmasından dolayı, orman varlığımızın yaklaşık %75'i kıyı kesimlerimizde yer almaktadır.

Orman yangınları çok yıkıcı sonuçlar doğuran afetlerdendir. Türkiye'de yaşanan Akdeniz ikliminden dolayı başlayan orman yangınları kısa sürede geniş alanlara yayılabilmektedir. Orman yangınlarını erken fark etmek ve zamanında müdahale edebilmek, yangının daha geniş alanlara yayılmadan kontrol altına alınabilmesi açısından çok önemlidir. Bunun için gerek sabit gözetleme kuleleri ile ya da gezici orman bekçileri ile ormanlar sürekli kontrol edilmelidir. Ülkemizdeki orman yangınlarının oluşumlarına bakıldığında %38'inin ihmal ve dikkatsizlikten (piknik ateşi, ot-çayır-anız yakma, sigara vb.), %12'sinin kasten (kundaklama, tarla açma vb.), %3'ünün yıldırımdan ve %47'sinin ise bilinmeyen nedenlerden çıktığı görülür (Doğanay ve Doğanay, 2011). Bu verilerden de rahatlıkla anlayabiliriz ki orman yangınlarının en temel suçlusu insan türüdür.

1.3.1.5. Su Ürünleri

Ülkemizin üç tarafının denizlerle çevrili bir yarımada olması, bu denizlerin fiziksel, kimyasal ve biyolojik bakımdan farklı olması ve ayrıca çeşitli bölgelerde farklı akarsu ve birçok irili ufaklı göle sahip olmamız nedeniyle su ürünleri avcılık ve yetiştiricilik faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Miran'a göre; "Avcılığın en büyük bölümünü ise deniz avcılığı oluşturmakta ve avcılık toplam su ürünleri üretiminin hemen hemen tamamını oluşturmaktadır." (Miran, 2005: 30). Ülkemizdeki deniz balıkları avcılığının üçte ikisinden fazlası Karadeniz'den sağlanmaktadır. İnsan beslenmesinde önemli bir yeri olan su ürünlerinin sağlıklı beslenmeye katkısı, sanayiye hammadde sağlaması, işlenerek pazarlanabilmesi ve ihracatının da yapılabilmesi ile önemli bir gıda kolunu oluşturmaktadır (Dağtekin ve Ak, 2007). İhracatını yaptığımız başlıca deniz ürünleri; levrek, midye, alabalık, çipura ve orkinostur.

Ülkemiz kuzeyden güneye tür sayısı, sıcaklığı ve tuzluluğu artan, popülasyon sayısı azalan farklı özellikte denizlere sahiptir. 200 kadar doğal gölümüz, 300`ü aşkın baraj gölümüz, 33 büyük akarsuyumuz ve 750 kadar göletimiz su ürünleri üretimi açısından önemli olan iç sularımızı oluşturmaktadır (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2018). Deniz, akarsu, göl ve göletlerimizden en çok çıkarılan balık türleri; hamsi, istavrit, palamut, lüfer, mezgit, barbunya, kalkan, kefal, tirsi, zargana, çipura, levrek, orkinos, sardalya ve uskumrudur. Endüstriyel balık çiftliklerinde ise genellikle alabalık yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Balıkçı barınakları, verimli su ürünleri istihsali için en önemli alt yapıyı oluşturmaktadır. Avcılığın gelişmesi; barınak ve çekeklerin koşullarının iyileştirilmesi ve sayılarının artırılması ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü balıkçı barınakları; balıkçı teknelerinin korunduğu, tamir edildiği, barındığı, avlanılan ürünlerin karaya çıkarıldığı önemli noktalardır. Kıyı şeritlerimizde toplam 290 adet balıkçı barınağı ve çekekler bulunmaktadır (Su Ürünleri Merkezi Araştırma Enstitüsü, 2012).

Açık deniz balıkçılığının verimli olabilmesi için aynı türün aşırı bir şekilde veya üreme döneminde avlanması yasaklanmalı, ekolojik dengenin korunmasına önem verilmelidir. Balıkçılar açık denizde avlanırken uzaktan algılama teknolojisinden faydalanarak muhtemel av yerlerini önceden belirleyip ava çıkmalıdırlar. Günümüzde uzaktan algılama sistemleri sayesinde balıkçılar mazot ve zaman yönünden büyük maliyet avantajları elde etmektedirler. Uzaktan algılama teknolojisi, balık avcılığında verimliliği artırıp balıkçılara en büyük kolaylığı sağlamaktadır.

Su kirliliğinin en önemli nedenlerinden olan evsel ve endüstriyel atık suların arıtılması ülkemizde yeterince dikkate alınmamıştır. Sanayi sektöründe arıtma tesisine sahip işletmelerin oranı %9'dur. 3215 belediyenin bulunduğu ülkemizde 141 belediyede kanalizasyon sistemi vardır, bunun da sadece 43 tanesinde arıtma tesisi bulunmaktadır (Çakmak ve Aküzüm, 2006).

Tablo 2: Su Ürünleri İstatistikleri[8]

	Deniz Ürünleri (Ton)	Yetiştiricilik Üretimi (Ton)	Tatlısu Ürünleri (Ton)
2005	380 381	118 277	46 115
2006	488 966	128 943	44 082
2007	589 129	139 873	43 321
2008	453 113	152 186	41 011
2009	425 046	158 729	39 187
2010	445 680	167 141	40 259
2011	477 658	188 790	37 097
2012	396 322	212 410	36 120
2013	339 047	233 394	35 074
2014	266 078	235 133	36 134
2015	397 731	240 334	34 176
2016	301 464	253 395	33 856
2017	322 173	276 502	32 145

Tablomuzu incelediğimizde balık üretiminin yıldan yıla artış veya azalış şeklinde dalgalandığı ve herhangi bir trend tutturamadığını görmekteyiz (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Su ürünleri yetiştiriciliği ve avcılığının sürdürülebilir olması için; kaynak kullanımına dikkat edilmeli, çevresel standartlar ve doğa tahrip edilmeden bilinçli bir şekilde avlanılmalıdır.

1.3.2. Sanayi Sektörü

Ham maddelerin işlenerek nihai aşamada mamul veya yarı mamul madde haline getirildiği ikincil ekonomik faaliyetlerin tamamına sanayi denir. Sanayi sektörü; bir ülkenin üretkenlik durumu, ekonomik büyümesi, istihdam kapasitesi ve toplumsal refah düzeyi bakımından önem taşımaktadır. Arısoy'a göre; "Sanayinin gelişmesiyle beraber ticari ve mali kesim ile diğer hizmetler sektörü faaliyetleri de canlılık kazanarak yaygınlaşmaktadır. Bunun yanında, sanayi, gerek yan sanayi dallarını gerekse iç ve dış sermaye kanallarını harekete geçirerek kendi kendini

[8]Kaynak: TÜİK

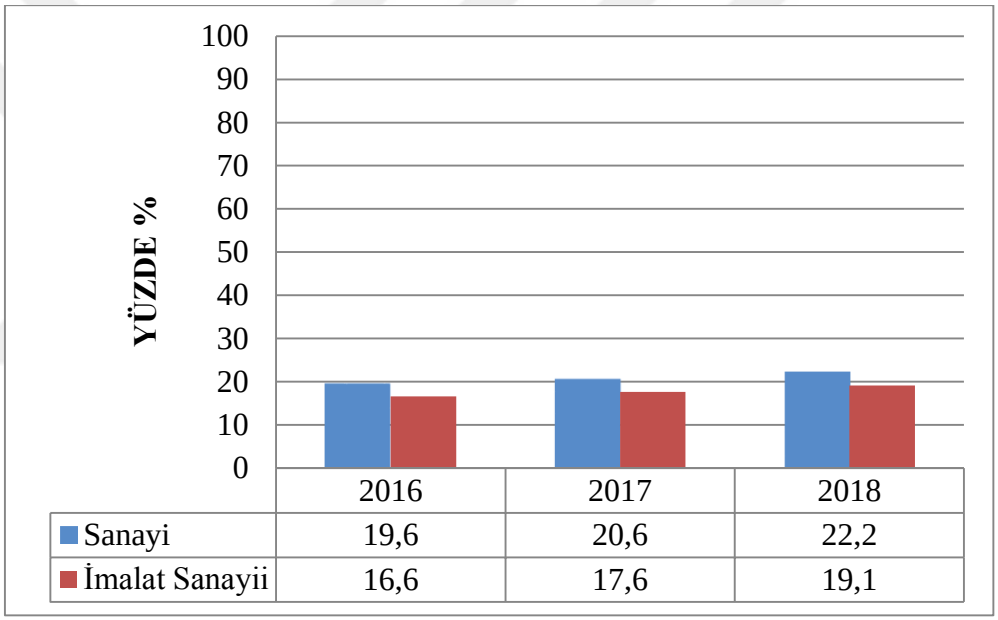
döndüren bir çark mekanizmasının oluşmasını sağlamaktadır. Bu anlamda sanayileşme, sosyo-ekonomik gelişme ya da kalkınmanın temel dinamiğini oluşturmaktadır." Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler için işsizlik ve yoksulluğu aşmanın yolunun sanayileşme olduğu ve bunun itici gücünün de sanayi sektörünün oluşturduğu tezinin geçerliliğini koruduğu söylenebilir (Arısoy, 2008).

Sanayileşme ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi birbirleri ile doğru orantılıdırlar. Bir ülkenin kalkınmasında ve uluslararası rekabet gücü kazanmasında sanayi politikalarının önemi çok büyüktür. Bu bağlamda da diyebiliriz ki gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için sanayileşme, kalkınma ile eş değerdedir. Sanayi üretimini, verimini, katma değerini ve teknolojik gelişmelerini artırabilen ülkeler; uluslararası piyasalarda rekabet gücü ve hızla artan bir milli gelire sahip olurlar (Bayar ve Tokpunar, 2014). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme için attıkları ilk adımları incelediğimizde, otonom bir sermaye ve otonom bir teknoloji düzeyi ile bugünlere geldiklerini söylememiz mümkün olabilmektedir. Az gelişmiş ülkeler ise sermaye ve teknolojiden yoksun oldukları için bu sanayileşme yarışında rakiplerinin gerisinde kalmışlardır. Ülkemizin de bu yarışta geri kalmış olmasının temel nedeni, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan Türkiye'nin ham madde ihracatçısı, mamul madde ithalatçısı rolünün; toplumumuz ve diğer dünya ülkeleri tarafından iyice benimsenmiş olmasıdır (Çam, 1984). Bu durum da ülke ekonomimizi uzun yıllar boyunca tarım ülkesi olmaya hapsetmiştir. 1980 sonrasından günümüze kadar, ülkemizde ihracata dayalı sanayileşme stratejileri izlenmiştir.

Ham maddesini sağladığımız ancak üretemeyip ithal ettiğimiz ürünler nedeniyle sermaye birikimi sağlanamadığından imalat sanayimiz geri kalmıştır. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında milli sanayimizin ilk temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yürütülen temel politika "yabancı sermaye karşısında yerli yatırımcının korunması ve sanayileşmenin özel sektöre bırakılması" olmuştur. Ancak 1929 Küresel Ekonomik Buhranının yıkıcı etkilerinden dolayı, ülkemizde sanayinin gelişmesi için liderliği devlet üstlenmek zorunda kalmıştır. Devletin çeşitli alanlarda yatırımlar yaparak yarattığı dışsal ekonomi sayesinde sermaye birikimi sağlanmıştır.

Ülkemiz imalat sanayisi; tüketim malı, ara malı, yatırım malı ve optik donatımı imalat sanayilerine dayalı olarak üretim yapmaktadır. Cumhuriyetin ilk

yıllarından itibaren imalat sanayii; ekonomik büyüme ve kalkınmanın lokomotifi olarak görülmüş ve imalat sanayiini teşvik edici politikalara yer verilmiştir. Planlı dönemin başlamasıyla sanayinin GSYH içerisindeki payını artırmak ve yapısal reformlar sağlamak temel hedef olarak seçilmiştir. 2001 yılı ve sonrasında ise; ihracata dayalı üretim yapan, uluslararası piyasalarda ağırlığı bulunan, geniş ve çeşitlendirilmiş bir imalat sanayii tabanı hızla gelişmiştir (Özen, 2015). 2018 yılı sonu itibari ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğine (TOBB) üye olan ticaret ve sanayi işletmesi sayısı 74.288'tür (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB], 2019). Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde toplamda 310 adet organize sanayi bölgesi (OSB) bulunmaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

Şekil 6: Sanayi ve İmalat Sanayii Sektörlerinin Yıllar İtibari ile GSMH İçerisinde Aldıkları Paylar[9]

Sanayi ve imalat sanayii sektörlerinin GSMH içerisinde aldıkları paylar, yıllar itibari ile (2016, 2017 ve 2018 yıllarında) sürekli artış göstermiştir. Ancak bu artış, çok az oranlarda gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün GSMH'den aldığı paylar sırasıyla 2016'da %19,6, 2017'de %20,6 ve 2018'de %22,2 olarak gerçekleşirken; imalat sanayiinin aldığı paylar ise 2016'da %16,6, 2017'de %17,6 ve 2018'de %19,1

[9]Kaynak: TÜİK

olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Bu rakamlar ülkemiz sanayi ve imalat sanayii potansiyelinin altında olup kapasite kullanım oranlarının artmasıyla artış gösterebilecek rakamlardırlar. Sanayinin GSMH içerisindeki payının artırılması için;

- Atıl kapasiteler kullanıma açılmalı,

- Küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri kredi ve vergi sübvansiyonları ile desteklenmeli,

- Rekabete açık ihraç edilebilir mal üreten girişimcilere gereken gümrük ve vergi destekleri sağlanmalı,

- Organize sanayi bölgelerinde gerekli alt yapı yatırımlarının devlet eliyle yapılarak pozitif dışsal ekonomiler yakalanmalı,

- AR-GE yatırımlarına ağırlık verilerek sanayide teknoloji yoğun üretime geçilmesi özendirilmeli,

- Ekonomide sanayinin yakaladığı büyüme hızı eğiliminin sürdürülebilir olması için kıt kaynakların verimli kullanılması gerekmektedir.

2000'li yıllardan bu yana hükümette istikrarın sağlanması ile yaşanan kriz ve çalkantı dönemlerine rağmen; AK Parti hükümetine duyulan derin güven sayesinde ülkemizde büyük sanayi yatırımları yapılmıştır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın toplumun tüm kesimlerine yayılması için hükümetimiz tarafından çok çeşitli alanlarda destekleme programları yürütülmüştür. Tatmin edici yılsonu büyüme rakamlarına bakınca, bu destekleme programlarının amacına ulaştığını söylememiz mümkün olabilmektedir. Desteklemelerle kurulan fabrikaların faaliyet alanı genellikle tekstil, hazır giyim, inşaat malzemeleri üretimi, ambalaj üretimi, kereste sanayi, çay ve fındık üretimi üzerine olmuştur. Ülkemizde imalat sanayiinin teknoloji kullanım oranlarını incelediğimizde bizi karşılayan tablo, ülke ekonomimiz açısından pek de iç açıcı değildir. 1980 yılı sonrasındaki düşük teknolojili üretim yöntemlerine günümüzde de devam edilmekte ve ihraç ettiğimiz ürünler genel olarak orta-düşük teknolojili ürünler olmuştur (Tekin Koru ve Dinçer, 2018).

1.3.3. Hizmetler Sektörü

Tarım, sanayi ve hizmet ekonomide üç temel sektördür. Hizmet sektörü, 1950'li yıllardan itibaren gelişmiş ekonomilerde tarım ve sanayi sektörünü geride bırakarak ön plana çıkmıştır. Bu sektör ilerleyen yıllarda sadece gelişmiş ekonomilerde değil gelişmekte olan ekonomilerde kendini göstermeye başlamıştır (Özsağır ve Akın, 2012). Ticari amaçlarla topluma hizmet sunan ve karşılığında da maddi kazançlar elde eden meslek grupları ve sektörlere 'hizmet sektörü' denir. Turizm, inşaat, ticaret, eğitim, sağlık, bankacılık, finans ve sigorta faaliyetleri, gayrimenkul faaliyetleri, ulaştırma, konaklama, telekomünikasyon, mesleki, idari ve destek hizmetleri, yiyecek-içecek hizmetleri gibi üçüncül ekonomik faaliyetleri yani daha çok tüketim temelli olan sektörleri örnek olarak gösterebiliriz.

Hizmetler sektörünün faaliyet alanlarını incelediğimizde, günlük yaşamda herkesin kullanmakta olduğu zorunlu ihtiyaçları gidermeye yardımcı olduğunu görmekteyiz. Hizmetler sektörü özellikle de nüfusu çok olan ve sanayisi yeterince gelişmemiş olan ülkelerde, en gelişmiş sektördür. Çünkü insanlar hiçbir şekilde üretim yapamayacak durumda olsalar bile tüketmek zorundadırlar. Hizmetler sektörü de biz insanlara direk tüketebileceğimiz mal ve hizmetler sunmaktadır.

İhtiyaçlarımızı doğrudan karşılayan bu sektörün başarısı, ürettiği hizmetin kalitesiyle diğer sektörlerden ayrılmaktadır. Son yıllarda tarım ve sanayi alanlarındaki üretimimizin artış miktarı, sürekli artan nüfusumuzla aynı oranda olmadığından artan tüketimimiz hizmetler sektörünün sunmuş olduğu mal ve hizmetlerden sağlanmaktadır. Bu sektörün üretmiş olduğu mal ve hizmetlere olan talep;

- Nüfusun artması,
- Teknolojinin gelişmesi,
- Refah düzeyinin artması,
- Kadın istihdamının artması,
- Ekolojik denge ve kıt kaynakların kullanımına özen gösterilmesi,
- Karmaşık ürünlerin çoğalması,
- Milli gelirin yükselmesi,

- Boş zamanın artması,
- Yaşam kalitesinin daha da iyileştirilmesi isteği gibi faktörlerle artmaktadır (Özsağır ve Akın, 2012).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan firma düzeyindeki veriye bakıldığında, 2015 yılı itibarı ile sanayi ve hizmetlerdeki işletmelerin tarım hariç toplam işletme sayısındaki payı sırasıyla %12 ve %88 iken, bu işletmelerin üretimdeki payları sırasıyla %48 ve %52 olarak gerçekleşmiştir. İstihdama bakıldığında ise çalışanların tarım hariç toplam işletme sayısındaki payı sanayide %27 ve hizmetlerde ise %73 olarak ortaya çıkmaktadır. Bu verilerden de anlaşılıyor ki Türkiye sanayileşmesini henüz tamamlamadan prematüre olarak hizmetleşmektedir. Sanayileşmemizi de henüz tamamlayamadığımızdan sektörler arası geçişler (tarımdan sanayiye, sanayiden hizmetler sektörüne) çok keskin olmuştur. Hem firmaların hem istihdamın hizmetler sektöründeki payı çok baskın olduğu halde, hizmetler sektörü üretiminin ekonomiye katkısının kısıtlı olduğu da görülmektedir (Tekin Koru ve Dinçer, 2018). Bunun temel nedeni inşaat ve turizm gibi alanlarda niteliksiz iş gücünün istihdam ediliyor olmasıdır.

TÜİK işgücü istatistikleri araştırması kapsamında ülke bazında açıklanan istihdamın sektörlere göre dağılımında; en büyük payı % 57,7 ile hizmetler sektörü almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Hizmet sektöründe istihdam oranının diğer sektörlere kıyasla daha yüksek olmasının temel nedeni, şehir merkezlerinde ikamet eden nüfusun kırsal kesimdekinden fazla olmasıdır. GSMH içerisindeki en büyük payı hizmetler sektörü almaktadır. 2017 yılı itibari ile hizmetler sektörünün GSMH içerisindeki payı %62,9 olarak belirlenmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2018).

Türkiye'de hizmetler sektörü 1990 ile 2010 yılları arasında çok hızlı gelişmiş ve milli gelirde önemli ve sürekli bir artış payına sahip olmuştur. Bu yıllarda sanayide ise ya durgunluk hakim olmuş ya da düşüşler gözlemlenmiştir. Türkiye'de hizmet sektörlerinin ekonomik büyüme ve kalkınmaya en büyük katkısı ticaret faaliyetleri sayesinde olmaktadır. Son yıllarda OECD ülkelerinde de hizmetler sektörünün GSMH'ye, istihdama, uluslararası ticarete ve teknolojik gelişmeye katkısı artmaktadır. OECD ülkelerinde imalat sanayiinin payı %20'lere gerilerken,

hizmet sektörünün oranı %70'leri aşmaktadır. Bunun yanı sıra hizmetlere ilişkin doğrudan yabancı yatırımların toplam hacmi, imalat sanayiine ilişkin doğrudan yabancı yatırımların toplam hacminden yüksektir. Doğrudan yabancı yatırım katkıları en fazla bankacılık, perakendecilik, telekomünikasyon ve firma hizmetleri alanlarında gerçekleşmiştir (Çakır, Yüksel ve Özdemir, 2005).

Hizmetler sektöründe, en yüksek katma değer toptan ve perakende ticaretten sağlanmaktadır. Toptan ve perakende ticaretten sonra katma değer yaratan diğer alt bileşenler sırasıyla; işletmecilik hizmetleri, ulaştırma hizmetleri, inşaat, turizm, telekomünikasyon işlemleri, eğitim, sağlık ve eğlence hizmetleridir.

Dünyanın hızla küreselleşmesi olgusu, hizmetler sektörünün de küresel bir boyut kazanmasına olanak sunmuştur. Küreselleşen dünyada ortadan kalkan sınırlar ve tüm dünyanın neredeyse tek bir pazar olması, hizmetlerin de uluslararasılaşmasında etkin bir rol almıştır. Son yıllarda hizmetlerin uluslararası ticari değerlerinde artışlar yaşanmış ve bu artışlar da küreselleşmeden sonra hizmetlere olan talebin artmasından kaynaklanmıştır. Uluslararası ticaret hacmindeki artışa paralel olarak taşımacılık, iletişim, sigortacılık, bankacılık, yasal hizmetler gibi uluslararası ticaret için gerekli olan belli başlı hizmetlerde de bir artış söz konusu olmuştur. Bu hizmetlerin yanı sıra reklamcılık, muhasebe, tercümanlık gibi faaliyetler de uluslararası ticaret için gerekli olan hizmetlerdir (Çakır, Yüksel ve Özdemir, 2005). İhracatını yaptığımız en önemli hizmet kalemleri turizm, inşaat ve taşımacılık faaliyetleridir. Bu alt sektörler aynı zamanda ülkemize en çok döviz girişi sağlayan faaliyetlerdir. Özellikle turizm gelirleri, yıllık ihracat gelirlerimizin yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır.

1.3.3.1. Turizm Sektörü

Hizmetler sektörünün alt kollarından biri olan turizm faaliyetleri, dünya ekonomisinin genelinde tüm ülkelerde hızlı bir gelişme göstermiştir. Turizmin bu denli hızlı büyümesinin arkasında yatan ana etmenler; iletişim ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan olumlu gelişmelerdir. Bunların yanında kitle turizmi tüketicilerinin beğeni ve hizmetlerine sunulan avantajlı ve ekonomik paket turları da etkili olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınması için turizm

bulunmaz bir nimettir. Turizm sektörü sadece milli gelire katkı yapmakla kalmayıp elde ettiği dövizlerle dış borçların ödenmesi ve ödemeler bilançosunun iyileştirilmesine de katkılarda bulunur. Günümüzde turizm, Türkiye'de imalat sanayi ihracatından sonra gelen en önemli döviz kaynağı konumundadır (Tosun, Timothy ve Öztürk, 2003). Turizmi diğer sektörlerden üstün ve farklı kılan özellikleri mevcuttur. Bunlar;

- Turizm kırktan fazla alt sektörle bağlantılı durumdadır. Bu yüzden turizm sürekli ve hızlı büyüyen bir endüstridir.
- Turizm tüketicilerinin, turistik ürünü tüketmek için üretim yerinde ve anında tüketmeleri gerektiğinden turizm pazarındaki mal ve hizmetler depolanamazlar. Bu da turizmin uzun dönemde sürdürülebilir olmasını mümkün kılar.
- Turizm, ödemeler bilançosunda ihracat kaleminden hemen sonra ikinci sırada geldiğinden birçok ülke için önemli bir gelir kaynağı oluşturur ve ülkelerin ihracata olan bağımlılığını azaltır.

Ülkemizde Akdeniz ve Ege Denizlerinin kıyı kesimlerinde genellikle dinlence veya tatil turizmi yapılmaktadır. Ancak son yıllarda ülkemizde birçok yeni, çevresel ve ekonomik olarak sürdürülebilir turizm türlerine olan talep artmıştır. Ülkemizde yerli ve yabancı turistler için; ekoturizm, kültür turizmi, trekking, doğa turizmi, agroturizm, konferans turizmi, sağlık-spa turizmi, dini turizm, macera ve spor turizmi gibi yeni turizm türleri son yılların yükselen eğilimleri haline gelmiştir (Soyak, 2013). Geçtiğimiz yıllarda Şanlıurfa – Göbekli Tepe'de bulunan milattan önce inşa edilen, ilk neolitik çağa ait kalıntılar ve Diyarbakır'da bulunan Doğu Roma dönemine ışık tutacak olan Zerzevan Kalesi insanlık tarihini yeniden yazılmasına olanak sunmakta ve ayrıca bu iki stratejik tarihi kalıntılar, tarih turizmi açısından çok büyük önem ve potansiyel taşımaktadır.

Turizm sektörünün kendi içinde barındırdığı verimlilik, 1950'li yıllara kadar hemen hemen tüm dünya tarafından göz ardı edilmiştir. Dünyada turizm sektöründe izlenen hızlı büyüme ve gelişme eğilimi, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde etkilerini hissettirmeye başlamıştır. Kitle turizminin olumlu ekonomik etkilerinden

faydalanmayı hedefleyen Türkiye'de, kitle turizm tarzını teşvik etmeye yönelik kamu politikaları 1960'lı yıllardaki beş yıllık kalkınma planlarıyla oluşturulmuştur (Soyak, 2013). Büyüme ve kalkınma için önemli bir gelir kalemi olarak kabul edilen turizm için 1980 sonrasında zaten yetersiz olan maddi kaynaklar, turizmin gelişmesine ayrılarak destekleme ve teşvik çalışmalarına başlanmıştır. Bu çabalar sonucunda, hızlı bir gelişme göstererek Türkiye'nin en genç ve dinamik sektörlerinden birisi haline gelen turizm sektörü günümüzde Türkiye'nin lokomotif sektörlerinden birisi durumundadır (Unur, 2000).

Turizmin, Türkiye ekonomisi içindeki hızlı yükselişinde hiç kuskusuz, 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu" ile sektöre sağlanan yatırım teşviklerinin ve mali desteğin çok önemli bir yeri bulunmaktadır (Tosun, 1999). 1985 yılında ekonomide uygulamaya konulan program ile teşvik edilen sektörler arasında yer alan turizm sektörü, bu alandaki yatırımların artması ile ülke ekonomisine büyük oranda katkı sağlayan kaynaklardan biri durumuna gelmiştir (Yavuz, 2011). Özellikle son yıllarda dövizde yaşanan şiddetli dalgalanmalarla dövizin değerlenmesi sonucunda; Türkiye muhteşem doğal harikaları ve iklimlere göre turizm seçenekleri ile yabancı turistler için turizm cazibe merkezi haline gelmiştir.

Turizmin ekonomiye katkıları sadece ödemeler bilançosu ile sınırlı kalmayıp ayrıca katkıları da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi yabancı turistlerin aldıkları mal ve hizmetler karşılığında ülkeye döviz bırakması ile yurt içinde ihracat ve ithalatın artmasına olanak sunmasıdır. Turizmin yarattığı istihdam olanakları sayesinde birçok insan için istihdam alanı oluşturması ve turizm sektörünün sürekli gelişmesi ile yeni istihdam alanlarının açılması, küçük ölçekli işletmelerin geliştirilmesine yardımcı olması, turizm ile bağlantılı olan diğer sektörlerde de üretimin artmasına olanaklar sunması gibi ekstra katkıları bulunmaktadır.

2018 yılsonu itibari ile turizmden elde ettiğimiz gelir 29.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Elde edilen bu gelirin %81,41'lik kısmı yabancı turistlerden, %18,11'lik kısmı ise yurtdışında ikamet eden vatandaşlarımızdan elde edilmiştir. 2017 yılsonuna göre, 2018 yılsonunda turizm gelirlerimizde %12,3 artış olmuştur. Turizm için yaptığımız harcama ve giderler de 2018 yılsonu itibari ile 4.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019). Turizm

Türkiye için önemli bir döviz girdisi sağlamaktadır. Bu açıdan devletin bu alandaki yatırımları teşvik edici ve destekleyici politikalar uygulamasının yanında ekonomik büyümenin de istikrarlı bir şekilde sağlanması gerektiği ortadadır (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008).

1.3.3.2. İnşaat Sektörü

İnşaat sektörü; bina ve bina dışı yapı ayrımları ile beraber, havayolu, karayolu, demiryolu, liman, baraj, köprü, okul, hastane, kamu binaları, konutlar, ticaret merkezleri, fabrikalar vb. (günlük yaşantımızda kullandığımız tüm alt ve üst yapılar) yapıları da içinde barındıran çok geniş kapsamlı bir faaliyet alanıdır. İnşaatçılık faaliyetlerinin gerçekleşmesi için çok sayıda girdiye ihtiyaç duyulur. İnşaat sektörünün kullandığı bu çok çeşitli girdiler; cam, metal, kimya, taşımacılık, dağıtım, elektrik gibi birçok alt faaliyet alanı ile geniş ve yoğun bağlantıları olduğundan yarattığı katma değer ülke ekonomisinde stratejik öneme sahiptir. Sektör bir yandan diğer mal ve hizmetlerin üretilebilmesi için gerekli olan altyapıyı sağlamakta diğer taraftan da çeşitli bileşimleri ile bu mal ve hizmetlerin üretiminde önemli bir girdi olarak kullanılmaktadır (Kaya, Yalçınkaya ve Hüseyni, 2013).

İnşaatçılık faaliyetleri Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yere sahiptir. İnşaat sektörü, gelir açısından fazla veren en önemli hizmet alt sektörlerinden biridir. Bu durum, inşaat hizmetlerinde Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğünü ifade eden en önemli göstergelerdendir (Ekinci, 2006). Ayrıca inşaat sektörü, imalat sanayi ve ticaret sektörleri ile birlikte Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde söz sahibi olan en önemli sektörlerdendir (Özdemir ve Kılıç, 2011). İnşaat sektörü, hem yapım aşamasında yarattığı katma değer hem de yapı bittikten sonra yatırım malı olarak kullanılabilmesi açısından verimli bir sektördür. İnşaatçılık faaliyetlerinin emek yoğun bir sektör olmasından dolayı ülke istihdamına, GSYİH içerisindeki payı ile ekonomik büyüme ve kalkınmanın hızlanmasına, refah düzeyinin yükselmesine olan katkıları tartışılamaz bir gerçekliktir.

İnşaat sektörü, ekonominin diğer sektörleriyle olan ileri-geri bağlantıları nedeniyle diğer pek çok sektör tarafından üretilen mal ve hizmetleri girdi olarak kullanmakta ve inşaat sektörünün çıktıları da farklı üretimlerin girdisi olarak

kullanılmaktadır. Bu durum inşaat sektörünü ekonomideki lider ve sürükleyici sektörlerden biri yapmaktadır. Bu nedenle sektör tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devlet tarafından ekonomik büyümeyi sağlamak ve devamlı kılmak için bir makroekonomik politika aracı olarak kullanılmaktadır (Alper, 2017).

Tarımdan sonra emek yoğun işçi gücünün kullanıldığı ve istihdam sağlandığı ikinci sektör inşaat sektörüdür. İnşaatçılık faaliyetlerinde istihdam edilen iş gücünün nitelikli olmasına ihtiyaç duyulmaz. Yani toplumda düz işçi olarak nitelendirdiğimiz işçiler için bu sektörde geniş bir istihdam alanı bulunmaktadır. İnşaat sektörü emek yoğun bir sektör olması ve işçilerin de niteliksiz olmasından dolayı; ekonomideki gelişmelere paralel olarak, kolayca sektördeki istihdam oranını artırabilmekte ve azaltabilmektedir. Diğer yandan, özellikle ekonomik belirsizlikler inşaat sektöründe talebi etkileyen en önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Buna ek olarak, sektörde talebin zaman zaman bastırılması veya üretimde devamlılığın bozulması inşaat sektöründe sabit sermaye yatırımlarını azaltıcı bir rol oynamaktadır. Bu durum üreticilerin varlıklarını sürekli olarak likit tutmalarına ve sabit sermaye yatırımlarından uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle, inşaat sektörünün daralmaya girdiği dönemlerde, inşaat malzemesi üreten yan sanayiler de uzun süre düşük kapasitelerde çalışmaya zorlanmakta; bu da ulusal ekonomiyi, özellikle de imalat sanayiini ve dolayısıyla da istihdamı menfi etkilemektedir (Düzyol, 1997: 16).

Türkiye'de inşaat sektörü özellikle 1980'li yıllardan sonra sürekli olarak hızlıca gelişmiş ve gelişmeye de devam etmektedir. 2000'li yıllardan sonraki dönemleri incelediğimizde; GSMH'de artışı sağlayan önemli kalemlerden birinin inşaat sektöründeki büyümeden kaynaklandığını söylememiz mümkün olabilmektedir. Hem kamu hem de özel sektör inşaat yatırım ve harcamaları artış göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ile inşaat sektöründeki toplam yatırımlar arasında doğru yönlü ve kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Türkiye de henüz gelişmekte olan bir ülke olduğundan inşaat sektörünün büyüme ve kalkınma üzerinde yarattığı olumlu etkiler göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Ülkemizde ve dünyada yaşanan daralma ve kriz dönemlerinde; inşaat sektörünün büyüme hızında yavaşlamalar ve hatta azalmalar meydana gelmiştir. İnşaat sektöründeki yavaşlama, ekonomideki yavaşlamayı ve krizi önceden gösteren önemli

bir göstergedir (Günay ve Kesimli, 2011). Durgunluk dönemlerinde inşaat sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler, durgunluktan büyümeye geçişte dinamik bir rol üstlenerek büyüme ve kalkınma için bir çarpan etkisi yaratır (Kaya, Yalçınkaya ve Hüseyni, 2013). İnşaat sektörü ekonomik büyümeyi iki ayrı yerden tetikler: ilk olarak doğrudan sermaye birikimini etkileyerek, ikinci olarak ise dolaylı yoldan toplam faktör verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

Türk inşaat sektörü, yalnızca Türkiye sınırları ile sınırlı kalmayıp küresel piyasalarda da saygın ve güvenilir bir sektördür. İnşaat sektörü için; üç kıtanın birleşim noktasında yer alan Türkiye'ye, küresel rekabet ortamında başarı getiren diğer avantajlar;

- Yüksek müşteri memnuniyeti sağlamak,
- Güvenilir iş ortakları olmak,
- Çevre ülkelerdeki iş ortamlarına aşinalık,
- Nitelikli insan gücü,
- Risk alma kapasitesi,
- Çok çeşitli projelerde kazanılmış zengin uluslararası deneyim sahibi olmak,
- Uluslararası standarttaki hizmeti rakiplerden daha uygun fiyatlarla sunabilmek olarak sıralanabilir (Eşkinat ve Tepecik, 2012).

Türk inşaat sektörü, 1980 yılı ve sonrasından 2018 yılına kadar sürekli artı büyüme hızlı rakamları ile büyümüştür. Ancak 2018 yılında ekonomimizde yaşanan durgunluk, inşaat sektörünü olumsuz etkileyerek sektörün hızlı bir şekilde küçülmesine neden olmuştur. İnşaat sektörü de birçok alt sektörle girdi-çıktı bağlamında çalıştığından, çalıştığı alt imalat sektörlerinde de daralmalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu daralma sadece imalat sektörlerini değil ayrıca işsizlik rakamlarının yükselmesini de tetiklemiştir.

Tablo 3: İnşaat Sektörünün GSMH ve Büyüme Hızı İçerisindeki Payları[10]

İNŞAAT SEKTÖRÜ	2017					2018		
	I	II	III	IV	Toplam	I	II	III
GSMH (Trilyon TL)	50,1	66,6	73,1	76,0	265,9	61,9	73,7	66,3
Büyüme Hızı (%)	5,1	5,1	18,8	6,5	9,0	6,7	1,0	-5,3

Türkiye İstatistik Kurumundan elde edip derlediğimiz verilere göre; inşaat sektörünün GSMH içerisindeki payı 2017 yılı sonunda 265,9 trilyon lira, büyüme hızı ise %9 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında yaşanan ekonomik daralmadan dolayı inşaat sektöründe de daralmalar yaşanmıştır. Hatta bu daralmalar o kadar derin olmuştur ki 2018'in üçüncü çeyreğinde inşaat sektörünün büyüme hızı negatif bir değer (%-5,3) almıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

1.3.3.3. Ulaştırma Faaliyetleri

İnsanın veya eşyanın bir yerden başka bir yere çeşitli araç ve yollarla taşınarak yer değiştirmesi faaliyetlerine "ulaştırma" denir. Günümüzde ekonomik, sosyal, kültürel ve turistik faaliyetler; hızlı, teknolojik, güvenli, konforlu ve yeterli kapasitedeki ulaşımla mümkün olabilmektedir. Ulaştırma faaliyetlerinin gelişmişlik düzeyi, ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile paralel seyreder. "Ulaştırma yatırımları sadece kâr kıstasına göre değil, ekonomik kalkınma, sosyal, siyasi, güvenlik, kitle taşımacılığı gibi kıstaslara göre de değerlendirilmesi gerekli yatırımlardır. Ulaştırma yatırımları "Sosyal Sabit Sermaye" yatırımları niteliğindedir" (Altınok, 2001).

[10]Kaynak: TÜİK

Tarihsel sürecin ve döneme göre yaşanan teknolojik gelişmelerin ışığında zamanla araçlar, araçların oluşturduğu sistemler ve hatta ulaşımın yapıldığı mekânlar da değişim, gelişim ve çeşitlenmeye uğramıştır. Ulaştırma faaliyetleri demiryolu, karayolu, denizyolu, havayolu ve boru hatları ulaştırması olmak üzere beş alt sistemden oluşur. Bu alt sistemler bir araya gelerek ulaştırma sistemlerinin her biri kendine özgü ağı, taşıt filosu ve işletmesi olan alt bileşenlerini oluştururlar (Kaya, 2008).

Demiryolunun gelişimi 1814 yılında ABD'de gelişim serüvenine başlayarak zamanla diğer ülkelere de yayılarak gelişimini sürdürmüştür. Türkiye'de demiryolu ile ilk tanışmamız Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde öncelikle askeri amaçlarla kurulan demiryolu ağları, zamanla ekonomik gelişmenin hızlandırılması için kurulmuştur. Ancak demiryolu ağlarını kuran şirketlerin yabancı olması ve bu şirketlere imtiyazlar verilmesi, demiryolu ağının verimliliğine ve ekonomikliğine zarar vererek beklenen sonuçları doğurmamıştır. Osmanlı döneminden genç Cumhuriyetimize toplamda 4.138 km demiryolu ağı devrolmuştur.

"Türk demiryolları 1923- 1950 yılları arasında altın çağını yaşamıştır. Bu yıllar arasında tüm olumsuz koşullara rağmen demiryolu yapım ve işletilmesi ulusal güçle başarılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra demiryolu taşımacılığına gereken önem verilmiş ancak bu ilgi uzun sürmemiş ve bu gün gelinen noktada rahatlıkla gözlemlenebildiği gibi modern demiryolu ulaştırmasının oldukça gerisinde kalınmıştır" (Şahbaz ve Yüksel, 2008). Cumhuriyet döneminden planlı döneme kadar da demiryolu ağı şebekesi toplamda 10.429 km'ye ulaşmıştır. Planlı dönem ve sonrasında ise 1950'lerden sonra otomotiv sektöründeki ani gelişme ile karayolu yapımına ağırlık verilmiştir (Altınok, 2001). 2017 yılı sonunda toplamda 12.608 km uzunluğunda demiryolu ağımız bulunmaktadır (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2019).

1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve kısa bir sürede karayolu ağları hızlıca ve verimli bir şekilde kurulmuştur. Kurulan karayolu ağları ve alt yapıları; nitelikleri bakımından 11960'lı yıllarda Avrupa ülkelerinin standartlarını yakalayacak duruma gelmiştir. Karayolu, karayolu araçları ve bu araçların

kapasitelerine yapılan yatırımlar sayesinde yolcu ve yük taşıma oranları büyük oranda artmıştır. Karayollarındaki bu hızlı ilerleme, 1970'lerde karayolu ile rekabet edemeyecek duruma gelen demiryolunu ikinci bir plana itmeyi kolaylıkla başarmıştır. Günümüzde de bu durum devam etmektedir. Türkiye içerisinde öncelikli ulaşım olarak karayolu tercih edilmektedir. 2019 ılı itibari ile toplamda 2.159 km otoyol, 31.021 km devlet yolu ve 34.153 km il yolumuz bulunmaktadır (Karayolları Genel Müdürlüğü [KGM], 2019).

Havayolunun geliştiği ilk yıllarda özellikle askeri amaçla kullanılan havayolu araçları, konfor ve hızlı oluşları nedeniyle zamanla vazgeçilmez ve öncelikle tercih edilen yolcu taşıma araçları olmuşlardır. "Giderek artan talep ve olanaklar, günümüzde ülkelerin havayolu ulaştırmasına daha fazla yatırım yapmasını adeta kaçınılmaz bir zorunluluk haline getirmiştir. Özellik hız ve konfor özellikleri dolayısıyla tercih edilen havayolu ulaşımında, uçakların tip, kapasite ve hızlarında her geçen gün yeni imkânlar devreye sokulmakta, yine benzer bir şekilde havaalanlarının donanım ve kapasiteleri de gün geçtikçe arttırılmaktadır" (Bakırcı, 2012). Yine de yolcu taşıma oranlarına baktığımızda en çok tercih edilen ulaştırma biçimi sırasıyla karayolu, demiryolu, havayolu ve denizyolu olmuştur. Yük taşımacılığında yine en çok karayolu ve sonrasında da denizyolu tercih edilmektedir.

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili ve üç kıtanın da birleşim noktasında yer alan stratejik öneme sahip bir ülke olduğu için enerji kaynağı transferlerinin boru hatları aracılığı ile ülke sınırları içinden ekonomik geçişlere olanak sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinden geçen yedi adet doğalgaz ve iki adet de petrol boru hattı bulunmaktadır.

2003 yılı sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidar olduğu dönemde ulaştırma ve alt yapı projelerine çok büyük önem verilmiştir. Bu dönemde AK Parti hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti için devrim niteliğindeki dev projelerin altına imzalarını atmışlardır. Bu projelerden bazıları şunlardır:

- 2003 yılında aktif havalimanı sayısı 26 iken bu sayı günümüzde 55 olmuştur ve bu havalimanlarının 23'ünde uluslararası uçuşlar yapılmaktadır.

- Dünyanın en büyük havalimanı olma özelliğini taşıyan İstanbul Havalimanın yapımı tamamlanmış ve faaliyete geçmiştir.
- İstanbul'un üçüncü köprüsü olan Yavuz Sultan Selim Köprüsü hizmete açılmıştır.
- İstanbul'un banliyö tren sistemi olan ve boğazın altına tüp geçit olarak inşa edilen Marmaray 2016 yılında hizmete sunulmuştur.
- Avrasya Tüneli tüp geçidi de yapımı tamamlanan ve 2016'da hizmete sunulan projelerdendir.
- Kanal İstanbul Projesi ve Çanakkale 1915 Köprüsü Projesi yapımı 2023 yılında tamamlanacak projelerdendir.
- Ovit Tüneli ve Bolu Dağı Tüneli gibi birçok tünel ve otobanın yapımı tamamlanmıştır.
- Demiryolu ağının iyileştirilmesi için birçok hızlı tren projesi yapılmıştır.
- 2003 yılında 37 adet olan tersane sayısı günümüzde 93 adet olmuştur.
- Akkuyu ve Sinop Nükleer Santrallerinin yapımı devam etmektedir.
- Bitimi için 2023 yılı hedeflenen diğer projeler; Kuzey Ege Çandarlı Limanı (Türkiye'nin en büyük, Avrupa'nın 10. Büyük Konteyner limanı), Üç Katlı Büyük İstanbul Tüneli ve Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesidir (TANAP).

Ulaştırma faaliyetlerinin gelişmişlik düzeyi, büyüme ve kalkınmayı hızlandırır. Bu yüzden yük ve yolcu taşımacılığının çağın gereklerine uygun bir şekilde takip edilmesi ve sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı ulaşım ve ulaşım araçlarının geliştirilmesine yapılan yatırımlar kısa dönemde olmasa da uzun dönemde etkisini GSYİH üzerinde mutlaka hissettirmektedir.

1.3.3.4. Lojistik Faaliyetleri

En genel tanımıyla lojistik; nihai tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, üretim süreci, depolama, malzeme taşıma, paketleme, sipariş işleme, stok yönetimi ve ulaştırma faaliyetlerinin birbirleri ile uyum içerisinde yürütülmesi olarak tanımlanmaktadır. Literatüre "yedi doğru tanımı" olarak geçen Russell'in tanımına göre ise; "Doğru ürünün, doğru şartlarda, doğru miktarda, doğru yerde, doğru

zamanda, doğru maliyetle, doğru müşteri için kullanılabilirliğini sağlamaktır" (Russell, 2000). Bu yedi doğru kuralının temelinde nihai tüketiciyi memnun etme gayesi vardır. Lojistik sektörü; karmaşık yapısı, bir zincirin halkası gibi diğer iş alanları ile olan ilişkisi ve coğrafi alan bakımından geniş bir bölgeye hitap etmesi bakımından diğer sektörlerden ayrılır. Ayrıca bu sektörde ürün ve hizmetlerin ihtiyaç duyulduğu anda, ihtiyaç duyulan yerde hazır olması gerektiğinden yılın 365 günü ve haftanın 24 saati tam teşekküllü şekilde hizmet verilmesi zorunludur. Aksi halde pazarlama, üretilen ürün arzı ve ticarette istenen başarı oranı yakalanmayacaktır. "Lojistik, bir malın üretim aşamasından tüketiciye ulaştırılmasına kadar geniş bir yelpazedeki birçok altyapı, işlem, hizmet ve faaliyeti kapsamaktadır. Ürün tedariki, ulaştırma, depolama, aktarma, gümrükleme, nakliye, dağıtım ve takip gibi işlemler sektörün başlıca bileşenleridir" (Karadeniz ve Akpınar, 2013).

Lojistik sektörü; dünyada ve ülkemizde önemi yeni anlaşılan genç ve dinamik bir sektördür. Lojistik kelimesi önceden askeri alanda kullanılan bir kelime iken, günümüzde doğrudan veya dolaylı olarak sıkça kullandığımız bir sektör haline gelmiştir. Marketten günlük yaptığımız alışverişler ve satın aldığımız diğer ürünler; başarılı bir lojistik süreci sonunda nihai tüketici olan bizlere ulaşır. Gülenç ve Karagöz'e göre; "Sanayi Devrimi ve küreselleşme sonucu önemi fark edilen lojistik, benzer teknolojilerin kullanıldığı günümüz dünyasında, işletmelerin başarısı için yönetimi titizlik isteyen bir faaliyet haline gelmiştir. İşletmelerin ve dolayısıyla ülkelerin rekabetçi üstünlüğünü ifade etmede de en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Lojistik, bilişim teknolojileri ve gen teknolojileriyle birlikte 21. Yüzyılda dünyada gelişecek olan üç sektörden biri olarak gösterilmektedir." (Gülenç ve Karagöz, 2008). 2000'li yılların öncesinde lojistiğe sadece taşımacılık ve depolama faaliyeti olarak bakılmakta iken; günümüzde lojistik tanımının içine teknolojik gelişmelere bağlı olarak her gün yeni kavramlar eklenmektedir.

Türkiye sahip olduğu coğrafi konumun verdiği avantajlar sayesinde, lojistik sektörü için çok büyük önem taşımaktadır. Orta doğu, Avrupa ve Türki Cumhuriyetleri birbirlerine yaklaştırıp adeta bir lojistik üssü konumunda görülmektedir. Elimizde olan bu avantaja rağmen ne yazık ki Türkiye'de lojistik sektörüne 2000'li yıllardan sonra gereken önem verilmeye başlanmıştır. Günümüzde

var olan çoğu lojistik firması yaptıkları işe sadece taşımacılık olarak baktıkları için, bu alanda ciddi bir gelişme ve ilerleme içerisinde olduğumuzu iddia etmek yanlış olacaktır. Ancak teknolojinin ilerlemesiyle lojistik hizmet sunan firmalar arasındaki rekabet de kızışmaktadır. Firmalar her geçen gün sundukları hizmet alanlarını genişletmekte ve geliştirmektedirler. Buna ek olarak firmaların sektördeki rekabeti sadece yurtiçi ile sınırlı kalmayıp yurtdışı firmaları ile de rekabet edilmektedir. "Rekabetçi avantaj elde etmenin en önemli araçlarından birisi etkili bir lojistik yönetimidir. Değişen müşteri tercihleri karşısında pazardaki rakip işletmelere karşı devamlı olarak bir üstünlük sağlayabilmenin yollarından birisi de işletmelerin lojistik faaliyetlerindeki başarısına bağlıdır" (Gümüş, 2009).

Lojistik sektörünün günümüzde gelişme göstermesi; firmaların verimlilik esasına yönelerek, lojistik işlerini işin uzman olan firmalara devretmeye başlamaları ile ivme kazanmıştır. Babacan'a göre; "Lojistik hizmetler, tedarik zinciri içindeki tüm lojistik faaliyetlerin tek bir sorumlu firmada toplanmasını sağlayarak firmaların ana faaliyet alanlarına odaklanmalarına yardımcı olur. Sabit yatırım gerektiren yüksek maliyetli lojistik alt yapısı oluşturmak yerine üretime kaynak ayırmalarına yardım ederek aynı zamanda depolama, trafik ve güvenlik açısından firmanın yükünü hafifletir. Zaten lojistik sektörü de, üretici firmaların, kendi konuları olan üretime odaklanarak, tedarik zinciri içerisindeki faaliyetleri dış kaynak kullanımı yoluyla elde etmesi fikrinden doğmuştur." (Babacan, 2003).

Lojistik sektörünün gelişimi üç döneme dayandırılır: birinci dönem lojistiği askeri alanda kullanılan askeri lojistik, ikinci dönem lojistiği ticaret alanında kullanılan ticari lojistik ve üçüncü dönem lojistiği ise modern lojistik dönemi olarak adlandırılır. Modern lojistik; yönetsel ve operasyonel lojistik olarak ikiye ayrılır. Lojistik sektörünün günümüzde önem kazanmasının nedenlerini ise şöyle sıralayabiliriz:

- Küreselleşme ile üretim ve pazar yeri arasındaki depolama ve ürün akışının süreklilik kazanması,
- Üretimin artması ile üretim girdilerine duyulan ihtiyacın süreklilik kazanarak artması,

- Piyasadaki diğer rakip firmalarla olan rekabette üretim ve sonrasındaki aşamalarda elde edilmek istenen avantajlar,
- Üretim girdileri, hizmet ve bilgi akışının hızlı ve doğru bir şekilde sağlanması,
- Lojistik hizmetlerin sunduğu maliyet avantajları ve tedarik zinciri bileşenlerinin uyum içerisinde tek bir elden kolaylıkla yönetilmesi,
- Müşteri memnuniyetinin sağlanması adına teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişen yeni hizmet alanlarının açılması (çevrimiçi sipariş takibi, hızlı ve güvenli kargo, iade garantisi) gibi nedenlerden dolayı lojistik sektörü hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir (Erkan, 2014).

Üretim aşamasında mal ve ara mal ihtiyaçlarının artması, yerel pazarlara hızlıca ulaşmak isteyen üreticiler, üretim, dağıtım ve pazarlama süreçleri arasındaki koordinasyon yetersizliğinden dolayı lojistik merkez ve firmalara olan ihtiyaç artmıştır (Zorlu, 2008). Lojistik sektörünün ihtiva ettiği hizmetler dolayısıyla, kuruluş yeri bakımından genellikle karayolu, demiryolu ve denizyolunun birbirine yakın bulunduğu kavşak noktalarda ve metropol şehir merkezlerinin dışında lojistik köyleri kurulur. Böylelikle şehir merkezlerinde trafik yoğunluğunun azalmasına ve lojistik işlemlerin daha hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleşmesine olanak sunulmuş olur. Bu lojistik köyler içerisinde;

- Konteyner yükleme, boşaltma ve stok alanları,
- Tehlikeli madde yükleme, bekletme ve boşaltma alanları,
- Gümrük noktaları,
- Dökme yük boşaltma ve stok alanları,
- Genel yükleme, boşaltma ve depolama alanları,
- Tren kabul ve sevk yolları,
- Sosyal ve yönetim birimleri,
- Genel hizmet tesisleri bulunmaktadır (Karadeniz ve Akpınar, 2013).

Lojistik sektörünün ülke ekonomisi için önemi tartışmasız bir şekilde vazgeçilmezdir. Özellikle 21.yy. içerisinde hızla gelişen ve gelişecek olan bir sektör olan lojistiğin 2018 yılı sonu ile Türkiye ekonomisi içerisindeki büyüklüğü 372

Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de faaliyette olan ve faaliyete geçecek olan lojistik köyler sayesinde tarihi İpek Yolunun yeniden canlandırılması amaçlanmaktadır. Asya'dan Avrupa 'ya kombine mal taşımacılığı Marmaray sayesinde mümkün kılınmıştır.

1.3.4. Dış Ticaret Faaliyetleri

Dünya, 1990 yılı ve sonrasında hızla küreselleşmeye başlamıştır. Bu küreselleşme ile beraber, hızla artan dünya nüfusunun taleplerini karşılayabilecek geniş pazar ağlarına duyulan ihtiyaç da artmıştır. Bundan dolayı ülkeler, iç talebi karşılamakta yetersiz kaldıkları veya fazladan ürettikleri mal ve hizmetleri karşılıklı olarak bu ortak piyasada birbirlerine sunmuşlardır. Bu ilişki aracılığı ile dünya ülkeleri arasındaki ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler daha güçlü ve belirgin bir hale gelmiştir. Bu durum 'dış ticaret' kavramının önemini de artırmıştır. Mal veya hizmet bazında diğer ülkelerle yapılan dış alım ve dış satımlara dış ticaret denir. Dış ticaretin iki temel öğesi vardır: ihracat ve ithalat. Uluslararası piyasalarda diğer ülkelere mal veya hizmet satışı yapmamıza ihracat; diğer ülkelerden mal veya hizmet satın almamıza ise ithalat denir.

Ülkelerin büyüme ve kalkınması açısından dış ticaret çok büyük değer arz etmektedir. Çünkü dış ticaret, büyüme ve kalkınma için gerekli olan iç dinamikleri harekete geçirebilmektedir. Küreselleşen dünyada, kalkınma için itici gücün dış ticaret olduğu görüşü hâkimdir (Aslan ve Yörük, 2008). Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler; tekstil, hazır giyim ve demir-çelik gibi standart ürünler ihraç ederek elde ettikleri dövizlerle kalkınma için gerekli olan yüksek teknolojili sanayi ve yatırım malı ihraç ederler. Kısacası büyüme ve kalkınma yatırımlarının finansmanı özellikle ihracatın artırılması ile olur. Hızlı bir kalkınma, hızla artan ihracat gelirleri ile sağlanabilmektedir (Serin, 1981: 36). İhracata dayalı bir büyüme ve kalkınma stratejisi benimsendiğinde; artan dış ticaret rakamları sayesinde ülkeye yapılan teknoloji transferi ile reel üretim de artış gösterir. İhracatta meydana gelen bir artış veya azalış, GSYİH'de de aynı yönde artışa veya azalışa neden olur (Ersungur ve Doru, 2014).

Dünya ekonomisinde ülkelerin sahip olduğu rollerin önemi, sahip oldukları teknoloji ile paralel izlemektedir. Yani hangi ülkenin hangi sanayi dalında uzmanlaşacağı, sahip oldukları teknoloji düzeylerine göre değişkenlik gösterir. Buna göre yüksek teknolojili ürünler gelişmiş ülkelerin, yüksek teknolojiye ihtiyaç duymayan standart ürünler ise az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin payına düşmektedir. Buna göre teknolojik yeterlilik, dış ticaret üzerinde etkili olmaktadır. Teknolojisi yeterli olmayan, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dengeleri uzun dönemde açık verir. Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere göre teknolojik birikimlerinin fazla olmasının temel nedeni, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla yatırım yapmalarından kaynaklanmaktadır. Ar-Ge yatırım ve harcamaları için ülke GSMH'sinin %1'i dünya genelinde eşik değer olarak kabul edilmektedir. Ancak gelişmemiş ülkelerdeki Ar-Ge harcamaları, eşik değerin de altında yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise eşik değerin üstünde Ar-Ge harcamaları yapılmaktadır (Çelebi, 2002).

Ülkemizde 1923-1929, 1950-1960 ve 1980 yılı ve sonrasında liberal dış ticaret politikaları uygulanmıştır. 1923-1929 ve 1950-1960 yılları arasında uygulanan politikalar, programlı bir liberalizasyon programına dayanmadığı için etkili ve uzun süreli olamamıştır. Ancak 1980 yılı ve sonrasında uygulanan liberal dış ticaret politikaları doğrudan ülkenin kalkınma stratejisi ile ilgili olmuştur. Ülkenin dışa açılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, tarımsal ve sınai üretimin piyasa mekanizmasına bırakılması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, sabit döviz kuru sisteminden esnek döviz kuru sistemine geçilmesi, ihracat teşvik politikalarının genişletilmesi, ithalat kısıtlamalarının esnetilmesi, para piyasalarının serbestleştirilmesi gibi politika ve önlemlerle büyüme ve kalkınma üzerinde genişletici etkiler bırakılmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı 1980 yılı sonrası, "Liberal Ekonomi Dönemi" diye adlandırılmaktadır ve bu dönemde uygulanan politikalar birbiri ile uyum içinde uygulanmıştır (Olgun ve Togan, 1984: 20).

İhracatın artırılmasına yönelik izlenen politikalar özellikle sınai ve mamul mal ihracatına dayandırılmıştı. Bu yüzden öncelikle var olan atıl kapasiteler kullanıldı ve sonrasında ise yeni yatırımlar yapılarak kapasite artımına gidildi. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde elde edilen ekonomik büyümenin ana kaynağı

ihracattaki artış oldu. Büyümede yakalanan bu artış, maalesef ki kalkınmada istenen sonucu veremedi. Çünkü iç piyasalardaki düşük ücret, yüksek faiz ve yüksek döviz kurları refahı olumsuz yönde etkilemiştir. Başlangıçta iç piyasalardaki talebi daraltarak ekonomiyi dışa açmak için araç olarak kullanılan yüksek faiz politikası; kamu kesimi ve sanayiyi bir borç batağına çekmiş, üretken kesimden rant kesimine bir gelir aktarımı olmuş, yüksek faiz oranları üretken yatırımcıların yatırım kararlarını olumsuz etkilemiştir (Gökalp, 2000). "1980 sonrası dönemde ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ihracatı artırma açısından başarılı olmuş ve ihracatın hızlı artışı 1990'lı yılların ortalarına kadar giderek hızını azaltmakla birlikte devam edebilmiştir" (Çetin ve Savrul, 2016).

İhracatın ithalattan büyük olması durumunda "dış ticaret fazlası", ithalatın ihracattan büyük olması durumunda "dış ticaret açığı", ithalat ve ihracatın eşit olması durumunda ise "dış ticaret dengesi" durumları ortaya çıkar. 2000'li yıllardan sonra ihracat ve ithalat arasındaki fark yıldan yıla kapanmaya başlamıştır. Ancak ekonomik kriz dönemlerinde (Kasım 2000, Şubat 2001 ve 2009 Küresel Krizi) bu fark belirgin bir şekilde açılmıştır. Bu dönemler dışında izlenen dış ticaret politikalarının yerindeliği sayesinde ithalat ve ihracat arasındaki makas kapanma eğiliminde olmuştur.

Tablo 4: Aylara Göre Dış Ticaret, Mart-2019[11]

Aylara göre dış ticaret, Mart 2019

(Milyon ABD $)

		İhracat (FOB)		İthalat (CIF)		Dış ticaret dengesi		İhracatın ithalatı karşılama oranı
			Değişim		Değişim		Değişim	
Aylar	Yıl	Değer	(%)	Değer	(%)	Değer	(%)	(%)
Ocak-Mart	2018	41 136		61 895		- 20 759		66,5
	2019	42 249	2,7	49 020	-20,8	- 6 771	-67,4	86,2
Mart	2018	15 553		21 435		- 5 882		72,6
	2019	15 486	-0,4	17 622	-17,8	- 2 137	-63,7	87,9

Tablo 4'de de görüldüğü gibi Türkiye İstatistik Kurumu ve Ticaret Bakanlığının işbirliğiyle oluşturulan geçici dış ticaret verileri bulunmaktadır. İhracat

[11]Kaynak: TÜİK

2019 yılı Mart ayında, 2018 yılının aynı ayına göre %0,4 azalarak 15 milyar 486 milyon dolar, ithalat %17,8 azalarak 17 milyar 622 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalatın azalmasının olumlu bir dönüşü olarak dış ticaret açığımız %63,7 azalarak 2 milyar 137 milyon dolara gerilemiştir. Böylece ithalatın ihracatı karşılama oranı da 2018 yılının Mart ayında %72,6 iken, 2009 Mart ayında %87,9'a yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

Türkiye'nin en çok ithalat ve ihracat yaptığı ülkeler; Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, İspanya, Irak, ABD, Fransa, Hollanda, Belçika, İsrail, Rusya Federasyonu, Polonya, Çin, Mısır, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan'dır. 2019 yılının Mart ayı istatistiklerine göre en çok ihracat yaptığımız ülke 1 milyar 403 milyon dolar ile Almanya olmuş ve Almanya'yı sırasıyla Birleşik Krallık (855 milyon dolar), İtalya (827 milyon dolar), Irak (782 milyon dolar) ve İspanya (766milyon dolar) takip etmiştir. En çok ithalat yaptığımız ülke ise 1 milyar 969 milyon dolar ile Rusya olmuş ve Rusya'yı sırasıyla Almanya (1 milyar 615 milyon dolar), Çin (1 milyar 405 milyon dolar), ABD (940 milyon dolar) ve İtalya (701 milyon dolar) takip etmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

İthal ettiğimiz başlıca ürünler; petrol, doğal gaz, enerji, otomotiv ve yedek parça, elektronik aletler, haberleşme araçları, tıbbi cihazlar, ilaçlar, teknoloji, giyim, gıda ve temizlik ürünleridir. İhracatını yaptığımız ürünlerden ise tekstil ve hazır giyim, demir-çelik sanayi ürünleri, tarımsal ürünler, imalat sanayiye dayanan ürünler ve ham madde olarak kullanılan madensel ürünler başta gelir. İhracatını ve ithalatını yaptığımız ürünlere baktığımızda ülkemizin soğuk bir gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız: Türkiye'nin geçmişten günümüze genellikle hammadde ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı olması gerçeği. Bu durumun temel nedeni halen gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alıyor olmamız ve düşük teknolojiye sahip olmamızdan kaynaklanmaktadır. Tarımsal üretimimizin ve sanayi yatırımlarının azalması, doğal olarak ihracatı yapılan ürünleri olumsuz etkilemiştir. Ayrıca üretimin azalması, toplumumuzu tüketim toplumu olmaya zorlamıştır. Saplanmış olduğumuz bu tüketim toplumu girdabından çıkabilmemiz için; üretimimizi çeşitlendirerek artırmak, ihracata ağırlık vermek ve elde ettiğimiz ihracat gelirleri ile yüksek teknolojiler satın alarak büyüme ve kalkınmamızı hızlandırmamız gerekmektedir.

1.3.5. Teknolojik Durum ve AR-GE Faaliyetleri

Ticari veya endüstriyel amaçlara ulaşmak adına; herhangi bir mal veya hizmetin üretim alanında güç ve bilginin biriktirilmesi, denetlenmesi, iletilmesi, işlenmesi gibi amaçlar çerçevesinde bulunan araç-gereç, yetenek, yöntem ve makinelerin hepsine teknoloji denir. İletişim ve ulaşım teknolojilerinde elde edilen hızlı değişme ve gelişmeler aracılığı ile dünya ekonomilerinin küreselleşme süreci de hızlanmıştır. Sahip olunan teknoloji düzeyi ile elde edilen avantajlar, hem dünya ekonomisi açısından hem de ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu avantajların en önemlisi teknoloji ve bilgi birikimi ile elde edilen rekabettir. Uluslararası düzeyde dünya ülkelerinin sahip oldukları ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerlerle beraber ülke ekonomisinde kullanılan teknoloji düzeyi ve bilgi birikimi, uluslararası piyasalarda rekabet avantajı elde edilmesini sağlar. Rekabet firmalar, bireyler ve hatta ülkeler arasında olabilmektedir. Rekabet kimlerin arasında olursa olsun temeli farklılaştırma ve farklılığa dayanmaktadır. Bireyler birbirlerinden farklı görünmek için, firmalar ürün farklılaştırmaları ile daha geniş piyasa ve tüketici ağına ulaşarak karlılıklarını artırmak için, ülkeler ise uluslararası alanlarda ekonomik ve politik nedenlerden dolayı ön planda olmak için rekabete girişirler.

Tablo 5: Küresel Rekabetin Değişimi[12]

DÖNEM	FAKTÖR	ÜRÜNLER
1960 Öncesi	Doğal kaynaklar	Petrol, Alüminyum
1960'lar	İşgücü - Yoğun	Tekstil, Ayakkabı ve Basit Montajlar
1970'ler	Sermaye - Yoğun	Otomobil, Makine ve Kimya Ürünleri
1980'ler	Teknoloji	Elektronik ve Telekom
1990'lar	Bilgi	Finansal Hizmetler

[12]Kaynak: Uysal, 2014. http://dergipark.org.tr/selcuksbmyd/issue/11289/134892

Tablo 5'de de görüldüğü gibi, zaman içinde üretim faktörlerine bağlı olarak ülkelerin ürettikleri ürünlerin değişimlerini gözlemlemekteyiz. Üretim faktörlerinin değişmesi ve elde edilen çıktılar ile rekabetin yönü değişmiştir. Uysal bu süreç için, "Tarihsel süreç içerisinde rekabetin boyutu değişme göstererek faktör güdümlü rekabetten bilgi ve teknoloji yoğun rekabete dönüşmüştür." demiştir. Uluslararası rekabetin değişim sürecinde teknoloji küreselleşmenin lokomotifi olarak görülmektedir (Uysal, 2014).

Herhangi bir teknolojik alanda meydana gelen gelişme ve ilerlemeler, beraberinde birçok yeni buluş ve yöntemlere yol açarak ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde etkili olmaktadır. Bu durum için Şahin; "Bir üretim sürecindeki gerekli bilgi, organizasyon ve teknikler bütününü ifade eden teknoloji; verimlilik, büyüme, istihdam ve rekabet edilebilirlik gibi ölçülebilir ekonomik değişkenlerin açıklanmasında önemli rol oynar." demiştir. Üretim faktörlerinin (müteşebbis, emek, sermaye ve doğa) yanında yeni bir üretim faktörü olarak kabul edilen teknoloji, diğer üretim faktörlerinden farklı olarak üretim sürecinde bulunan bütün üretim faktörlerinin verimliliğini artırır (Şahin, 2014: 5). Teknolojik yeniliklerin verimliliği artırması, büyüme ve kalkınma üzerinde uzun dönemli olumlu sonuçlar yaratması; maliyetlerin düşürülmesi, yeni ürünlerin keşfedilmesi veya AR-GE çalışmaları ile var olan ürünlerin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesi, piyasaların genişletilmesi, daha fazla tüketiciye hitap edilmesi, kapasitelerin artırılması, yönetim ve organizasyonun kusursuz işlemesi sayesinde olmuştur.

Gelişmiş ülkeler diğer ülkelere oranla daha fazla teknolojik birikime sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelere göre teknolojik birikimlerinin fazla olmasının temel nedeni, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla yatırım yapmalarından kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmayı başaran gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler incelendiğinde, endüstriyel yapının geliştirilmesi, rekabet gücünün artırılması, sürdürülebilir ekonomik büyümenin hızlandırılması, istihdam olanaklarının artırılması ve gelir düzeyinin yükseltilmesi için ekonomik yapının girişken ve sürekli yeniliklere açık olmasının gerektiği görülmüştür. Ar-Ge yatırım ve harcamaları için ülke GSMH'sinin %1'i dünya genelinde eşik değer olarak kabul edilmektedir. Ancak gelişmemiş ülkelerdeki Ar-Ge harcamaları, eşik değerin de

altında yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise eşik değerin üstünde Ar-Ge harcamaları yapılmaktadır (Çelebi, 2002). Ar-Ge faaliyetlerine önem verilmesi ve yatırım yapılması durumunda firmaların gittiği ürün farklılaştırma sonucunda firmalar pazarlık güçlerini yükseltmiş olurlar. Firmalar bunun yanında; istedikleri piyasaya, istedikleri zaman, istedikleri miktarda, istediği fiyatta ve istediği standartlarda mal üretme gibi özelliklere de kavuşurlar (Özeroğlu, 2012). Günümüzde monopol veya oligopol piyasa özelliği gösteren birçok firma teknolojik avantajlarını kullanarak bulundukları bu konuma gelmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin rekabet avantajlarını korumaları için almaları gereken bir takım önlemler mevcuttur. Bunlar;

- AR-GE yatırımları için ayrılan kaynak miktarı artırılmalı ve firma düzeyinde de teşvik edilmelidir.
- Üretim faktörlerinin maliyetleri azaltılmalı ve üretilen ürünlerin kalitesinin artırılması gerekmektedir.
- Uluslararası haberleşme ve ulaşım ağlarının entegre bir şekilde işlemesi gerekmektedir.
- Özellikle mühendislik alanlarında olmak üzere beşeri sermaye birikimi sağlanmalıdır.
- Yatırım, üretim ve pazarlama alanlarında yeni stratejiler oluşturularak rekabet süreci içinde baskın taraf olunmalıdır (Uysal, 2014).

İleri imalat teknolojileri, endüstriyel sanayi işletmeninin rekabet gücünü geliştirmek gayesi ile kullanılan, geniş bir teknoloji ve uygulamalar dizisini ifade eden genel bir terimdir. Son teknolojik gelişmelerin sıkı bir şekilde takip edilmesi sonucunda ileri imalat teknolojileri kullanılarak yapılan üretim dünya genelinde kabul görmektedir. İleri imalat teknolojileri; düşük maliyet esasına dayanan rekabet, güvenilirlik, kalite ve esneklik unsurlarını bulundurmakla beraber akılcı müşterinin taleplerine uygun üretim yapabilmek için sürekli güncel tutulmalı ve son teknolojiler takip edilmelidir (Bülbül ve Güleş, 2004).

Günümüz bilgi çağında imalat sanayinde dijitalleşmeye gidilmektedir. Yapay zekâ, otomasyon sistemleri, siber güvenlik, yeni nesil akıllı sensör teknolojileri, robotik araçlar, artırılmış sanal gerçeklik ve bunun gibi birçok alanda ileri teknolojiler kullanılarak dijitalleşme süreci günden güne hızlandırılmaktadır.

Rekabetin uluslararası piyasalarda korunması ve geliştirilmesi için elimizdeki en önemli unsur dijital ekonomidir. Bu teknolojiler ekonomide kârlılığı, verimliliği, rekabet gücünü, pazar alanı genişliğini ve müşteri memnuniyetini üretimin her aşamasında üst seviyelere taşımaktadır. Dijitalleşme konusunda ilerleme ve gelişme kaydeden ülkeler ve firmalar önemli avantajlar elde etmişlerdir. Ancak bu durum dijitalleşme yarışının gerisinde kalan ülke ve firmalar için ise tam tersine dezavantajlı bir durum teşkil etmektedir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

Ülkemizde 1980 yılı sonrasında alınan 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye dışa açık liberal bir ekonomi düzenine geçmiştir. Alınan devrim niteliğindeki bu kararlardan biri de ülkeye yabancı sermaye girişinin artırılması ve faiz oranlarının serbest bırakılmasıdır. Liberalleşme ve dışa açık büyüme hamlelerinin doğal bir sonucu olarak yurtiçinde ve uluslararası piyasalarda rekabetin artması kaçınılmaz olmuş, üretimini yaptığımız ürünlerde teknolojik gelişmeye duyulan ihtiyaç ve dünyadaki teknolojik gelişmelerin takip edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Karaöz, 2004). Küreselleşmenin 1990 yılı sonrasında hız kazanması ile gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile hem tasarruf açıklarını gidermişler hem de teknoloji transferi yaparak ekonomik büyüme ve kalkınma artış süreçlerini hızlandırmışlardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve teknolojik gelişmeler arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yabancı sermaye, yatırım yaptığı ülkede bir tek milli geliri artırmakla kalmaz. Buna istinaden Türkiye'deki 1981-2013 yılları arasındaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teknolojik gelişmeler üzerindeki etkisi incelendiğinde "pozitif teknolojik yayılma etkisi" yarattığı sonucuna ulaşmaktayız (Köprücü, 2017).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ülkeye giren teknoloji elbette ki yetersiz kalacağından ihtiyaç duyulan teknoloji ABD, İngiltere, Japonya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerden ithalat yoluyla transfer edilmektedir. Dışarıdan ürün ithalatı ve teknoloji transferi yoluyla daha az emek daha fazla kâr hedeflenmektedir. Yani ülkeler geliştikçe emek yoğun üretim yerini zamanla teknoloji yoğun üretim tekniklerine bırakarak sermaye yoğun üretime geçiş yapmaktadırlar (Malatyalı, 2016).

1.3.6. Madencilik Faaliyetleri

Yer kabuğunun belli bir derinliğinde bulunan ve ekonomik bir değer taşıyan fosil ve minerallere maden denir. Madenler doğal yollarla, iç veya dış etkenler sebebiyle oluşur. Dünya ekonomisinde Sanayi Devriminin ardından gün geçtikçe önemi artış gösteren, sanayi için temel niteliği taşıyan hammadde girdilerini oluşturan ve ülkelerin kalkınmasında lokomotif rolünü üstlenen madencilik sektörü, zaman içinde önemi artan ve artmaya da devam eden sektörlerden biridir. Dünyadaki ülkeler var olan doğal kaynaklarını geliştirmek, büyüme ve kalkınmanın hızlı bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunmak amacıyla; madencilik sektöründeki arama çalışmalarını giderek artırmaktadırlar (Başol, 1996: 110).

Tarih boyunca ülkelerin kaderini değiştiren, uğrunda büyük savaşlar verilen yeraltı kaynakları sürekli tükenme eğilimindedirler. İnsanlar temel besin ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve gündelik yaşamlarını kolaylaştırmak için ihtiyaç duydukları ara ürünleri elde edebilmek için doğrudan veya dolaylı yollarla yeraltı kaynaklarını kullanmışlardır. Bu kaynaklar günümüz dünyasında da stratejik önemlerini korumaya devam etmektedirler. Sahip oldukları zenginlikleri koruyan, değerlendiren ve sürekli geliştiren ülkeler; bu yolla büyüme ve kalkınma süreçlerine ivme kazandırırlar (Daş ve diğ., 2012).

Türkiye maden, doğal taş ve mineraller bakımından dünyanın en zengin kıvrımı olan Alp-Himalaya kıvrımları üzerinde bulunmaktadır. Dünya üzerinde sahip olduğumuz coğrafi konumumuzun bir diğer faydalı yanı da yeraltı kaynakları bakımından sahip olduğumuz doğal taş, mineral ve maden çeşitliliği ve bunların miktarı yönünden sahip olduğumuz zenginliktir. Sahip olunan yaşam standartları kalitesi ve kişi başına tüketilen maden miktarı arasında doğru yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Kişi başına maden tüketim miktarını artış yönünde harekete geçiren itici güç ise refahtır. Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasının gerçekleştirilmesinde sahip olunan yeraltı kaynakları zenginliğinin önemi tartışılmayacak derecede bilinen bir gerçektir. Dünya genelindeki teorik ekonomi öğretilerinde hammadde girdisinin üretim faktörleri içerisindeki önemi ısrarla vurgulanmaktadır. Buna istinaden diyebiliriz ki zengin hammadde kaynaklarına sahip ülkeler, kalkınmalarını büyük ölçüde tamamlamış olan ülkelerdirler (Çetin, 2003).

Madenlerin kullanım alanları çok çeşitlidir. “Madencilik sektörü, ekonomiye doğrudan katkı sağlamakla kalmayıp imalat sanayiine önemli bir miktarda girdi sağlamaktadır. Genellikle kırsal alanlarda gerçekleştirilen madencilik faaliyetleri, sağladığı istihdam olanakları sayesinde kırsal alanlardan kente göçleri de önlemektedir” (Çondur ve Evlimoğlu, 2007). Yer altından çıkarılan madenler endüstride, askeri alanlarda, enerji sektöründe, imalat sanayiinde, tıp ve kimya gibi değişik alanlarda kullanılarak değerlendirilirler. “Türkiye’de madenciliğin %85’i kamu sektörü, %15’i özel sektör tarafından yapılmaktadır. Üretimde kamu sektörü mineral yakıtlar ve metalik cevher üretiminde ağırlıklı iken, özel sektör endüstriyel ham madde üretiminde yoğunlaşmıştır” (Çondur ve Evlimoğlu, 2007). Maden çeşitliliği ve bu madenlerin çıkarılıp işlenebilmesi açısından büyük bir potansiyele sahip olan ülkemizde; bor, linyit, krom, manganez, çinko, kurşun, demir, bakır, alüminyum, boksit, tuz, mermer, kükürt, cıva, zımpara taşı, volfram, antimon, fosfat, uranyum gibi maden ve mineraller çıkarılır.

Ülkemizde çıkarılan bu madenlerden en önemlisi bordur. Çünkü sanayinin tuzu olarak nitelendirilen bor madeni çok çeşitli ve yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Bor; askeri ve zırhlı araçların yapımında, cam sanayiinde, elektronik ve bilgisayar sanayiinde, enerji sektöründe, fotoğrafçılık ve görüş sistemlerinde, ilaç ve kozmetik sanayiinde, iletişim araçlarında, inşaat sektöründe, kâğıt üretiminde, kauçuk, plastik ve kimya sanayiinde, makine sanayii ve metalürjide, nükleer, otomobil ve seramik sanayiinde, patlayıcı madde yapımında, spor malzemeleri üretiminde, tekstil ve tarım sektörlerinde, uzay teknolojisi alanlarında kullanılmaktadır. Dünya bor rezervlerinin yaklaşık %60-70’ine sahip olan ülkemiz, bor madeni konusunda çok büyük bir stratejik öneme sahiptir. Türkiye rezervinin % 37'si Bigadiç, % 34 Emet, % 28'i Kırka ve % l’i Kestelek bölgesinde bunmaktadır (Ölçen, 2001: 4). Bor mineralinin temizlik ürünlerinden uzay teknolojisi üretimine kadar yüzlerce değişik alanda faydalanılmasından dolayı bu mineral stratejik bir maden olarak kabul edilmiştir. “1957 yılında "Sputnik" uzay aracında bor yakıtı kullanıldığı varsayımından hareketle NATO tarafından bor mineralleri stratejik mineral madde kapsamına alınmış ancak 1963'de NATO bor ihracatını serbest bıraktığında stratejik önemi ortadan kalkmıştır” (Kılınç, Mordoğan ve Tanrıverdi, 2001).

Ülke sınırlarımız içerisinde ne kadar bor cevherine sahip olduğumuz günümüzde de araştırılmaktadır. Bu araştırmanın nedeni ise, varlığından emin olduğumuz bor oranlarından daha fazla bor rezervine sahip olduğumuz düşüncesidir. Türkiye, sahip olduğu bor rezervi oranları ile dünya bor piyasasında, pazar fiyatlarını belirleyebilecek güçtedir. Ancak yeraltı kaynağı yönünden zengin gelişmekte olan diğer ülke örneklerinde de olduğu gibi, miktar yönünden madene sahip olmaktan çok bu madenin işlenebileceği teknolojiye sahip olmanın daha çok önemli olduğunu görmekteyiz (Yiğitbaşıoğlu, 2004). Bor birçok alanda saf olarak kullanılabilirken yurtiçinde üretilen borun büyük kısmı fabrikalarda işlenerek daha yüksek katma değerli rafine bor çeşitlerine çevrilebilmektedir. Türkiye içinde üretilen borun büyük kısmı ihraç edilmektedir. Türkiye'de bor üretimi, yerli talebi fazlası ile karşıladığından ithalatına ihtiyaç duyulmayan nadide yeraltı kaynaklarımızdan biridir (Poslu ve Arslan, 1995).

Kullanım alanı geniş olan diğer madenlerden biri de demirdir. Modern sanayinin ana ham maddesi olan demir Sivas, Malatya, Sakarya, Balıkesir, İzmir, Kütahya, Bingöl, Maraş, Düzce, Kayseri ve Doğu Anadolu Bölgesinin bazı kesimlerinden çıkarılıp Karabük, Ereğli ve İskenderun demir-çelik fabrikalarında işlenir. Ülkemizde gübrenin ana ham maddesi olarak kullanılan fosfat yataklarının tamamına yakını Kilis, Mardin ve Mazıdağı bölgelerinde yer almaktadır. Çıkarılan fosfatın %90'ı gübre üretiminde, %4,8'i metalürjide, %3,2'si fosfor ve kimyevi madde imalinde ve %2'si de asit fosforik olarak kullanılmaktadır (Tolun, 1962).

Çok eski zamanlardan beri; yapılarda, anıtlarda, görkemli saraylarda ve heykel yapımında kullanılan doğal taşların hikâyeleri çok eskilere dayanmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu doğal taşlar çok çeşitlilik göstermekte ve dünya mermer rezervlerinin yaklaşık %40'ı ülkemizde bulunmaktadır. Ancak sahip olduğumuz bu zengin kaynaklar, kullanılan yanlış yöntem ve uygulamalar yüzünden beklendiği kadar verimli olamamaktadır. Çünkü mermer diğer madenlerden farklı olarak büyük parça ve bloklar halinde çıkarılmak zorundadır (Eleren ve Ersoy, 2007). Mermer de bor madeni gibi günlük yaşantımızda sıkça kullandığımız minerallerden biridir. Mermer; inşaat, kaplama, heykelcilik, porselen, mıcır, cam sanayii, optik sanayii ve süs eşyası yapım ve üretim aşamalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Türkiye'nin

hemen hemen her bölgesinde özellikle Marmara ve Ege bölgelerinde yüksek kaliteli ve ekonomik yönden değerli mermer çıkarılmaktadır. Son yıllarda çıkarılan bu mermerlerin renk ve çeşitliliğinde artışlar olmuş ve buna paralel olarak da mermer ocak işletme sayıları da artış göstermiştir (Eraslan ve diğ., 2008). Mermercilik sanayiinde yaşanan gelişmeler, makine ve teçhizat üretimimizi de olumlu etkilemiştir. Yakın zamana kadar fayans üretimi, mermer atölyelerinde mermeri işlemeye yarayan vb. edilen makine ve teçhizatların çoğunu ithal etmekteydik. Ancak günümüzde bu makine ve teçhizatlar ülkemizde de üretebilmekte ve hatta üretilen bu teknolojilerin ihracını dahi yapabilen bir konuma yükselmiş bulunmaktayız (Erdoğan ve Yavuz, 2002).

Madencilik sektörünün son yıllarda gösterdiği hızlı gelişmeye paralel olarak; sektörde istihdam edilenlerin sayısında, ihracat gelirlerinde ve sektörde yaratılan katma değerde artış izlenmiştir. 2017 yılı itibari ile madencilik faaliyetlerinin GSYH içerisindeki payı % 0,87 olarak gerçekleşmiştir. Maden ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı ise % 2,8 olarak gerçekleşmiştir (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü [MTA], 2019).

1.4. TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ, İSTİHDAM ve İŞSİZLİK

Nüfus artış hızı ve ülkelerin gelişmişlik oranı birbirleri ile ters orantılıdır. Az gelişmiş ülkelerde nüfus hızla artmaya devam ederken; gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde, nüfus artış hızı normal düzeylerde artmakta hatta bazı gelişmiş ülkelerde bu hız sabit seyretmektedir. Türkiye, nüfusu sürekli artış gösteren genç ve dinamik nüfuslu bir ülkedir. Nüfusun bu şekilde fazla olması avantajlarla birlikte dezavantajları da beraberinde getirir. Nüfusu fazla olan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde nüfusun fazla olması işsizlik açısından büyük bir problem arz etmektedir. Ancak bu tür ülkelerde eğer ki üretim varsa, üretim faktörlerinden olan emeğe yani işgücüne de ihtiyaç vardır. Çünkü verimli bir üretim eyleminde bulunabilmek için üretim faktörlerinin eksiksiz bir şekilde bir araya gelmesi gerekir. Bu da demektir ki elde var olan fazla işgücüne istihdam alanları açılabilecektir. Ancak işgücüne ihtiyaç duyulmayan üretimin olmadığı ülkelerde ise istihdam edilemeyen işgücü, büyük işsizlik problemlerine yol açacaktır (Özdemir ve Özdemir, 2015).

1.4.1. İşgücü

Bir ülkede; 15-65 yaş arasında bulunan, çalışma azmi ve kararlılığında olup üretimde bulunan veya bulunabilecek nüfusa işgücü denir. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için etkin bir işgücü piyasası olmalıdır. İşgücü piyasanın sorunsuz bir şekilde işleyebilmesi için de karar mekanizmalarının işgücü piyasasının yapısal özelliklerini bilmesi ve doğru yorumlayabilmesi şarttır. İşgücü arzı için Şentürk; "İşgücü arzını etkileyen demografik bulguların başında nüfusun doğurganlık hızı gelir. Doğurganlık uzun dönemde işgücünün büyüklüğünü belirleyen en önemli etmendir. Toplam işgücü arzı, önceki nesillerin doğurganlık kararlarına, diğer bir deyişle, kaç çocuk sahibi olacağı kararlarına bağlıdır." demiştir (Şentürk, 2015).

20. yüzyıldan 21. Yüzyıla geçerken küreselleşmenin kazandığı ivme ve etkilediği sosyal, ekonomik ve siyasi alanlar tüm dünyanın ortak tartışma konusu olmuştur. Küreselleşme süreci, bütün ekonomilerde bütün sektörleri uluslararası düzeyde değiştirmiş ve etkisi altına almıştır. Küreselleşme ile değişime uğrayan sektörler haliyle işgücü piyasalarını da etkisi altına almıştır. Küreselleşme süreci sadece piyasalar değil devletler arasındaki rekabeti de artırmıştır. Devletler, refah devleti anlayışından rekabetçi devlet anlayışına geçiş yapmışlardır. 1990'lı yıllarda hizmetler sektörü önem kazanmış ve yeni istihdam biçimleri ortaya çıkarak işgücü piyasalarındaki dengelerin değişmesine kapı aralamıştır. Bu durumda özellikle ücretleri ve gelir dağılımını olumsuz etkilemiştir. Tasarım, proje, teknik araştırma ve geliştirme gibi uzmanlık isteyen alanlarda nitelikli olan işgücü; yüksek ücret ödeyen gelişmiş ülkelerde istihdam edilmek üzere transfer olmuştur. Sıradan ve fordist üretim gerektiren üretim tesisleri ise düşük ücretlerin ödendiği az gelişmiş ülkelerdeki niteliksiz işgücüne devredilmiştir (Uyanık, 2008).

Ekonomik kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biri işgücü piyasasında yaşanan dengesizliklerdir. Çünkü işgücü sürekli sektörler arasında yer değiştirmekte ve genellikle bu yer değiştirmeler sadece sektörlerle sınırlı kalmayıp bölgesel düzeylerde de gerçekleşmektedir. Kırsal kesimden kentsel kesime göçler bu durumun en somut örneğidir. İşgücünün yer değiştirmesi nüfusu da etkileyerek büyüme ve kalkınmanın geç gerçekleştirilmesine neden olmaktadır (Yüceol, 2007)

Tablo 6: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu (15 yaş+)[13]

YILLAR	İş Gücüne Katılım Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)
2010	46,5	41,3	11,1	13,7
2011	47,4	43,1	9,1	11,3
2012	47,6	43,6	8,4	10,3
2013	48,5	43,9	9,0	10,9
2014	50,5	45,5	9,9	12,0
2015	51,3	46,0	10,3	12,4
2016	52,0	46,3	10,9	13,0
2017	52,8	47,1	10,9	13,0
2018	53,2	47,4	11,0	12,9
2019 Ocak Ayı	52,2	44,5	14,7	16,8

Türkiye işgücü piyasasının son on yılki verilerini görebildiğimiz Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere; işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı genellikle birbirlerine paralel olarak artış göstermektedirler. İşsizlik oranı ve tarım dışı işsizlik oranları da öncelikle belli bir süre azalmış ve daha sonra yeniden artış göstermeye başlamışlardır. Ülkemizde 2018 yılının sonlarında yaşanan ekonomik dalgalanmanın olumsuz etkilerini 2019'un Ocak ayı işgücü istatistiklerinden de görebilmekteyiz (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). OECD ülkelerinde iş gücüne katılım

[13]Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2262

oranları genellikle %65-70 arasında izlerken bu oran Türkiye'de en fazla %53,2 (2018) olarak gerçekleşmiş ve sonrasında tekrardan azalma eğilimine girmiştir (Aydemir, 2013).

1.4.2. İstihdam

Çalışma hakkı, insanın onurlu bir yaşam sürebilmesi için sahip olduğu ve insan haklarını savunan tüm uluslararası belgelerde güvence altına alınmış bir haktır. Buna rağmen günümüz modern toplumlarını mercek altına aldığımızda işsizlik problemi ile boğuştuklarını ve çalışmak için hazır bekleyen nüfus için yeterli istihdam alanı açamadıkları gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu konu için Şahin; "İstihdam ve işsizlik sorunu; sosyoekonomik boyutları farklı olmakla birlikte, avcı ve toplayıcı toplumlardan ve hatta günümüz bilgi toplumlarına kadar tüm toplumları en fazla ilgilendiren sorun olarak ortaya çıkmıştır." demiştir (Şahin, 2007).

Türkiye'de çalışma hayatında istihdam edilenleri cinsiyet dağılımı açısından incelediğimizde büyük çoğunluğu erkeklerin oluşturduğunu görmekteyiz. 2019 yılı Ocak ayı itibari ile istihdam edilenlerin %61,3'ünü erkekler, %28,1'ini kadınlar oluşturmaktadır. Önceki yıllarla bir kıyaslama yapıldığında kadın işgücü istihdam oranının artış gösterdiğini söylememiz mümkün olabilmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

Ülkelerin gelişmişlik durumu ve istihdam yapısı arasında kuvvetli bir ilişki vardır. İstihdam oranlarındaki artış, üretimi artırarak ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine ivme kazandırır (Kamacı, 2016). Bundan dolayı hükümetler tarafından istihdam artırıcı politikalar izlenmekte ve işsizlikle sürekli olarak mücadele edilmektedir. Türkiye'de işsizlikle mücadele etmek ve istihdamı artırmaya yönelik plan, program ve uygulamalar yapmakla görevli olan kurum İŞKUR'dur.

Tablo 7: İşteki Ekonomik Duruma Göre İstihdam Edilenlerin Dağılımı[14]

YILLAR	TARIM (%)	SANAYİ (%)	İNŞAAT (%)	HİZMET (%)
2018	17,7	19,9	7,0	55,4
2019 Ocak Ayı	17,0	19,9	5,4	57,7

Türkiye gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer aldığından, sahip olduğu işgücü sektörler arasında yer değiştirmektedir. Sektörler arası iş gücü transferinin yaşanmasıyla, tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne iş gücü transferi olmaktadır. Hizmet ve sanayi sektöründe istihdam artış eğilimi gösterirken tarım sektöründe ise istihdam azalış göstermektedir. Bunun nedenlerine baktığımızda köyden kente yapılan göçler en başlıca neden olarak karşımıza çıkmaktadır. 2018 ve 2019 yılında istihdam edilenlerin sektörel dağılımını incelediğimiz Tablo 7'de, tarım ve inşaat sektörlerinden hizmetler sektörüne %2,3 gibi bir kaymanın yaşandığına şahit olmaktayız. Türkiye'de istihdam edilenlerin sektörel dağılımında en büyük payı %57,7 ile hizmetler sektörü almaktadır. Ardından sanayi sektörü %19,9, tarım sektörü %17 ve son olarak da son yılların parlayan yıldızı inşaat sektörü %5,4 istihdam oranı ile diğer sektörleri takip etmektedir(Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019).

1.4.3. İşsizlik

Günümüz modern çağının en büyük problemlerinden biri olan işsizlik, hemen hemen her ülkenin mustarip olduğu büyük bir problemdir. İşsizlik; çalışma çağında, çalışma isteği, gücü ve gayreti olup çalışmak için iş bulamayan işgücünü ifade eden bir kavramdır. Tarih boyunca insanoğlunun en büyük korku ve endişeleri işsizlik konusunda olmuştur. Çünkü karşılığında ücret elde edilebilecek bir işte çalışmak,

[14]Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30682

ekonomik açıdan kişinin refahını, sosyal açıdan ise kişinin özgüvenini artırmaktadır (Akgeyik, 2011). İşsizliğin nedeni kişilerin kendisinden kaynaklanmayıp tamamen ekonomiye yön veren yönetim birimlerinin başarısızlığından kaynaklanmaktadır. Sanayi devriminden sonra işsizlik olgusu özellikle tüm toplumlar için önemli bir sorun olarak baş göstermeye başlamıştır. Özellikle yaşanan buhran dönemleri ve sonralarında, işsizlik problemi daha rijit sonuçlar doğurmuştur. İşsizlik sorunu, gelişmiş ekonomiye sahip batılı ülkelerde 1945-1975 yılları arasında kontrol altına alınabilmiştir. Ancak bu problem, 1945-1975 yıllarından sonra tüm OECD ülkeleri ve dünyanın diğer ülkelerinde nüfusla doğru orantılı olarak artmaya devam etmiştir.

Ülkemizde işsizlik oranları yüksek ve istihdam oranları da çok düşük düzeylerde seyretmektedir. İşsizlik oranlarının yüksek olması; atıl iş gücünün ve bağımlı nüfusun artmasına neden olarak üretimi ve kişi başına düşen geliri azaltmaktadır. İşsizlik;

- Nüfusun fazla olması,
- Ülke genelinde geniş aile yapılarından dolayı bağımlı nüfusun fazla olması,
- Nüfusun kalifiye iş gücünden yoksun olması,
- İstihdam vergilerinin yüksek olması,
- Tarım kesimindeki işgücü fazlasının tarım dışındaki sektörler tarafından yeterince istihdam edilememesi,
- Sanayi sektöründeki yatırımların süreklilik kazanamaması,
- İmalat sanayiinde işgücünün kullanıldığı emek yoğun üretimden yüksek teknolojilerin kullanıldığı sermaye yoğun üretim teknolojilerine geçilmesi,
- Kayıt dışı istihdamın yaygın olması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

İşsizliğin artış göstermesinin en önemli nedeni dünya nüfusunun sürekli olarak artmasından kaynaklanmaktadır. İşsizlik, 1980'li yıllara kadar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok ortaya çıkarken 1980'li yıllardan sonra neo-liberal iktisat politikalarının uygulanması ile gelişmiş ülkelerde de görülmeye başlanmıştır. Türkiye'deki işsizlik sorunu için Aydemir; "Türkiye'nin işsizlik sorununun temelinde; tarım toplumu niteliğinin az da olsa ağırlığının sürmesi, hızla artan genç nüfusa istihdam olanaklarının sağlanamaması gibi temel nedenler yatmaktadır. Bu da Türkiye'de işsizliğin yapısal bir özellik taşıması sonucunu doğurmaktadır." demiştir (Aydemir, 2013).

Sosyal toplum yapısı içerisinde bazı gruplar diğerlerine göre işsizlikten çok daha olumsuz etkilenirler. Gençler, kadınlar, engelli bireyler, yabancı uyruklu göçmenler ve niteliksiz işçiler bu grupta yer almaktadırlar. Bu grup içerisinde en önemli paya sahip olan gençler, daha da olumsuz etkilenmektedirler. Genç işsizlik oranları, dünya üzerindeki neredeyse bütün ülkelerin ortak problemidir (Gündoğan, 1999). Ülkemizdeki özellikle yeni mezun olan genç işsizler yıldan yıla artış göstermektedir. Öyle ki bu rakamlar çok endişe verici düzeylerde gerçekleşmektedir. 2018 yılının Ocak ayında %18,3 olarak gerçekleşen genç işsizlik oranı 2019 yılının Ocak ayında %24,5 olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Genç işsizliğin önlenmesine yönelik uygulanan istihdam politikaları ve bu politikaların verimliliği ülkenin geleceği açısından önem arz etmektedir. Uygulanan politikaların etkin bir şekilde işlerlik kazanabilmesi için ilgili kurum ve kurullarca sıkı denetimlerle sürekli takip edilmelidir (Küçükali ve Lokmacı, 2015).

İşsizlikle mücadele kapsamında hükümete ve ilgili kurullara düşen görevler vardır. Hükümetler işsizliği azaltmak ve istihdamı artırmak adına, işe girişlerin artığı sektör ve bölgeleri tespit ederek bu sektör ve bölgelere desteklerde bulunmalıdırlar. İşgücü üzerinden alınan vergiler azaltılmalı, istihdam edilenlerin sigorta giderlerinin tamamı olmasa da belli bir kısmı devlet tarafından karşılanmalıdır. Ekonomik kalkınma açısından geri kalmış bölgelerde devlet eliyle yatırım veya özel sektöre bu bölgelerde yatırım yapmaları için teşvik edici politikalar sunmalıdır (Yıldız, 2018).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1980 YILI SONRASINDAKİ EKONOMİK KRİZ TAKVİMİ

2.1. TÜRKİYE'YE KARŞI ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLERİ

1980 yılından sonra liberalizasyon süreci tüm dünyada hızlı bir şekilde gelişme ve yayılma göstermiştir. Hemen hemen tüm ülkeler bu sürece uyum sağlamak için ekonomilerini dışa açık bir hale getirmişlerdir. 1990 yılından sonra küreselleşmenin de etkisiyle bu liberalizasyon ve entegrasyon süreci hız kazanmıştır. Uluslararası sermaye hareketleri de bu dönemlerde özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konuma yükselmiştir. Sermaye hareketleri, ülke ekonomileri arasında uluslararası sermaye giriş, çıkış ve akımlarını ifade eder (Karahan ve İpek, 2013). Tam liberalizasyon sürecinden sonra gelişmiş ülkelerdeki tasarruf fazlası, kâr getirisi elde etmek amacıyla faizlerin yüksek olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru akmaktadır (Saraçoğlu, Kuzu ve Kocaoğlu, 2015).

Dış borçlarını finanse edemeyen ve istikrarsız büyüme gösteren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler finansal liberalizasyonu sağlamak adına mali sektörlerini serbestleştirmişlerdir (Mangır, 2014). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeye ihtiyaç duymasının makroekonomik nedenleri şunlardır:

- Ekonomik büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirebilmek,
- Ülkedeki sabit yatırımlarını artırmak,
- İstihdam oranlarını artırmak,
- Üretim ve tüketimlerini artırıp canlı tutmak,
- Dış borçlarını finanse etmek,
- Ödemeler bilançolarındaki dengeyi sağlamak,
- Büyük yatırım projelerinin finansmanını sağlamak,

- Teknolojik yeniliklere kolaylıkla ulaşmak,
- Yeni yönetim anlayışları ve yeni iş alanlarının açılmasını sağlamak,
- Know-how (bir şeyi yapabilme bilgisi veya teknik bilgi) becerilerinin artırılmasını sağlamaktır (Akdemir, 2007: 15).

Ekonomik yönden sınırların kalkması, para ve sermaye piyasalarındaki küreselleşme ciddi bir uluslararası sermaye yaratmaktadır. Uluslararası sermaye ise dünya mali piyasalarını yakından izleyerek getirinin en yüksek olacağı yer ve zamanda, bu mali piyasalara ani giriş ve çıkışlar yaparak kârını maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Uluslararası sermaye sahipleri, geriye itme etkisinden dolayı az gelişmiş ülkeleri tercih etmezler (Çelik, 2012: 469). Sermaye hareketlerinin izlediği yol ve aldığı kararlar bu şekilde spekülatif olabileceği gibi manipülatif amaçlar da taşıyabilmektedir. Çünkü sermayenin ani giriş ve çıkışları, kırılgan bir ekonomik yapıya sahip ülkelerin mali ve reel piyasalarında çok hızlı bir şekilde olumsuz dalgalanmalar meydana getirmektedir. Kıran, sermaye hareketleri için "Sermaye akımları, tasarruf açığı olan gelişmekte olan ülkelerin tasarruf açıklarını kapatarak bir yandan ekonomik büyüme, yatırım, istihdam ve teknolojik gelişmeyi artırırken diğer yandan spekülatif döviz hareketlerini de artırır ve makroekonomik dengeleri bozarak krizlere yol açar." demiştir (Kıran, 2007). Ülkeye giriş yapan uluslararası sermayenin olumlu yanlarının bu şekilde olumsuz yan etki doğurmasının temel nedeni az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tam liberalizasyon sürecine geçiş için gerekli alt yapılarını tamamlamadan, ekonomik ve politik istikrarlarını sağlamadan serbestleşmeye gitmeleridir.

Sermayenin giriş yapacağı gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranlarının yüksek olması, sermayenin o ülkeye giriş yapması için yeterli değildir. Uluslararası yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkede tasarrufunu değerlendirmesi için bazı güven unsurları vardır. Politik istikrarın sağlanmış olması, demokratiklik düzeyi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluklarla mücadele girişimleri, bürokratik işleyişin şeffaf olması, mülkiyet haklarının güvence altına alınmış olması ve işlem maliyetlerinin düşük olması gibi güven unsurlarının sağlandığı gelişmekte olan ülkeler uluslararası sermaye için cezbedici konuma yükselmektedir (Boğa, 2016: 23). Çünkü yabancı sermaye, herhangi bir politik veya ekonomik istikrarsızlık döneminde transfer ettiği

sermayeyi kolaylıkla ve minimum zararla transfer ettiği ülkeden geri çekme avantajını elden bırakmak istemeyecektir(Güven, 2008).

Uluslararası sermaye hareketleri, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru fon transferi sağlayarak getiri elde ederler. Uluslararası sermaye hareketlerinin sınıflandırılması için Boğa; "Uluslararası sermaye hareketliliği, yatırımın sahipliğine göre resmi ve özel sermaye hareketleri; yatırımın şekline göre doğrudan veya dolaylı sermaye hareketleri; yatırımın süresine göre kısa veya uzun vadeli sermaye hareketleri olarak gruplandırılmaktadır." demiştir (Boğa, 2016: 4). Resmi sermaye hareketleri uluslararası hükümetlerin birbirleri arasında dış borçlanmasını ifade eder. Genellikle kamu açıklarının kapatılması için başvurulan bu yöntem 1980'den sonra yerini özel sermaye hareketlerine bırakmıştır (Akdemir, 2007: 22). Özel sermaye hareketleri ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve diğer sermaye yatırımlarından oluşur.

2.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Uluslararası yabancı sermayenin, sermayesini transfer edeceği gelişmekte olan ülkede; sermayedarın firma satın alması, yeni kurulan bir firmaya finansman desteği sağlaması veya mevcut bir firmanın sermayesinin artırılması yolu ile yapılan yatırımlara "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı" denir (Dorsey, 2008).

Bu yatırım türünde sermayedarlar genellikle çok uluslu şirketler olurlar. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında, yatırımcının sermayesini transfer ettiği firmanın yönetiminde doğrudan söz sahibi olur. Bu yatırım yolu ile yatırım yapılan ülkeye ayrıca teknoloji, know-how (teknik bilgi), risk taşıma, organizasyon ve rekabetçi unsurların da transferi doğrudan sağlanmış olur (Kaya ve Yılmaz, 2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere giriş için kullandıkları beş yöntem vardır:

1- Bir malı kendi ülkesinde üretip bu malın ihracatını gelişmekte olan ülkeye yapmak,

2- Lisans hakkı vererek kendi bilgi ve teknolojisini sermayesini transfer edeceği firmaya aktarmak,

3- Yatırım yapan firmanın yatırım yapacağı firmaya temsilcilik vererek kendi adı ve markasıyla ürünlerini ürettirmesi,

4- Sözleşmeler aracılığıyla uzmanlık ve teknik bilgi birikiminin gelişmekte olan ülke firmasına aktarılması,

5- Üretim sözleşmeleri aracılığı ile yatırım yapılan firmanın, sermayesini transfer eden firma adına üretim yapması ve üretilen bu ürünlerin satış yetkisini vermesi yolları ile doğrudan yabancı yatırımları gerçekleştirilebilir (Göksu, 2015: 55). Doğrudan yabancı sermaye yatırımını yapan firmalar, yatırım yapmış oldukları ülke ve firmadan yatırımlarını geri çekmek istediklerinde ödemeler dengesinde oluşabilecek istenmeyen sonuçları engellemek adına alınması gereken tedbirler önceden düşünülmelidir. Çok uluslu şirketlerin yapacakları yatırımların vade başlangıç ve bitiş tarihlerine göre, bu yatırımlardan elde edilebilecek maksimum faydaya odaklanılmalıdır.

2.1.2. Portföy Yatırımları

Gelişmekte olan ülkelerin resmi veya özel kurumlarının ihraç ettiği tahvil ya da hisse senetlerinin; uluslararası yatırımcılar tarafından söz konusu ülkenin sermaye piyasalarında alınıp satılmasına uluslararası portföy yatırımları denir. Bu işlemin gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasaları dışından başka bir merkezde gerçekleştirilmesine de piyasalar arası portföy yatırımları denir.

Uluslararası portföy yatırımlarının anlaşılmasında ve açıklanmasında "Portföy Teorisi" önemli bir yere sahiptir. Bu teoriye göre yatırımcı rasyonel davranarak elindeki sermaye fonlarını çeşitli menkul değerler arasında, belirli bir risk seviyesinde ve maddi getirisi en yüksek olacak şekilde dağıtacak ve alımlarını yapacaktır (Kaygusuz, 2014: 14; Djankov ve Hoekman, 2000). Buna göre; getirisi artan ve riski azalan piyasalara doğru sermaye akışı hızlanırken getirisi azalan ve riski artan piyasalardan ise hızla sermaye çıkışları yaşanmaktadır. Uluslararası portföy yatırımcısı hisse senedi, tahvil ve sermaye piyasası araçlarına yatırım yapar ve yatırdığı sermaye fonlarına karşılık olarak faiz ve temettü geliri elde eder. Bu tür sermaye hareketleri "politik risk, döviz kuru riski, faiz riski ve bilgi edinebilme riskleri" gibi riskler bulundurur.

Uluslararası portföy yatırımcısının elindeki tasarruflarını değerlendirirken en çok dikkat ettiği şey faiz oranlarıdır. Yatırımcılar genellikle faiz oranı en yüksek olan ülkelere yönelirler ve bu durum ülkeler arasındaki faiz oranları eşitleninceye kadar devam eder. Portföy yatırım sahipleri spekülatif ve manipülatif hamleler peşinde olduğundan istikrarsız, düzensiz ve kısa dönemli olarak hareket ederler. Yatırımcı; ekonomik kriz, siyasi veya politik istikrarsızlık gibi kârını tehdit eden bir risk faktörü algıladığında tasarruflarını hızla geri çekebilmektedir (Yücetürk, 2018: 6).

2.1.3. Diğer Sermaye Hareketleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve portföy yatırımları dışında kalan sermaye hareketlerine diğer sermaye hareketleri veya diğer yatırımlar denir. Kısa vadeli ve uzun vadeli diğer yatırımlar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Uzun vadeli diğer sermaye hareketleri kamu kurumlarının, ticari bankaların, büyük sermayeli özel kuruluşların; yüksek meblağlarda finansman gerektiren büyük yatırımlarını finanse edebilmeleri için uluslararası bankalardan, çok uluslu finans kuruluşlarından ve hatta bazen yabancı devletlerden almış oldukları kredileri kapsar (Baran, 2017: 8).

Kısa vadeli diğer sermaye hareketleri ise sıcak paranın dolaşımda olduğu para piyasası işlemlerini kapsar. Kısa vadeli sermaye hareketlerinin vadesi genellikle 30-60-90 günlük periyotlarda olur. Ancak tarafların isteğine göre bu süreler değişkenlik göstermektedir. Kısa vadeli sermaye hareketleri; ticari bankalar arası veya banka ve müşterisi arasındaki finansal işlemleri, likidite kıtlığı çeken ticari işletmeler ve döviz darboğazında olan para otoritelerinin anlık ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olan işlemlerden oluşur (Akdemir, 2017: 18). Sıcak para, çok kısa vadede aşırı değişken yönlü hareketler gösteren, akışkan ve spekülatif bir araçtır. Bu yüzden kırılgan ekonomik yapıya sahip gelişmekte olan ülkelerde kolaylıkla ekonomik istikrarsızlıklara neden olabilmektedir.

2.1.4. Sermaye Hareketlerinin Makroekonomi Üzerindeki Etkileri

Uluslararası sermaye hareketlerinin makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri, gelişmekte olan ülkeler için kaçınılmazdır. Bu etkiler olumlu olabileceği gibi bazen olumsuz da olabilmektedir. 1990'lı yıllarda artış gösteren sermaye hareketleri, ekonomik krizlerin yoğun olduğu bir döneme denk gelmiştir. Buna rağmen birçok

gelişmekte olan ülke, kalkınmalarını uluslararası sermaye kaynakları ile finanse etmeye başlamışlardır. Uluslararası sermaye giriş yaptığı ülkelerdeki makroekonomik gelişmelerden hem kendileri etkilenmiş hem de bu ülkelerdeki makroekonomik gelişmeleri etkilemişlerdir (Özer, 2012: 39). Sermaye hareketleri; sahibi, şekli ve süresinin niteliğine göre ülkedeki makroekonomik değişkenleri etkilemektedirler.

Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma aşamalarını gerçekleştirebilmeleri için tasarruf birikimlerinin yatırımlara dönüşmesi gerekmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin yeterli miktarda tasarruf birikimi olmadığından ekonomik büyümelerini gerçekleştirebilmek için liberal ekonomi düzenine geçmektedirler. Bu ekonomik düzende uluslararası sermaye, gelişmekte olan ülke ekonomilerine kolaylıkla giriş yapıp yatırım yapabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmenin önündeki engellerin aşılması için bu ülkeler, eksik olan sermayelerini gelişmiş ülkelerden yabancı sermaye girişi ile aşmaya çalışmaktadırlar (Baran, 2017: 32; Oktar, 1995). Sermaye hareketleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü henüz tam olarak netlik kazanamamıştır. Yapılan teorik ve deneysel çalışmaların bir kısmı sermaye hareketlerinin ekonomik krizleri tetikleyici nedenleri arasında gösterirken bir kısmı da ekonomik büyümeyi harekete geçiren dinamikler üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu savunmaktadırlar (Özer, 2012: 40). Uluslararası sermaye hareketlerinin, gelişmekte olan ülkelere giriş ve çıkış aşamalarında denetleyici ve düzenleyici önlemler alınmadığında ekonomik istikrarsızlıklara davetiye çıkmış olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde kısa vadeli sermaye girişleri olumlu, çıkışları ise olumsuz etki yaratmaktadır. Portföy yatırımları ise likit olmasından dolayı büyümeyi finanse eder. Ancak portföy yatırımlarının kısa vadede ülkeyi terk etmesi önlenmeli ve bu yatırımlar üretken alanlara yönlendirilmelidir (Tüzün, 2014: 55).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma süreçlerini tamamlayabilmeleri veya hızlandırmaları için tasarruf birikimlerinin yatırıma dönüşmesi gerektiğini belirtmiştik. Ne yazık ki bu ülkelerde yatırıma dönüşecek kadar yeterli tasarruf olmadığından, bu ülkeler ya ihracatlarını artırarak ya da dış borç alarak yatırımlarını finanse etmek zorundadırlar. Kısa bir süre içerisinde ihracatı

artırmanın zor, dış borçlanmanın ise riskli ve maliyetli olmasından dolayı kullanılabilecek alternatif kaynak uluslararası sermayedir (Cömert, 2000). Ancak günümüzde gelişmekte olan ülkelere giriş yapan yabancı sermayenin hareketleri, giriş yaptığı ülkenin piyasalarındaki makroekonomik dengeleri bozmakta ve milli ekonomi ve siyaset politikalarını olumsuz etkilemektedir. Bu sermaye hareketleri ilk etapta ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesi açısından olumlu hamleler yaratmakta ancak daha sonradan bu olumlu hamleler yerini ekonomik krizlere bırakmaktadır (Susam, 2004).

Ülkeye giren yabancı sermayenin yurtiçi üretim, tüketim, yatırım ve tasarruf gibi ekonominin genel dengesi üzerindeki etkileri ön plandadır. Yüksek faiz oranlarından dolayı gelişmekte olan ülke piyasasına giriş yapan yabancı sermaye, likiditeyi artırdığından öncelikle giriş yaptığı ülkenin parasının aşırı değerlenmesine ve döviz kurunun da düşmesine neden olmaktadır (Kaygusuz, 2014: 22). Tiryaki, dövizdeki düşüş için; "Döviz kurunun yeniden yükselmesini önlemek adına gerekli olan yabancı rezervlerin birikimi aşırı para kaybına yol açabilir ve finansal sistem zayıflıklarından olan enflasyona yol açabilir." demiştir (Tiryaki, 2017: 22). Yerli para değerlendiğinden yerli üretim ürünleri de pahalı hale gelir ve ülkedeki yerleşikler ithal mallarına yönelirler. Bu durum da cari açığın artmasına ve ödemeler bilançosunda dengesizliklerin oluşmasına neden olur. Faizler de yükseldiğinden yerleşik yatırımcılar; reel yatırım, mal ve hizmet alım kararlarından vazgeçerek tasarrufları ile getirisi daha yüksek olan finansal yatırımlara yönelirler. Bu süreçte bankaların verdiği krediler de ağırlıklı olarak tüketici veya gayrimenkul kredileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen sermaye hareketleri yatırım ve tasarruf düzeylerini artırmaktan çok tüketimi finanse etmiştir. Borçlanmanın kolaylaşması ile aşırı borçlanan ülkeler, yurtiçindeki yerleşiklerin elinde var olan tasarruflarının bir bölümü ile dış borçların faizlerini karşılayarak yurtdışına ödemiş ve elde var olan tasarruflarını da bu şekilde azaltmışlardır (Kara, 2012: 23).

Uluslararası sermaye hareketlerinin, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine girdikten sonra makroekonomik değişkenler üzerinde yarattığı olumsuz etkiler belli bir süre sonra kaçınılmazdır. Bu durumun önüne geçmek veya olumsuz etkilerin

şiddetini en aza indirgemek isteyen gelişmekte olan ülkeler çeşitli denetleyici ve düzenleyici önlemler almaktadırlar. Bu önlemler;

- Sermayenin vergilendirilmesini sağlamak (Tobin Vergisi),
- Doğrudan yabancı yatırımların hizmetler sektöründen çok diğer alanlara yönlendirilmesini sağlamak,
- Kısa vadeli işlemlerin maliyetlerini artırarak spekülatif atakların önüne geçmek,
- Uluslararası sermayeyi olabildiğince uzun süreli olarak ülke içinde kalmasını sağlamaktır (Özer, 2012: 53).

Ülkemiz geçmişten günümüze genellikle hammadde ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu durumu tersine çevirmek isteyen karar birimleri iç piyasayı korumaya yönelik politikalar uygulamış ve devlet eliyle milli sanayileşme adımlarını atmaya başlamışlardır. Devlet tarafından atılan bu ilk adımlar, ilk dönemlerde verimli olmuştur. Ancak daha sonra liberal dış ticaret rejimi ile dış dengenin sağlanamadığı anlaşılmış, ülkeye doğrudan yabancı sermaye aşılanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ülkeye yabancı sermaye girişini artırmak için 1954 yılına geldiğimizde "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" çıkarılmış, ancak buna rağmen ülkemize 1990'lı yılların sonuna kadar hedeflenen oranda yabancı sermaye girişi gerçekleşememiştir (Güven, 2008).

Türkiye'nin 1980 yılı sonrasında liberal ekonomik rejime adım atması ile ülkemiz uluslararası sermaye sahiplerinin yatırımları için kârlı ve cazip bir piyasa görünümü yakalanmak istenmiştir. Ancak ülkeye giriş yapan uluslararası sermaye istenilen oranda olmamış ve hatta yatırım yapan uluslararası sermaye hareketliliğinin izlediği spekülatif ve manipülatif ataklar, zaten kırılgan bir yapıya sahip olan Türkiye ekonomisinin makroekonomik dengelerini bozarak ekonomide istikrarsızlık ve krizlere neden olmuştur.

2.2. TÜRKİYE'DE 1980'DEN SONRA YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER

2.2.1. Kriz Kavramı, Ekonomik Krizlerin Nedenleri, Özellikleri ve Çeşitleri

Etimolojik kökeni Yunanca ve Latincede "krisis" kelimesine dayanan kriz terimi, buhran ve bunalım sözcükleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Kriz terimi daha çok tıpta ve sosyal bilimlerde kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerde kullanılan kriz terimi; beklenmedik bir anda ortaya çıkan, ortaya çıktığı yerin ekonomik, sosyal ve psikolojik durumunu değiştiren ve beklenmedik bir anda ortaya çıktığı için de müdahale etmekte genellikle geç kalınan şiddetli dalgalanmalar durumudur (Tosun, 2015: 7). Ekonomik kriz ise ekonomide beklenmedik ve ani durumlarda ortaya çıkan dalgalanmaların doğrudan veya dolaylı olarak makroekonomik değişkenleri derinden sarsan ve mikro düzeyde ise birey ve firmaların ekonomik pozisyonlarını alt üst eden sonuçların yaşanmasıdır (Aktan ve Şen, 2001). Ekonomik kriz yaşanan toplumlarda gelecekle ilgili beklentiler, iktidarda olan hükümetin tutum ve müdahalesine göre olumlu veya olumsuz olarak şekillenmektedir.

Üreticiler, tüketiciler, siyasi karar mekanizmaları, çalışanlar, gayri safi milli hâsıla, gelir dağılımı, faiz oranları, büyüme ve kalkınma gibi aktörler krizlerden olumsuz etkilenirler. 1990'lı yıllardan sonra dünya hızla küreselleşmiş ve bu küreselleşmenin etkileri ekonomide de kendini göstermiştir. Ülkelerin ekonomik ilişkileri ve geçmişleri çok eskiye dayansa da küreselleşmeyle birlikte bu ilişkiler daha sık ve güvenilir hale gelmiştir. Bu yüzden bir ülkenin ekonomisinde meydana gelen ekonomik krizler, dalga etkisi yaratarak küreselleşen diğer ekonomileri de etkileri altına almaktadırlar (Turgut, 2015).

Günümüzde ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına neden olan pek çok etken vardır. Krizler dışsal ekonomik faktörlerden kaynaklanabileceği gibi bazen içsel makroekonomik faktörlerden de kaynaklanabilmektedir (Candelon, Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Ekonomik krizler; dış borçlar, enflasyonun sürekli bir hal alması, resesyondan çıkılamaması, işsizlik oranlarındaki ani artışlar, finans sektöründeki başarısızlıklar ve banka iflasları, borsanın çökmesi, döviz kurlarının sürekli dalgalanması, para ve maliye politikalarının amaçlarına uygun kullanılmaması, sermaye hareketlerinin spekülatif ve manipülatif hamleler peşinde olması, üretimdeki

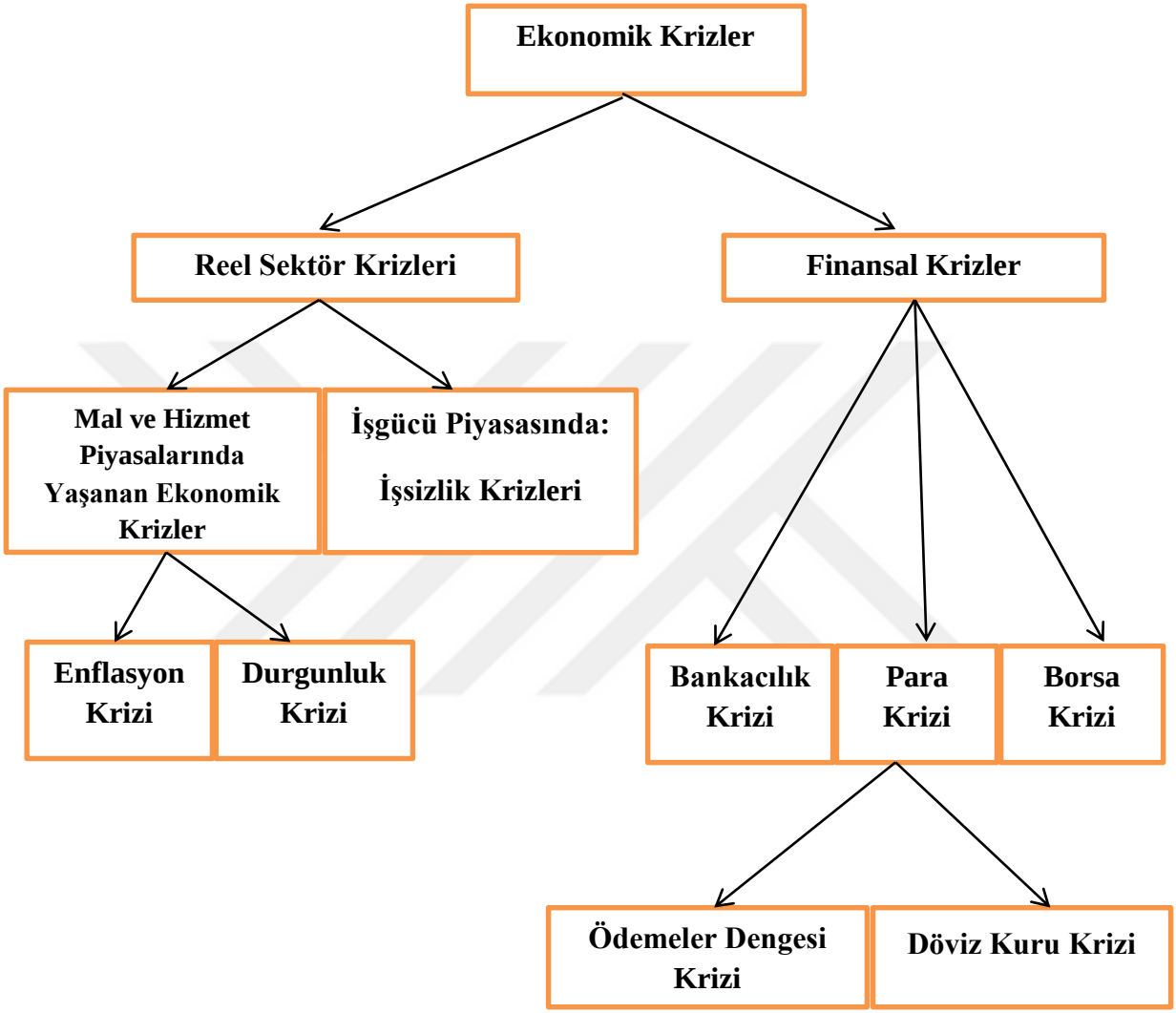
hızlı daralmalar, fiyatlar genel seviyesindeki ani yükseliş ve düşüşler gibi makroekonomik aktörlerin değişmesinden kaynaklanırlar. Bu nedenlere ek olarak bir başka ülkede yaşanan ekonomik krizin, küreselleşme olgusu sebebiyle diğer ülkelere sıçraması da neden olarak gösterilebilir. Küresel dünya ekonomisine dâhil olan ülkelerden herhangi birinde meydana gelen bir dengesizlik durumu dünya ekonomilerinin tamamını etkileyebilmektedir. Ekonomik krizler, her zaman için sadece bu nedenlerden kaynaklanmazlar. Bu nedenlerin yanında ülke genelinde yaşanan ve hazırlıksız yakalanılan deprem, sel baskını, yangın gibi doğal afetler de ekonomik krizlere neden olmaktadır (Kaygusuz, 2014: 26; Göksu,2015: 9).

Her ekonomide genişleme-durgunluk-daralma dönemleri birbirini takip eder ve daralma döneminde takılı kalan ekonomilerde ekonomik kriz kaçınılmaz son olur. Yaşanan bu ekonomik krizlerden bazı ekonomiler kârlı çıkarken bazıları da daha kötü mali tablolar çizerek çıkarlar. Ekonomik krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirgemek veya bu olumsuz etkileri fırsata dönüştürmek için IMF ve Dünya Bankası gibi güvenilir kurumların desteğiyle hükümetler tarafından istikrar programları, hazırlanır. Hazırlanan istikrar programları çerçevesinde ekonominin makroekonomik menfaatleri gözetilerek iyileştirme ve geliştirmeler yapmak amaçlanır. Ülkemizde 1980 sonrasında liberal iktisat politikaları uygulanmaya konulmuş ve böylece Türkiye ekonomisinde köklü bir değişim ve dönüşüm süreci başlamıştır. Bu dönemde kamusal alanda artan açıkların finanse edilmesi için genellikle iç borçlanmaya gidilmiş, ancak bu borçlar hükümet tarafından ödenememiş ve kalan borçlar da devlet bankalarına yüklenmiştir. Ortaya çıkan bu dengesizlik durumu ekonominin ve de hükümetin istikrarsızlığından kaynaklanmaktadır (Turan, 2011). İstikrarsız hükümet ve ekonomiye sahip ülkelerde, ekonomik yapı kırılgan bir hal alır ve bu durumda da ekonomik krizler kaçınılmaz olurlar.

Literatürdeki ekonomik kriz tanımlamaları ve nedenlerini inceledikten sonra ekonomik krizlerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Ekonomik krizler aniden ortaya çıkarlar,
- Ekonomik krizler önceden tahmin edilemezler,
- Ekonomik krizler dönemseldirler,
- Ekonomik krizler tehdit ve yeni fırsatlar yaratırlar (Göksu, 2015: 8).

Ekonomik krizler genel olarak iki ana başlığa ayrılırlar. Reel sektör krizleri ve finansal krizler olmak üzere ikiye ayrılan ekonomik krizlerin alt dallarını bir şekil üzerinde incelememiz anlama kolaylığı açısından faydalı olacaktır:

Şekil 7: Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması[15]

Şekil 7'de de görebildiğimiz gibi ekonomik krizler türlerine göre reel sektör krizleri ve finansal krizler olarak alt başlıkları ile tasnif edilmektedir. Ekonomik krizler bir de yayıldığı ve etkilediği bölgelerin alanlarına göre küresel veya bölgesel kriz olarak da sınıflandırılabilmektedir (Janus ve Riera, 2015).

[15]Kaynak: Kibritçioğlu, 2001.

2.2.1.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri genellikle mal ve hizmet piyasalarında üretimin azalması, işgücü piyasalarında ise istihdamın daraltılarak azaltılması olarak karşımıza çıkan ekonomik krizlerdir. Reel sektör krizleri, bu krizlerden etkilenen ekonomik birimlerin çok olması (kriz nedeniyle işsiz kalan işçiler ve bakmak zorunda oldukları bağımlı nüfus, esnaf gibi küçük firma ve işletme sahipleri) nedeniyle sosyal travma yönü ağır olan krizlerdir (Prasad vd., 2003).

Reel sektör kriz türlerinde en ağır basan kriz türü enflasyondan kaynaklı krizlerdir. Bocutoğlu, enflasyonu şöyle tanımlamaktadır: "Bir ekonomide fiyatlar genel seviyesinin, ekonomideki tüm girdi ve çıktılar üzerinde sürekli olarak yükselmesine enflasyon denir." (Bocutoğlu, 2012: 93). Enflasyon; ılımlı, aşırı (dörtnala) ve hiperenflasyon olarak sınıflandırılmaktadır. Ilımlı enflasyon gelişmekte olan ülkelerde %6 civarlarında seyreder ve bazı ekonomistler bu enflasyon türünün büyüme için gerekli ve istenen bir enflasyon türü olduğunu, halkın yerli paraya olan güvenini sarsmadığını savunurlar. Aşırı enflasyon, iki veya üç haneli enflasyon rakamlarının görüldüğü enflasyon türüdür. Tüketici ve üreticiler, ellerindeki parayı likit olarak tutmazlar ve tasarruflarını koruyabilmek için; enflasyondan daha fazla getirisi olan bankalara, fonlara, dövize ve gayrimenkul değerlere yatırım yaparlar. Hiperenflasyonda ise; enflasyon oranı dört hane ve üzeri rakamları görür ve aynı gün içerisinde bile fiyatlar genel seviyesinde artışlar yaşanır. Yerli paraya olan güven tamamen ortadan kalkar, yerli para devreden çıkarılır ve günlük alışverişler takas usulü ile yapılır (Bocutoğlu, 2012: 95).

Enflasyon krizleri, beraberinde durgunluk krizlerini de getirir. Çünkü toplumun geliri sabit iken gider kalemlerinin aniden birkaç katına çıkması, tüketim cephesinin büyük bir kısmının ihtiyaç duyduğu ürünleri satın alamamasına neden olur. Bu da ekonomide resesyonist döneme girilmesine neden olur. Milli paranın değerini yitirmesi ile piyasadan çekilen likit para, arz ve talep şokları yaratarak üretim ve tüketimin azalmasına neden olur (Kibritçioğlu, 2001; Göksu, 2015: 17; Kaygusuz, 2014: 26).

2.2.1.2. Finansal Krizler

Finansal sistemler; fon sahibi birey ve firmalara, fonlarını verimli yatırım fırsatlarına dönüştürmeleri için kolaylıklar sunan kanallardırlar. Küreselleşmenin hız kazandığı 1990'lı yıllardan sonra uluslararası fonlar, global dünya piyasasında en yüksek kârı elde edebilecekleri piyasalara daha kolay giriş ve çıkış olanaklarına kavuşmuşlardır. Fon giriş ve çıkışlarının, hız ve süreklilik kazanması ile uluslararası finansal piyasalar arasındaki entegrasyon süreci de hızlanmıştır. Küreselleşme ile beraber finansal piyasaların da entegrasyonu artınca şiddeti ve etki alanı hızla genişleyen uzun süreli finansal krizler kaçınılmaz olmuştur (Delice, 2003; Mishkin, 2001).

Finansal krizler genellikle bankacılık, borsa, dış borçlar ve para piyasası gibi finansal kesimlerde aniden ortaya çıkmakta ve ülke ekonomisinde bankacılık sektörünün ödeme zorlukları çekmesi veya iflasları, borsanın ani çöküşü, üretim ve istihdamın azalması, ekonomideki belirsizliğin artması, milli paranın değerinin düşmesi, ödemeler dengesinin döviz kurları üzerinde oluşturduğu ani kur değişikliklerinin yaşanması gibi olumsuzluklara neden olmaktadır (Bastı, 2006: 7).

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelere doğru yönelen, kâr ve arbitraj peşinde koşan kısa vadeli fon yatırımları ile nereye ait olduğu bilinmeyen sıcak para hareketliliklerinin artması ile finansal krizlerin etki alanları daha da genişlemiş ve daha derin izler bırakmaya başlamışlardır. Finansal serbestleşme ile ekonomik büyümesi ivme kazanan Türkiye, Arjantin, Brezilya, Meksika ve Tayland gibi gelişmekte olan ülkelerde 1990'lı yıllardan sonra çeşitli dönemlerde yoğun bir şekilde finansal krizler yaşanmıştır (Edwards, 2001).

Şekil 7'de belirtilen finansal kriz türleri; bankacılık, para (ödemeler dengesi ve döviz kuru krizi) ve borsa krizi olarak üç başlıkta sınıflandırılmıştır.

A- Bankacılık Krizleri: Günlük yaşantımızın vazgeçilmez birer parçası haline gelen bankalar, liberal ekonomik sistemlerin temel finansman kaynağını oluştururlar. Bankacılık krizi, bankacılık sektöründe yaşanan banka başarısızlıkları ve

iflaslarından sonra yatırımcıların panikleyip tasarruflarını kurtaramayacakları algısına kapılmaları sonucu mevduatlarını hızla geri çekmeleri ve hükümetlerin bu duruma müdahale etmek için yaptığı kamulaştırmalar veya geri ödemesi yapılmayan büyük meblağlı kredilerin olması sonucunda ortaya çıkan finansal krizlerdir (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001).

Bütün ülkelerdeki bankalarda şahısların belirli miktarlardaki tasarrufları kanuni karşılık oranları ile devlet güvencesi altına alınırken, yüksek miktarda sermaye sahipleri de bankadaki mevduatlarını sigortalattırarak güvence altına almaktadırlar. Bankacılık krizlerinin nedenleri için Serin ve Bastı; "Bir ekonomide bankacılık krizinin yaşanmasının en temel sebebi bazı bankaların ve hükümetlerin yasa dışı işlere girmesi, bu yolla bankaların sahip olduğu varlıkları kötüye kullanması ya da doğrudan çalmasıyla meydana geldiğini söylemek mümkündür" demişlerdir (Serin ve Bastı, 2001). Literatürdeki bu yorumlardan yola çıkarak bankacılık krizlerinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Ekonominin bütünündeki ani şoklar,
- Bankaların riskli faaliyetlerde bulunması,
- Bankaların kendi arasında ve diğer mali kurumlarla artan rekabeti,
- Kamu bankalarının elde ettikleri kârları belirli çevreler için imtiyazlı bir şekilde kullandırmalarıdır (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001; Orhan, 2006: 8).

Bankacılık krizlerinin yaşandığı dönemlerde hem finans sektöründe hem de reel sektörde likidite darboğazları yaşanmaktadır. Piyasalardaki likidite sorununu çözmek için var olan bankalar bu sorumluluklarını yerine getiremeyince insanlar panik ve endişeye kapılarak mevduatlarını nakit olarak bankalardan talep etmeye başlarlar (Turgut, 2006). Bankalar ellerindeki nakitlerle bu talepleri karşılamakta yetersiz kalınca iflas veya çöküşlerle beraber bankacılık krizleri yaşanmaya başlanır. Bankacılık krizleri bazen para krizlerine, para krizleri de bazen bankacılık krizlerine neden olur (Varlık, 2002).

B- Para Krizleri: Özellikle sabit döviz kuru sistemini kullanan ülke piyasalarındaki birey, firma, kurum ve kuruluşların ödeme gerektiren işlemlerinde

yerli para yerine merkez bankasından aşırı döviz talep etmeleri sonucu yaşanan finansal kriz türüne para krizleri denir. Dövize olan talebin aşırı artmasıyla döviz kuru çok yükselir. Döviz kurlarındaki sürekli yükselişi önlemek adına merkez bankasının elindeki dövizlerini iç piyasaya satması ile merkez bankası rezervlerinde meydana gelen azalma veya merkez bankasını faizleri aşırı yükseltmeye zorlayarak yerli paranın değerinin korunmaya çalışılması sonucunda döviz krizleri veya para krizleri oluşur (Delice, 2003).

Para krizleri ödemeler dengesi krizleri ve döviz kuru krizleri olarak ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Sabit döviz kuru sistemini kullanan ülkelerde dış ödemelerde ortaya çıkan para krizleri döviz rezervlerini azalttığı için ödemeler dengesi krizleri; esnek döviz kuru sistemini kullanan ülkelerde ortaya çıkan para krizlerinde ise dikkat döviz kurlarındaki yükselişe çekilmek istendiğinden döviz kuru krizleri olarak adlandırılmaktadır (Kibritçioğlu, 2001).

Küreselleşme sürecinin ivme kazandığı 1990'lı yıllardan sonra gelişmekte olan ülkelerde yaşanan para krizlerinin temel sebebi uluslararası sermaye hareketliliğinin tersine dönmesidir. Bildiğimiz üzere uluslararası sermaye kendisine minimum riskle en yüksek getiriyi sağlayacak piyasalara yönelmektedir. Uluslararası sermayenin ani bir şekilde gelişmekte olan ülkenin iç piyasasından çekilmesi, dış finansman kaynaklarını tüketerek cari açıkların büyümesine neden olmaktadır. Bu spekülatif atakların süreklilik kazanması, bazı gelişmekte olan ülke piyasalarında manipülatif atak kimliği kazanarak finansal para krizlerinin etki alanını derinleştirerek genişletir. Para krizlerini belirleyen unsurlar;

- Zayıf makroekonomik sistem ve izlenen hatalı iktisat politikaları,
- Siyasal istikrarsızlık,
- Yatırımcıların veya uluslararası fon kuruluşlarının hatalı seçimleri,
- Finansal altyapının yetersiz olması,
- Ahlaki tehlike ve asimetrik enformasyondur (Eroğlu ve Albeni, 2002: 100; Kibritçioğlu, 2001).

Para krizlerine yol açan spekülatif ataklar; Asya'da yurtiçi piyasalarının aktif çöküşüne, Meksika'da döviz kurunun aşırı yükselmesine, cari açığın artmasına ve

yabancı para ile kısa vadeli borçlanmaların artışına, İngiltere'de ise 1992 yılında sabit döviz kuru sisteminden vazgeçilmesine neden olmuştur (Krugman, 2000: 286). Finansal piyasalarda yaşanan spekülatif ataklar, yerli paranın değerinin düşürülmesiyle yaşanan kur farklılıkları, uzun vadeli yatırım kredilerinin verilmesinden vazgeçilmesi, yabancı yatırımcıların ellerindeki fonlarını aniden satması gibi olumsuzluklar para krizlerine neden olmaktadır (Kaminsky, Lizondo ve Reinhart, 1998).

C- Borsa Krizleri: Günümüzde uluslararası yatırımcılar, başka ülkelerdeki borsalardan hisse senedi satın alarak yatırım yapmaktadırlar. Yatırımcılar, yatırım yaptıkları ülkenin uluslararası makroekonomik göstergelerinde olumsuz ve riskli bir durum gördüklerinde, yurtiçi makroekonomik göstergelerde herhangi bir olumsuzluk yaşanmamasına rağmen ellerindeki hisse senetlerini derhal satarak daha güçlü para piyasasına sahip ülkelere yönelirler. Bu şekilde uluslararası yatırımcıların ülke içi para piyasasından kaçışı borsa krizlerine neden olur. Göksu, borsa krizlerinin nedenlerini "Portföy yatırımlarının çeşitlenmesi, menkul kıymetler borsalarının sayıca artmasına ve bu tür borsalarda işlem gören şirketlerin hisse senedi fiyatlarındaki aşırı ve ani dalgalanmaların (hisse değerlerinin ani çakılması) yaşanması borsa krizlerine neden olur." diye tanımlamaktadır (Göksu, 2015: 21).

Ulusal ekonomideki makroekonomik değişkenlerin gösterdiği olumlu gelişmeler güçlü ekonomi dönemi diye adlandırılır. Bu dönemlerde borsa endeksi uluslararası piyasalarda yükselişe geçerek uluslararası yatırımcıyı cezbeder. Makroekonomik göstergelerin olumsuz gelişim tabloları çizdiği dönemlerde ise borsa endeksi düşüşe geçer ve ulusal piyasada hâlihazırda yatırım yapan uluslararası yatırımcının borsadan kaçışına neden olur. Borsa endeksinin düşüşe geçmesi; yatırımcıların sürü halinde piyasadan kaçışlarına, borsa çökmesine ve borsa krizlerinin yaşanmasına neden olur. 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinden küreselleşmeyle Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuzlukların ilk etkisi İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında (İMKB) yaşanmış ve hisse senetleri bir önceki yıla göre %50'lik bir değer kaybı göstermiştir (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002).

2.2.2. 1980'li Yıllarda Türkiye'de Genel Durum ve Washington Konsensüsü

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan, 1980'li yılların başına kadar ülke ekonomisinde devletçi politikalar izlenmiştir. 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar politikalarının uygulamaya konulduğu tarihe dek, sanayideki dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları, ara ve yatırım mallarının üretimini devlet üstlenmiştir. Ancak 1980 yılına gelindiğinde devletçi ekonomik büyüme ve kalkınma modellerinin çöktüğü ve bu modelden verim alınamadığı anlaşılarak uluslararası serbest mal ve hizmet takası ile ekonomik büyümenin sağlanabileceği düşüncesi tüm dünyada hâkim olmuştur (Kayarkaya, 2006: 73).

Dünya ülkelerinin ekonomilerindeki genel durum böyle iken Türkiye'de de siyasi ve ekonomik istikrarsızlık durumları hâkimdi. 1979 yılında boşalan beş milletvekilliği için yapılan ara seçimdeki yenilgiyi bahane eden Bülent Ecevit istifa ederek başbakanlık koltuğunu Süleyman Demirel'e devretmiştir. 12 Kasım 1979'da göreve gelen dönemin başbakanı Süleyman Demirel; yeni bir istikrar programı hazırlama görevini, Başbakanlık Müsteşarlığı görevine atadığı Turgut Özal'a vermiştir.

Turgut Özal "24 Ocak 1980 Kararları" adıyla anacağımız bir istikrar paketi hazırlamış ve hükümete sunmuştur. 24 Ocak Kararlarının ana teması da Neo-liberal iktisat politikalarının önemidir. 24 Ocak kararlarıyla ekonominin dışa açılması amaçlanmakta ve araç olarak da "piyasa ekonomisi" kullanılmaktadır (Başkaya, 1986: 251). Turgut Özal'ın hazırlamış olduğu bu paket Türkiye ekonomisi için milat olarak görülmektedir. Turgut Özal'ın hazırlayıp 24 Ocak 1980 günü meclise sunduğu bu istikrar programı, meclis tarafından kabul edilmiş ve 25 Ocak 1980 günü bu istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. 24 Ocak kararları 1980-1988 yılları arasında süreklilik kazanmış ve uygulanmıştır.

Neoliberalizm ile paralel fikirler izleyen 24 Ocak istikrar programı; ülkede uzun vadeli ekonomik istikrarın yeniden sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu istikrar programı, Washington Konsensüsünün temel kurumları olan IMF, OECD, Dünya Bankası gibi kurumlardan sağlanan kredilerle hayata geçirilmiştir. 1980'nin

ilk yıllarında bu program amacına ulaşmış, ekonomik istikrar yeniden sağlanmıştır. 24 Ocak kararlarının başarıya ve amacına ulaşmasının nedenlerinden biri de hiç şüphesiz ki 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile 1980-83 yılları arasında siyasi istikrarsızlık ve kargaşanın yerini siyasi istikrar ve sükûnete bırakmasıdır (Şen, 2005).

Hem ekonomik hem de politik bir teori olan neoliberalizm toplumun ve bireyin maksimum refahı elde etmesi için; bireysel girişimciliğin serbestleştirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi, özel mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve iktisadi kararların serbest piyasaya bırakılması gibi amaçlara dayanmaktadır. Liberal ekonomi modellerini benimsemiş ülkelerde devlete düşen görev ise bu kurumsal yapının önündeki engelleri kaldırmak ve uygun ortamı hazırlamaktır (Harvey, 2005: 2). Devlet piyasalara doğrudan müdahale etmemeli, üretim ve pazarlama süreçlerinin dışında kalmalıdır. Çünkü ekonomi ve siyasi politikalar belli bir noktadan sonra birbirleri ile çatışacaktır ve oy kaybetmek istemeyen hükümet yetkilileri de bu endişeyle ekonomide toplum için rasyonel olmayan yanlış kararlar alacaklardır. Yıldırım'a göre; "Neoliberal iktisat politikaları, ülkeden ülkeye farklı biçimlerde uygulandığı gibi zamansal olarak da "pür" halinden Keynezyen iktisat anlayışına doğru bir dönüşüm geçirmektedir" (Yıldırım, 2011 a).

1980'li yıllarda birçok ülke, stagflasyon ve dış borç sorunuyla mücadele etmek zorunda kaldığından 1980 yılından sonra liberalizasyon süreci tüm dünyada hızlı bir şekilde gelişme ve yayılma göstermiştir. Hemen hemen tüm ülkeler bu sürece uyum sağlamak için ekonomilerini dışa açık bir hale getirmişlerdir. Neo-liberal anlayış; işgücü piyasasının önündeki engelleri ve artan oranlı vergilerin yatırımcıları yatırım kararından caydırarak stagflasyona; kamu iktisadi teşekküllerinin de dış açıklara ve dış açıkların da dolayısıyla ödemeler dengesi krizlerine neden olduğunu savunmuşlardır. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için Washington Uzlaşması (Konsensüsü) geliştirilmiştir (Yıldırım, 2011 b: 75).

Washington Konsensüsü kavramsal olarak ilk defa 1989 yılında John Williamson tarafından bir konferansta dile getirilmiştir (Williamson, 2005). IMF, ABD Hazine Bakanlığı, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumların iktisatçıları tarafından politikaları hazırlanan Washington Konsensüsü

neoliberal iktisat politikalarını içermekte olup bu kurumlar tarafından, öncelikle borç batağında olan Latin Amerika ülkelerine ve ardından gelişmekte olan ülkelere bu neoliberal iktisat politikaları dayatılmıştır (Marangos, 2009; Boratav, 2016: 150).

Washington Uzlaşması; mali disiplin, kamu harcama öncelikleri, vergi reformu, finansal serbestleşme, ticari serbestleşme, doğrudan yabancı yatırım, özelleştirme ve mülkiyet haklarının korunmasını içermektedir (Tekgül ve Cin, 2015). Gelişmekte olan ülkeler için bulunmaz bir nimet gibi görünen ancak temelde emperyalist amaçlar içermektedir. 1990'lı yılların başında bu uzlaşmanın maddelerini uygulamaya başlayan ülkeler bekledikleri verimi alamamışlardır. Ülkelerin ekonomilerini iyileştirmesi amaçlanan bu konsensüs, 1994- 1999 yılları arasında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu orta gelir seviyeli gelişmekte olan ülkelerde finansal krizlerin çıkmasına sebep olmuştur (Karakurt, 2011). Neoliberal iktisat politikalarını içeren bu uzlaşma on maddeden oluşmaktadır. Kısaca bu maddeler şunlardır:

1. Mali disiplin sağlanarak ülkelerin bütçeleri açık vermemeli ve bütçe dengede olmalıdır. Çünkü bütçe açıkları enflasyona ve ödemeler dengesi krizlerine neden olur. Bu durum gelişmekte olan ülkeleri daha çok etkiler.
2. Kamu harcamaları, uzun dönemde ekonomik büyümeyi sağlayacak eğitim, sağlık ve alt yapı yatırımları gibi alanlara yönlendirilmelidir.
3. Vergi reformları yapılmalıdır. Ülkeler artan oranlı vergi sistemlerini değiştirerek vergi tabanlarını genişletmelidirler.
4. Finansal serbestleştirme ile faiz oranlarının belirlenmesi serbest piyasa şartlarına bırakılmalıdır. Serbest piyasa şartlarında belirlenen faiz oranları sayesinde ülkeye yabancı sermaye girişleri kolaylaşmaktadır.
5. Döviz kurlarının belirlenmesi de serbest piyasa şartlarına bırakılmalı ve tek tip olmalıdır. Farklı sektörlere farklı döviz kuru uygulamaları ihracat oranlarını azaltır ve büyümeyi engeller. Döviz kurlarının aşırı dalgalanması da istikrarı zedeler.
6. Gümrük tarifeleri kaldırılarak serbest dış ticaret uygulanmalıdır.

7. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları özendirilmeli ve uluslararası yatırımcılar için iç piyasa cazip hale getirilmelidir.
8. Kamu İktisadi Teşebbüs ve Teşekkülleri özelleştirilmelidir.
9. Devlet, piyasalara müdahale etmemelidir.
10. Mülkiyet hakları güvence altına alınarak korunmalıdır (Williamson, 2005: 196).

Washington Uzlaşısının bu politikaları; devletin ekonomiye ve piyasaya müdahalesinin minimal seviyeye indirilmesi, sermaye akımlarının serbestleştirilmesi, serbest piyasa anlayışının kurumsallaşması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişinin özendirilmesi ile ilgilidir. Aslında bu politikaların özeti; "Dengele, özelleştir ve serbestleştir." olarak yorumlanabilir (Rodrik, 2006).

2.2.3. 1982 Bankerler Krizi

1980 yılı sonrasında Türkiye ekonomisinin de dünyaya ayak uydurarak liberalleşmesi, finansal olarak serbestleşmesi ve faizlerin piyasa şartlarında belirlenmesi için serbest bırakılması ile aracı kurumların faaliyet alanları ve yoğunlukları artmıştır. 1982 Bankerler Krizi, enflasyon oranı %30'larda iken; Hisarbankın minimum bir yıl süreli mevduatlara %80 civarında faiz vermesiyle başlamıştır. Faiz oranlarının bu denli yüksek oluşu toplumun alt kesimlerini dahi cezbedip tasarruflarını ve likide dönüştürülebilir taşınmazlarını satarak bankerlere yatırım yapmalarına neden olmuştur (Özcan ve Çokgezen, 2003).

Bankalar arasındaki faiz rekabeti çok uzun sürmemiştir. 1980'li yıllarda bankacılık sektörü oligopolistik yapıda olduğundan kendi aralarında centilmenlik anlaşması yaparak faizleri %50 oranında sabitlemişlerdir. Sektördeki en büyük ticari bankaların önderliğinde, diğer bankalar da anlaşmadaki faiz oranlarına uymayı kabul etmişlerdir. Faiz oranlarını sabitlemelerine rağmen yine de bankerlerle başa çıkamamışlardır. Çünkü bankerler %60 oranında faiz vadediyorlar ve yatırımcılarını ponzi finansmanı yöntemiyle ellerinde tutmaktaydılar. Bankerler; ilk yatırım yapan yatırımcının faizini, sonradan yatırım yapanların mevduatları ile karşılayan bir zincir kurmuşlardı. Bu dönemde bankerlere çok fazla fon aktarımı olmuştur. Bu döngü birçok küçük bankanın kamulaştırılmasına ve bankerlerin iflas ederek batmasına

neden olmuştur (Öztürk ve Kuşçu, 2011; Altaşlı, 2016: 26). 1982 yılında İstanbulbank, Odibank, ve Hisarbankın yönetimlerine el konularak 1983 yılında bütün aktif ve pasifleriyle beraber Ziraat Bankasına devredilmişlerdir. İstanbul Emniyet Sandığı ise 1984 yılında aynı şekilde Ziraat Bankasına devredilmiştir. Töbank 1987 yılında kamulaştırılarak 1992 yılında Halk Bankasına devredilmiştir (Uyar, 2003: 104).

Kıymetli evrakların (hisse senedi, çek, bono, tahvil…) tahvillerini kendi borç senetleriyle birlikte piyasaya sunan bankerler; elde ettikleri paralarla ancak eski borçlarını kapatabilmişlerdir. Bu borcu borçla kapatma sarmalına "ponzi finansmanı" denilmektedir. Bu sarmala neden olan etmenlerin başında 1980 yılında liberalizasyon ile faizlerin serbest bırakılmasından sonra bankerlerin ve bankaların en yüksek faizi verme yarışına girmeleri gelmektedir. Bankerlerin fırsatçılığı, rekabeti elden bırakmamaları ve disiplinsiz oluşları bankacılık sektörünün risklerini önemli ölçüde artırmıştır (Coşkun, 2012). Faizler serbest bırakılırken daraltıcı para politikalarının uygulanması; reel ve nominal faiz oranlarında artışa neden olmuştur. (Kazgan, 2009: 135). Bu durum çok uzun sürmemiş ve 1982 ortalarında Bankerler Krizi patlak vermiştir. Kastelli, Meban gibi bankerler batarken, İstanbulbank, Hisarbank, Odibank gibi birkaç küçük bankayı da beraberlerinde batırarak kamulaştırılmalarına neden olmuşlardır (Boratav, 2016: 153).

Bankerler kriz; bankerleri, küçük bankaları ve yatırımcıları etkilemesine rağmen Türkiye ekonomisinde derin izler bırakamamıştır. Bunun nedeni Merkez Bankasının izlediği politikalar ve toplumsal zararın giderilmesi için çıkarılan bankerzedeler yasasıdır. Bu yasa ile son kredi mercii olma işlevini yerine getiren Merkez Bankası, bankacılık sektöründeki bankalara bir yıl içinde 200'er bin lira fon desteği sağlayarak krizin sistematik boyuta geçmesini engellemişlerdir (Akalın, 2017: 58).

Bankerler Krizinin ortaya çıkmasında 24 Ocak Kararlarının etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüdedir. Hızlı bir şekilde sermaye birikiminin sağlanması için Özal tarafından verilen serbest faiz politikası kararı, gerçekleşen bu krizin ana çıkış noktasıdır. Bu dikkat çekici krizin ardından Turgut Özal, hükümetteki Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden ayrılmış ve 13 Aralık 1983 yılında "başbakan" olarak geri dönmüştür. Turgut Özal'ın bu kez başbakan sıfatıyla hükümete geri dönmesiyle

aldığı ilk karar finansal serbestliğin sınırlandırılması olmuştur. 1983 yılının sonlarında faizleri belirleme yetkisi son kredi mercii olan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının denetimi ve inisiyatifine bırakılmıştır.

1982 Bankerler Krizinin sonucu olarak; mudiler fonlarını genellikle daha çok güven teşkil eden kamu bankalarına yatırmışlardır. Bu durum da mevduatın bankalar arasındaki dağılım oranlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Özel bankalardan kamu bankalarına doğru bir mevduat transferi olmuştur. Kamu bankalarına daha çok güven duyulması Türkiye ekonomisi ve bankacılık sektöründe etkilerini uzunca bir dönem hissettirmiştir (Yıldırım, 2004).

2.2.4. 1994 Türkiye Ekonomik Krizi

1990'lı yılların başında dünyada hızla gelişen olgu küreselleşmedir. Küreselleşmenin dünya ekonomilerine sunduğu nimetler yanında bir de külfetleri vardır. Bu külfetlerden biri de kuşkusuz ki herhangi bir ekonomide baş gösteren bir ekonomik krizin diğer ülke ekonomileri ile ilişkisi olsun ya da olmasın, onları da etkisi altına aldığı gerçeğidir. 1982 Bankerler Krizinden sonra faiz oranlarını belirleme yetkisi Merkez Bankasına bırakılmıştı. Ancak 1988 yılına geldiğimizde bu yetkinin Merkez Bankası tarafından göz ardı edilip kullanılmadığını görmekteyiz. Durum böyle iken Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergeleri istenmeyen tablolar çizmektedir. 1990'lı yıllarda enflasyon yükselmekte, bankalar için risk artmakta, milli paranın değeri düşmekte, kamu kesimi ve özel kesim dış borçlanmaya giderek kendilerini finanse etmekteydiler (Uyar, 2003: 107).

1980 sonrasındaki liberalleşme ile beraber 1990 yılında küreselleşme olgusunun da yayılma göstermesi ile Türkiye ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı karar ile kambiyo mevzuatı serbestleştirilmiş, yurtiçindeki yerleşiklere dışarıdan borç alma ve borç verebilme, menkul kıymet ve sermaye piyasası araçlarının ihraç veya ithal edilebilmesi serbestisi getirilmiştir. Bu gelişmelerden sonra 1990 yılında Türkiye, IMF'ye başvurarak TL'nin konvertibl para olarak tescillenmesini istemiştir. Böylece Türkiye'nin para ve sermaye piyasalarındaki serbestleştirme süreci tamamlanmıştır (Seyidoğlu, 2003: 146).

1990 Körfez Krizinde uygulamak zorunda kaldığımız ambargo ile Kerkük-Yumurtalık Boru Hattını kapatmamız üzerine Irak'tan kazandığımız bu gelir kalemi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanında cari işlemler açığı, enflasyon, döviz kuru, kamu borçlanma gereği ve ücretler gibi makroekonomik göstergelerde düzensiz artışlar yaşanırken ihracatta ve tarımsal üretimde de azalmalar olmuştur. 1989 yılı, 1994 ekonomik krizinin temelinin atıldığı uzun bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde GSMH'nin yıllık büyüme hızı %2'den daha düşük gerçekleşirken, enflasyon hızı yavaşlamasına rağmen %60 üzerinde gerçekleşmiştir. Kamu kesimi açıkları ise artış göstermiştir (Kazgan, 2006: 148).

1994 ekonomik krizi yaklaşık beş yıl öncesinde makroekonomik dengelerin bozulması ile başlayan uzunca bir sürecin finali olmuştur. Turan, 1993 yılını "Siyasi otoritenin kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikaların faiz oranlarını düşürme amacı taşıyacağını açıklamıştır. Bu aşamada ekonomiye likidite enjekte edilmiş, ancak yüksek likidite ve düşmesi beklenen döviz talebini hızla artırmaya başlamıştır. Diğer yandan yüksek cari açık da devalüasyon beklentilerini kamçılamakta ve döviz talebini artırıcı işlev görmekteydi." diye özetlemektedir (Turan, 2011).

1994 ekonomik krizinin nedenleri şunlardır:

- Ekonomi yönetiminde yanlış politika uygulamaları,
- Yurtiçi tasarruf oranlarının düşmesi,
- Para ikamesi olgusu (Halkın tasarruf olarak yastık altında döviz tutması),
- Borç yönetim politikasının benimsenmesi (İhracatı özendirmek için kurumlar vergisinin kaldırılması ile devlet uğradığı vergi geliri kaybını finanse etmek için faizleri yükselmiştir. Yükselen faizler de özel sektörde dışlama etkisi yaratmıştır.),
- Aşırı değerlendirilmiş TL politikası uygulanması,
- İç borçların artması (Bütçe açıkları yeniden borçlanmayla finanse edilmiş, bu da uzun dönemde enflasyonu daha çok artırmıştır.),
- Uluslararası piyasaların etkileridir (Aydın, 2003: 126)

1984-1990 yılları arasında dış borç ödemeleri genellikle iç borçlanmalarla yapılmıştır. İç borçlanma ile yapılan ödemeler faizleri artırmış, faizlerin artması da kısa vadeli uluslararası sermayenin yoğun bir şekilde iç piyasaya girişlerini artırmıştır. Kısa vadeli sermaye girişleri, ithalatın finansmanında kullanılmıştır Güloğlu ve Altunoğlu, 2002; Hendek, 2013: 63). TL'nin değer kazanması, yurtiçi talebi artırmış ve ihracatı da azaltmıştır. İhracatın azalması, ithalatın artması cari açıkları artırmıştır. Cari açıklar, faiz oranları, KİT açıkları, Körfez Savaşı ve terörle mücadelede nedeniyle artan kamu açıklarının finansman maliyetlerini sınırlamak isteyen karar birimleri borçlanma miktarına sınır getirilmesi ile faiz oranlarının düşürülmesi amaçlanmıştır. Faiz oranlarının düşmesi ile TL'nin yeniden güven kazanması beklenmekteydi. Ancak enflasyonun ve cari işlemlerin yüksek, bütçe açıklarının ise fazla olmasından dolayı istenen etki yakalanamamış ve TL'ye olan güven azalmıştır. 1994 yılından itibaren geçerli olmak üzere menkul kıymetlerden (tahvil, bono, hisse senedi) elde edilecek gelirden %5 stopaj vergisi alınacağı kanunlaştırılmıştır. (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002).

Kamu kesimi kurumlarının görev zararları, enflasyonu yükseltmiş ve büyüme rakamları da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Bütçe açıklarının artması kamu borçlanma gereğini doğurmuştur. İç borçlanma ile dış borçlarını kapatmaya çalışan kamu, finans piyasaları üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu baskının artması ile faizler yükselmiş, yüksek faiz ile borçlanan kamu kesiminin de iç borç yükü artmıştır (Gaytancıoğlu, 2010). Ülke ekonomisinde durum böyle iken 1994 krizinin yaşanmasında makroekonomik bozuklukların etkili olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.

Saltan; 1994 krizi için; "Kriz öncesi oluşan mali ve yapısal durumlar, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesine neden olmuş bu durumun sonucunda yanlış iç borçlanma politikası sonucu piyasalar bir güven bunalımına girmiştir. Bu durum sonucunda cari açık 1 milyar dolardan 6.4 milyar dolara yükselmiş, borç stoku 12 milyar dolara yaklaşmıştır. Kısa vadeli borçlar ise rekor kırarak 18.5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir." demiştir (Saltan, 2017: 49).

Tablo 8: 1994 Ekonomik Krizi Öncesi ve Sonrasında Genel Durum[16]

PARAMETRELER	1992	1993	1994	1995
İhracat (%)	8,2	4,3	18,0	19,5
İthalat (%)	8,7	28,7	-20,9	53,5
Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)	-8,156	-14,083	-5,164	-14,073
Reel Büyüme (%)	6,4	8,1	-6,1	8,0
Enflasyon (TÜFE) (%)	70,1	66,1	106,3	93,6
Enflasyon (TEFE) (%)	62,1	58,4	120,7	88,5
Reel Kurdaki Değişim (%)	4,7	2,5	29,5	-13,8
Cari İşlemler Dengesi (%)	-0,6	-3,5	2,0	-1,4
Faiz (%)	88,2	87,5	163,5	122,0
TEFE (%)	61,4	60,3	149,6	65,6
TÜFE (%)	66,0	71,1	125,5	76,0
Merkez Bankası Rezervleri (Milyon $)	6,116	6,213	7,112	12,391
Rezervler / İthalat (%)	66,7	60,4	71,0	65,3

[16]Kaynak: TÜİK, TCMB, DİE ve DPT verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 8'de makroekonomik göstergelerdeki bu değişiklik yönlerine baktığımızda, 1994 krizinin finansal bir kriz olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Durum böyle olunca hükümetin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. Tansu Çiller hükümeti döneminde IMF destekli ve ilk hedefi mali piyasalardaki istikrarı sağlamak olan bir istikrar paketi hazırlanmıştır. IMF ile Stand-By anlaşması yapılmış ve bu anlaşma dâhilinde IMF'den yaklaşık 742 milyon dolarlık kredi, geri ödemesi 5 taksit olacak şekilde alınmıştır. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı olarak andığımız bu kararlar paketi ile öncelikli amaç olarak dış açıkların kapatılması ve ekonomik istikrara süreklilik kazandırılması öngörülmüştür. Bankalardaki tasarruf mevduatlarının tamamı güvence altına alınmış, döviz kuru ve enflasyon arasında denge sağlanması amaçlanmıştır (Fırat, 2009).

2.2.5. 22 Kasım 2000 Krizi

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisi ve dünya ekonomilerinin kötü gidişatı 2000'lere de yansımıştır. 1990'lı yıllarda sürekli olarak yükselen enflasyon oranı sorununu çözümlemek, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, ekonomide kronikleşen yapısal bozuklukları gidermek gibi amaçları gerçekleştirmek için ekonomik karar birimleri tarafından 1999 yılında ekonomik istikrar programı hazırlanmıştır. Bu istikrar programının hayata geçebilmesi için gerekli olan mali desteğin sağlanabilmesi için IMF'ye başvurulmuştur. Aralık 1999'da IMF ile Türkiye arasında 4 Milyar $ değerinde üç yıl süreli bir Stand-by anlaşması imzalanmıştır (Kutluay, 2011: 59).

IMF ile imzalanan bu anlaşma ile 2000 yılı için belirlenen ana mali hedefler; yapısal reformlara hız verilmesi, vergilerin artırılması, kamu harcamalarının kısılması, özelleştirmeler yapılması, bütçeyi artırıcı politikalar izlenmesi, reel faiz oranlarının makul düzeylere indirilmesi, merkez bankası ve kamu kesiminin faiz dışı fazlalarını artırmak gibi devletin kasasındaki geliri artıracak önlemler yer almıştır. IMF'ye sunulan raporda; "Stand-by anlaşmasındaki yapısal reformların; 2000 yılında uygulanan mali düzenlemenin orta vadede sürdürülebilir hale getirilmesi, kamu kesimi borcu üzerindeki faiz ödemelerinin azaltılması, şeffaflığın ve ekonomik verimliliğin arttırılması ve kamu sektörünün koşullu yükümlülüklerinin azaltılması amacıyla düzenlendiği" belirtilmiştir (International Monetary Fund [IMF], 1999).

Güloğlu ve Altunoğlu, IMF ile imzalanan Stand-by anlaşması için; "Bu programın üç temel ayağı vardı: Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması, önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur (crawling peg) uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi, yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılmasıdır." demiştir (Güloğlu ve Altınoğlu, 2002).

Tablo 9: Enflasyon Oranları (TEFE ve TÜFE)[17] (%)

YILLAR	Enflasyon (TEFE)	Enflasyon (TÜFE)
1996	84,9	75,9
1997	91,0	81,8
1998	54,3	71,8
1999	62,9	53,1
2000	32,7	51,4
2001	88,6	61,6
2002	30,8	50,1
2003	13,9	25,6

1990'lı yıllarda ve 2000'lerin başında enflasyon rakamlarının Tablo 9'daki gibi yüksek olması ve IMF ile Stand-by anlaşması için yeniden masaya oturulması ülkemizin milenyuma nasıl bir ortamda girdiği hakkında bize ışık tutmaktadır. 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşmasının olumlu etkileri 2000 yılı TEFE enflasyon rakamlarında yankılanmıştır. IMF ile yapılan anlaşma ile beraber Dünya

[17]Kaynak: DİE verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Bankası da söz konusu istikrar programı için 750 milyon $ tutarındaki krediyi, Türkiye'ye vermeyi uygun görmüştür. Kutluay, 2000 krizinin niteliği için; "1999 Stand-by anlaşması ile ekonomide çok kısa sürede bazı olumlu gelişmeler yaşanmış ancak Kasım 2000 yılında mali piyasalarda likidite sıkışıklığının yol açtığı döviz talebindeki hızlı artış, uluslararası piyasalardaki bozulma ve içerde yaşanan olumsuz etkilerden kaynaklanan bir kriz yaşanmıştır. Dolayısıyla 2000 Kasım krizi bir likidite krizidir." demiştir (Kutluay, 2011: 60).

1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin, Türkiye ekonomisinde bıraktıkları olumsuz etkilerinin azalacağı beklentisi hakimken, 1999 yılında gerçekleşen 17 Ağustos Büyük Marmara Depreminin ekonomiye verdiği zarar ve hemen sonrasında Kasım 2000 ekonomik krizinin baş göstermesi tüm beklentileri boşa çıkarmıştır (Kazgan, 2005: 26). Bu dönemde Asya ve Rusya borsalarından kaçan uluslararası sermaye, Türkiye'deki uluslararası yatırımcıları da etkilemiştir ve onlar da Türkiye piyasalarından çekilmişlerdir. 23 Haziran 1999'da Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) kurulması ile ekonomide olumlu gelişmelerin yaşanacağı beklentisi 17 Ağustos Depremi ile sarsılmış ve ülke ekonomi ciddi bir şekilde sarsılmıştır (Göksu, 2015: 35).

2000'li yıllar sadece reel sektörü etkilemekle sınırlı kalmayan, devletleri ve toplumları da derinden etkileyen ekonomik krizlerle başlamaktadır. 2000 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin etkisi ekonomik daralma üzerine olurken; aynı dönemde Arjantin'de yaşanan kriz hemen hemen bütün makroekonomik değişkenleri ve Arjantin toplumunu etkilemiştir. Delice, Arjantin ve Türkiye'de yaşanan krizler için; "Her iki ülkede de krizlerin kökeninde yatan faktörler; yapısal ve makroekonomik sorunlar, finansal sistemin (özellikle bankacılık sisteminin) sorunları, sabit kur uygulamaları (Arjantin'de para kurulu), yabancı sermaye girişlerinin ve liberalizasyonun yarattığı sorunlar, politik istikrarsızlıklar ve dışsal şoklardır." demiştir (Delice, 2003).

Kasım 2000 Arjantin Krizi, Türkiye'nin de içinde bulunduğu uluslararası piyasaları olumsuz etkileyerek yabancı sermayenin Türkiye ekonomisinden hızla kaçmasına, döviz talebinin artış göstermesine ve TL likiditesinin azalmasına neden olarak Türkiye ekonomisini finansal krize sürüklemiştir (Güloğlu ve Altunoğlu,

2002). Kasım 2000 krizinin sonucunda; yabancı sermayenin hisselerini satışa çıkarmasıyla artan hisse senedi satışlarından dolayı yaklaşık %55 oranında bir değer kaybı yaşanmış, devlet bankalarının görev zararları artış göstererek Türk bankacılık sistemlerinde aksamalara neden olmuştur. Taahhüt edilen özelleştirmeler zamanında gerçekleştirilememiş, petrol fiyatlarının artması da ödemeler bilançosunu ve dış ticaret hadlerini olumsuz etkilemiş, işsizlik ve enflasyonda artışlar izlenmiş ve diğer temel ekonomik dengelerde bozulmalar yaşanmıştır (Tığlı, 2015: 60; Aydın, 2003: 192-193).

Enflasyonu düşürme programı kapsamında, yetkili karar birimleri harekete geçmiş ve çeşitli kararlar almışlardır. Bu dönemde döviz kuru ve ücretler çıpa olarak kullanılmış, Merkez Bankasına yeni görevler yüklenmiştir. Merkez Bankası enflasyon hedefine yönelik kur sepeti politikasını izleyerek enflasyonu düşürmeyi amaçlamış ancak başarılı olamamıştır. 2000 yılı sonunda %25 olarak gerçekleşmesi beklenen enflasyon oranı %39 olarak gerçekleşmiştir (Fırat, 2009). Güloğlu ve Altunoğlu tarafından "Kasım 2000 Krizinin, IMF ile imzalanan Stand-by anlaşması ve izlenen hatalı enflasyonla mücadele programlarından kaynaklandığı" ifade edilmektedir (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002).

2.2.6. 21 Şubat 2001 Krizi

Türkiye ekonomisi ve ekonomik kararları vermekle yükümlü karar birimleri, Kasım 2000 krizinin etkileriyle boğuşurken Şubat 2001'e geldiğimizde yeni bir kriz patlak vermiştir. Bu krizin ana çıkış noktası 19 Şubat 2001'de Başbakan Bülent Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in tartışması olarak düşünülmektedir. Ancak siyasi istikrarsızlığın yanında, ekonomik altyapının yetersiz oluşundan dolayı izlenen hatalı ekonomi politikaları da bu krizin yaşanmasında etkili olmuştur. 21 Şubat 2001 tarihinde yaşanan bu ekonomik kriz, halk tarafından "Kara Çarşamba" olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye ekonomisinin kırılgan ve siyasal yönden istikrarsız olmasından dolayı Kasım 2000 krizinde alınan tedbirlere rağmen Şubat 2001 krizi kaçınılmaz olmuştur (Fırat, 2009). Bu durum üzerine Kasım 2000 Krizinde TL pozisyonlarını koruyan şahıs ve kuruluşlar da Şubat 2001 Krizinde döviz taleplerini aşırı şekilde

artırmışlardır. Döviz talebinin aşırı bir şekilde artması ve faizlerin yeniden yükselişe geçmesi ile beraber Merkez Bankası, bu durumun yarattığı dalgalanmaların şiddetini kırmak için krizi izleyen iki gün boyunca rezervlerini eritmek pahasına piyasaya müdahale etmiştir. Merkez Bankasının bu müdahalesi sonucunda gecelik faizler %1000'in üzerine kadar çıkmış, Merkez Bankası yaklaşık 5 milyon dolarlık rezerv kaybetmiştir (Göksu, 2015: 43). Buna rağmen başarılı olunamamış ve TCMB, 22 Şubat 2001 tarihinde döviz kuru çıpasının yürürlükten kaldırılıp dalgalı kura geçildiğini ilan etmek zorunda kalmıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002). Türkiye ekonomisinin bu şekilde art arda krizler yaşamasının nedeni olarak IMF'nin Türkiye'ye şart olarak sunduğu bazı politikaların gerçekleştirilememesi ve uzun süreli siyasal istikrarın sağlanamaması olarak görülmektedir (Fırat, 2009).

Tablo 10: 2000-2001 Krizlerinde Türkiye'de Makroekonomik Durum[18]

PARAMETRELER	2000	2001	2002
Reel Büyüme (%)	**6,3**	**-9,4**	**7,8**
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	**51,0**	**75,7**	**69,8**
Dış Ticaret Açığı (Milyar $)	**-22,3**	**-4,4**	**-4,4**
Cari İşlemler Dengesi / GSMH (%)	**-4,9**	**2,3**	**-1,0**
Konsolide Bütçe Dengesi (%)	**40,4**	**122,4**	**36,8**
KKBG / GSMH (%)	**11,8**	**16,4**	**12,8**

Kriz dönemlerinde makroekonomik değişkenler, Tabla 10'da görüldüğü gibidir. İhracatın ithalatı karşılama oranı artmış, dış ticaret açığı azalmış, cari

[18]Kaynak: TÜİK ve DİE verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

işlemler dengesinin GSMH'ye oranı artmış, ekonomik büyüme çok sert bir şekilde gerilemiş, kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG) GSMH'deki payı artmıştır.

Türkiye ekonomisinin yaşadığı bu krizlerin ardından dönemin başbakanı Bülent Ecevit, Dünya Bankasında görevde bulunan Kemal Derviş'i Türkiye'de göreve davet ederek, onu ekonomiden sorumlu devlet bakanı görevine getirmiştir. Kemal Derviş; ekonomik göstergeleri iyileştirmek için Güçlü Ekonomi Programını hazırlamış ve 14 Nisan 2001'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konulmuştur (Aydın, 2006: 207). Bu program; ekonomide şeffaflığı, güvenilirliği, hesap verilebilirliği ve rasyonelliği yeniden sağlamayı, sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılmasını amaçlamaktaydı. Bu amaçlara ulaşmak için; dalgalı kur sistemine geçerek enflasyonla mücadele hedeflendi, bankacılık sektörü yeniden yapılandırıldı, kamu gelir-gider dengesi güçlendirildi ve bu araçlar hukuksal düzenlemelerle sağlamlaştırıldı.

Kasım 2000 Krizi, likidite kaynaklı bir ekonomik kriz iken; bu kriz 19 Şubat 2001'de bankacılık ve döviz kaynaklı para krizine dönüşerek "ikiz kriz (twin crisses)" karakteristiğini kazanmıştır. Para krizlerinin bankacılık krizlerine dönüşebileceği gibi bazı durumlarda bankacılık krizleri para krizlerine dönüşürler. Bazen de ortak makroekonomik şoklardan dolayı aynı anda beraber görülebilirler (Karaçor, 2006; Varlık, 2002).

Şubat 2001 krizinin başlamasıyla, Kasım 2000 krizi için uygulanan önlem ve politikalar rafa kaldırılarak yerine Mayıs 2011'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yürürlüğe girmiştir (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK], 2011). Güçlü ekonomiye geçiş programı dâhilinde IMF ile 18. kez Stand-by anlaşması yapılmış ve IMF, Türkiye'ye 9 milyar $ ek kredi sunmuştur (Kazgan, 2009: 418). 18. Stand-by anlaşmasının, 4 Şubat 2002 tarihinde başlayıp 4 Şubat 2005'te bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Uygulanan program sonucunda 2003 yılının başlarında olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Faiz oranları düşmüş ve buna bağlı olarak ihracat, tüketim, üretim, yatırım ve istihdamda artışlar görülmüştür. 2000 ve 2001 krizleri Türkiye ekonomisi açısından karar verme zamanı olmuş ve bu krizler Türkiye'nin ekonomiyi öğrendiği dönüm noktası olmuştur (Karaçor, 2006).

2.2.7. 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Türkiye

Geçmiş yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin açtığı yaralar henüz sarılamamışken Ağustos 2007'de küresel bir kriz patlak vermiştir. Bu krizin çıkış noktası; ABD'de yaşanan Subprime Mortgage (yüksek riskli ve yüksek faizli kredi) skandalından kaynaklanmaktaydı. Düşük gelirli herkesi ev sahibi yapmak için ABD'de verilen bu krediler; Amerika'da konut fiyatlarının aniden düşmesiyle başlayan ve Amerikan bankacılık sistemine geri dönmeyen Mortgage konut kredilerinin yarattığı finansal dalgalanmalar birçok bankanın iflasın eşiğine gelmesine neden olmuştur. İflas eşiğine gelen bankalar ve diğer kurumların bir kısmı kamulaştırılmış veya devlet desteğiyle ayakta tutulmaya çalışılmıştır. bu krizle beraber özellikle Lehman Brothers'in iflas etmesi tüm piyasalarda şok etkisi yaratmış; Merrill Lynch ise Bank of America'ya satılmıştır. Bu iki büyük kurumun çöküşü, 2008 küresel krizinin derinliği ve boyutları hakkında ciddi endişeler yaratmıştır (Tosun, 2015: 33). Bu durum öncelikle ABD ve sonrasında küreselleşen dünya piyasalarında buhran etkisi yaratmış ve Amerikan doları büyük değer düşüşleri göstermiştir. 2008 küresel ekonomik krizi, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeleri etkisi altına alarak buralarda durgunluk ve işsizliğe neden olmuştur (Savaş, 2012: 140).

2008 küresel ekonomik krizi, ABD'de konut piyasasında başlamış, ancak bu krizin Türkiye'ye yansıması konut piyasası üzerinden ziyade sanayi sektörü üzerine olmuştur. Çünkü özel sektör yüksek miktarda döviz borcuna sahipken bu krize yakalanmıştır. Özellikle ihracat üzerine üretim ve satış yapan firmalarımız bu krizden olumsuz etkilenmişlerdir. Çünkü ihracat yapılan ülkelerin çoğu Avrupa ülkeleridir ve Avrupa'da krize bağlı talebin azalması ihracatçı firmaların üretim ve satışlarını olumsuz etkilemiştir (Susam ve Bakkal, 2008). 2004 yılına kadar Türkiye ekonomisinde kamu kesimi dış borçlanmalarla yatırım yaparken; 2004'ten sonra dengeler değişmiş ve dış borçlanmayla özel kesim yatırım yapmaya başlamıştır. Özel sektörde yatırımların artması üretimi artırmış ve artan üretim de ihracatı artırmıştır. Bu durumda özel sektörün yaşadığı en büyük talihsizlik; reel sektörün 2008 krizine çok büyük borçlar altındayken yakalanmış olmasıdır (Yentürk, 2008: 7).

2008 finansal krizinin Türkiye ekonomisine yansımaları hem finansal piyasalarda hem de reel sektörde kendini göstermektedir. Amerika'da Ağustos 2007'de başlayan 2008 küresel ekonomik krizinin etkileri Türkiye borsalarında Ocak 2008'in başlarında ancak hissedilmeye başlanmıştır. Bu tarihe kadar Türkiye'de borsa yükselme eğiliminde olmuş, Ocak 2008'den sonra borsada düşüşler yaşanmaya başlamıştır (Yıldırım, 2010). 2008 küresel ekonomik krizinin etkileri, bankacılık sektöründe değil de özellikle reel sektörde etkilerini göstermiştir. Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalar, 2007-2008 yıllarında ABD ve AB bankalarına nazaran kârlılık pozisyonlarını korumuşlardır (Akalın, 2017: 70).

2008 küresel ekonomik krizi, küresellik olgusu nedeniyle etkilerini hemen hemen tüm dünyada hissettirmiştir. Bu kriz, uluslararası piyasadaki dış ticaret ortaklarımızı da olumsuz etkilemiş ve cari açığımız artış göstermiştir. Kriz döneminde Türkiye ekonomisinde; dezavantajlı kesimlere yapılan transfer ödemeleri ciddi kaynak kayıplarına neden olmuştur. Ekonomik kriz; kapasite kullanım oranının ve GSYH'nin azalmasına, belirsizliğin artmasına ve artan belirsizliğin yatırım kararlarının ertelenmesine veya sermayenin finans sektörüne kaymasına neden olmuştur (Kaba, 2017: 1032; Demircan, 2018: 89). Diğer makroekonomik dengeler de bozulmuştur ancak 2008 küresel krizi geçmiş yıllardaki krizlere nazaran Türkiye ekonomisini beklenilen derinlikte sarsamamıştır. Bu durumun temel nedeni siyasette ve ekonomide istikrarlı bir sürecin yaşanıyor olmasıdır.

2008 küresel krizinin Türkiye ekonomisinin makro değişkenleri üzerindeki etkileri, dünya ekonomisi üzerindeki ortalama etkilerden daha fazla olmuştur. 2009 yılı dünya ve Türkiye ekonomilerindeki küçülme oranları sırasıyla; dünyada %-0,5, Türkiye'de ise %-4,7 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılı büyüme verileri ise dünyada %5,0; Türkiye'de ise %8,9 oranında büyüme gerçekleşmiştir (Tosun, 2015: 57-58). Bu durum; hükümetimizin izlemiş olduğu büyüme ve kalkınma temelli iktisat politikaları, sosyoekonomik paketler, ekonomik istikrar ve tavırdan taviz verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Hükümetin bu istikrarlı tutum ve davranışlarına rağmen işsizlik rakamlarında artış olmuş ve kayıt dışı istihdam, kriz öncesi yıllara oranla % 0,4 oranında artış göstermiştir.

2008 küresel finans krizinin yaşandığı dönemde Türkiye'deki cari açık 2002'ye nazaran yaklaşık yüz kat artış göstermiştir. 2002'de 0,6 milyar dolar iken 2008'de bu rakam yaklaşık olarak 41,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Cari açığın bu kadar bu kadar fazla olmasının temel nedeni de ithalat ve ihracat makasının açılmasından kaynaklanmaktadır. Cari açığın finansmanında kullanılan uluslararası sermaye hareketleri, 2008 küresel finansal kriz döneminde bir önceki yıla göre %19,5 oranında azalma göstermiştir. Ekonomik büyüme rakamları krizden olumsuz etkilenen makroekonomik parametrelerdendir. 2007 yılında %4,6 olan ekonomik büyüme rakamı, 2008 yılının son çeyreğinde %-6,2'ye gerilemiştir. Kriz dönemindeki ekonomik durgunluk ve gerilemeler bu parametrelerden ibaret değildir. 2007-2008 yılları için Türkiye ekonomisinde ardı ardına kapanan iş yerleri, işsizliğin artması, protestolu çek-senet tutarlarındaki muazzam artışlar, kapasite kullanım oranlarının azalmasına bağlı olarak üretimin azalması, inşaat sektörünün durgunluğa girmesi gibi durumlar da söz konusudur (Durmuş, 2014).

2008 küresel ekonomik krizi için Türkiye'de alınan bir dizi önlemler şunlardır:

- Vadesi geçmiş ancak henüz ödenmemiş vergi alacakları için taksitlendirme yapılmış,
- Yurtdışında likit varlığı bulunan Türklerin likit varlıklarının Türkiye'de değerlendirmeleri için çalışmalar yapılmış,
- 1994 yılında menkul kıymet alım-satımlarında ödenmesi kararlaştırılan %5 oranındaki stopaj vergisi sıfıra indirilmiş,
- KOSGEB aracılığı ile KOBİ'lere faizsiz kredi imkânları sunulmuş,
- Merkez Bankası, döviz mevduat munzam karşılıklarını düşürerek bankalara kaynak aktarmış,
- Halkbank aracılığıyla esnaf ve sanayicilere yeni kredi olanakları ve kolaylıkları sunulmuştur (Altuntepe, 2016).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KRİZLERİ ÖNLEMEYE YÖNELİK UYGULANAN POLİTİKA VE KARARLAR

3.1. EKONOMİK KRİZ YÖNETİMİNDE SİYASİ KARAR BİRİMLERİNİN ROLÜ

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisi için milat sayılabilecek liberalizasyon kararları alınmış ve uygulanmıştır. Liberalizasyon ile başlayan yeni Türkiye ekonomisi sık sık ekonomik krizlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu ekonomik krizler genellikle makroekonomik altyapı yetersizliklerinden ve siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklanmaktadır.

1980 sonrasında Türkiye siyasetinde söz sahibi olan hükümetlerin oy kaybetme veya kazanma kaygısından kaynaklanan, yanlış uygulanan ve kaynakların israfına yol açan ekonomi politikaları sonucunda makroekonomik dengeler sürekli istikrarsız bir şekilde olumsuz yönde dalgalanmalar göstermektedirler. Seçim ekonomisi politikalarının güdüldüğü dönemlerde kamu açıkları artış göstermekte ve bu açıklar da iç ve dış borçlarla finanse edildiğinden bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı olan makroekonomik parametrelerin çoğu etki altında kalmaktadırlar. Hükümetin keyfi olarak uyguladığı iktisat politikaları sonucunda enflasyon artar, toplumun geliri enflasyon artış oranı ile beraber erir, işsizlik artış gösterir, faizler yükselir, yatırım ve üretim azalma gösterir. Bu durum ekonomide kararlı ve sürdürülebilir bir ekonomik istikrar oluşturamadığından toplumun gelecekle ilgili beklentileri olumsuz yönde şekillenmekte, ekonomiye ve hükümete olan güvenin yok olmasına neden olmaktadır (Karaçor ve Saraç, 2014).

Hükümetler iktisat politikası araçlarını kullanarak ekonomide konjonktürel dalgalanmalara ve krizlere müdahale ederler (Savaş, 2016: 158). Küreselleşme

olgusu ile beraber para ve varlık piyasalarındaki araçlar uluslararası boyutlar kazanmış ve dünyanın öteki ucunda meydana gelen bir ekonomik krizin tüm dünyayı eşanlı olarak etkisi altına alması kaçınılmaz olmuştur. Ülkelerin bu krizlerden olumsuz etkilenme veya krizleri fırsata çevirme durumları ülkenin ekonomik altyapısına, hükümetin izlediği iktisat politikalarına ve toplumun hükümete olan güvenine bağlıdır. Ekonomik kriz öncesi ve sonrasında uygulanan politikalar ve alınan kararların beklenen etkiyi doğurması için, farklı görüşlerden olabilen ekonomik kararları veren siyasi karar birimleri öncelikle kendi aralarında anlaşmalı ve birbirlerine duydukları saygı ile toplumun güvenini kazanmalıdırlar (Karaçor ve Atabey, 2014).

Merkez Bankası ve hükümet ekonomide yaşanan krizin temel nedenine bağlı olarak bazı müdahale araçları kullanırlar. Döviz, enflasyon ve faiz kaynaklı krizler için para ve maliye politikası araçlarını duruma göre genişletici veya daraltıcı yönde kullanılarak, ihracat-ithalat kaynaklı krizlerde dövize müdahale veya teşvik ederek, işsizlik kaynaklı krizlerde işveren veya sivil toplum kuruluşları ile masa başında görüşme ve teklifler sunarak, reel sektör kaynaklı krizlerde özelleştirmeler yaparak veya yap-işlet-devret modelinde yatırımlar yaparak krizlere müdahalede bulunurlar. Hükümetler uygulayacakları ekonomik plan ve programları yaparken, olası kriz ihtimallerini düşünerek hem küresel düzeyde hem de kendi iç piyasalarına yönelik hareket etmelidirler (Alpagu, 2015). 1980 sonrasında dünya ülkelerinde yaşanan ekonomik krizlerle mücadelede genellikle Keynesyen politikalar izlenerek para ve maliye politikası araçları kullanılmıştır. Genellikle IMF ile beraber hükümetlerin makroekonomik değişkenleri ve krizleri kontrol altında tutabilmek amacıyla uyguladıkları piyasaya müdahale politikaları için Alpagu şu yöntemleri sıralamıştır:

- "Merkez Bankası aracılığı ile proaktif önlemlere başvurmak,
- Kamuda mali disiplini sağlamak,
- Bankaları etkin bir şekilde denetlemek,
- Yerine göre genişleyici veya daraltıcı para politikası yürütmek,
- Yapısal reformlara hız verilmesi" olarak sıralamıştır (Alpagu, 2015).

1980'den sonra Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerle mücadele için krizlerin karakteristiğine göre istikrar programları düzenlenmiş ve IMF'den Stand-by

anlaşmaları ile destek alınarak uygulanmıştır. 1978-1979 yıllarında yaşanan ekonomik krizin etkilerini kırmak adına bu yıllarda istikrar paketleri hazırlanmış ve uygulanmış ancak etkili olamamıştır. Bunun üzerine Turgut Özal'dan yeni ve kurtarıcı bir istikrar programı hazırlanması istenmiş ve Turgut Özal da "24 Ocak 1980 İstikrar Programı"nı hazırlamış ve uygulamaya sürmüştür. 1994 krizi için "5 Nisan 1994 İstikrar Programı" uygulanmıştır. 2000 ve 2001 yıllarında ise "Enflasyonu Düşürme ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programları" hazırlanmış ve uygulanmıştır. Uygulanan bu istikrar programlarının amaçlarına ulaşıp başarılı olabilmeleri için bu politikaların uygulama şekil ve zamanlarında sapmalara yer verilmemeli, toplumun bu politikaları iyice idrak ederek benimsenmeleri sağlanmalı ve halkın güveni kazanılmalıdır. Aksi takdirde uygulamaya konan programlar başarıya ve amaçlarına eksik ulaşırlar (Gündüz, 1999).

3.2. 24 OCAK 1980 KARARLARI

24 Ocak Kararlarının ana teması Neo-liberal iktisat politikalarının önemidir ve bu kararlar IMF destekli, Ortodoks bir politikalar paketidir. 24 Ocak kararlarıyla uzun dönemde ekonominin dışa açılması ve devletin piyasalara müdahalesinin azaltılması amaçlanmakta ve araç olarak da "piyasa ekonomisi" kullanılmaktadır (Başkaya, 1986: 251; Karabıyık ve Uçar, 2010). Bu istikrar programının ana çıkış noktası 1978-1979 yıllarında yaşanan ekonomik çöküşlerin olumsuz etkilerinin 1980 yılına da yansımasını önlemektir. Söz konusu yıllarda uygulamaya konulan istikrar politikalarının etkisiz kalmasıyla 24 Ocak 1980 tarihinde Turgut Özal tarafından hazırlanan yeni bir istikrar programı uygulamaya koyulmuştur (Karaçor ve Atabey, 2014)

Turgut Özal, 1980-1993 yılları arasında ekonomi ve siyaset üzerinde önemli görevler üstlenmiştir. 24 Ocak Kararlarının baş mimarı, başbakan yardımcısı, başbakan ve cumhurbaşkanlığı görevlerini hakkıyla yerine getirerek "ekonominin patronu" unvanını da almıştır. Turgut Özal'ın aktif rol oynadığı 1980-1993 yılları arasında Türkiye'de ekonomik, siyasi ve sosyal yönden milat sayılabilecek değişiklikler yaşanmış ve dünyadaki ekonomik, siyasi ve sosyal gelişme ve olaylar yakından takip edilmiştir (Haydaroğlu ve Tatlısu, 2016). 24 Ocak İstikrar Politikaları ile ekonomide başlayan yapısal değişim ve dönüşümün ana hatlarını Tüleykan ve Bayramoğlu şu şekilde yorumlamışlardır: "24 Ocak 1980'de Bakanlar Kurulu

tarafından onaylanan ve 25 Ocak 1980'de yürürlüğe giren 24 Ocak Kararları şu maddeleri içermektedir:

- Devletin ekonomik faaliyetlerdeki müdahalesinin en aza indirgenmesi amaçlanmıştır.
- Yüksek oranlı devalüasyonlar yapılarak günlük kur uygulamasına geçilmiştir.
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri özelleştirilmeye başlanmış ve devlete bağlı kalan KİT'lerde üretilen ürünlerin fiyatları serbest bırakılmıştır.
- Enerji, gübre ve ulaşım haricindeki sübvansiyonlar kaldırılmış; çiftçilerden alınan ürünlerin desteklemeleri sınırlandırılmıştır.
- Dış ticaret serbestleştirilmiş ve özellikle mamul madde ihracına yönelik ekonomik büyüme hedeflenmiştir.
- Ülkeye yabancı sermaye girişinin artırılması ve faiz oranlarının serbest bırakılması amaçlanmış ve kâr transferlerine kolaylıklar sağlanmıştır.
- İhracat artışını teşvik etmek için ihracatçı firmalara; ihracatta vergi iadesi, üretici ihracatçıların ham madde ithalatında vergi muafiyetleri, düşük faizli krediler gibi kolaylıklar sunulmuştur.
- Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir.
- Yüksek oranlı devalüasyonlar gerçekleştirilmiş ve serbest döviz kuru uygulamasına geçilmiştir. (1$ = 46 Lira iken 1$ = 70 Lira olmuştur.)
- İşçi ve memur ücretleri düşürülerek elde edilen emek maliyeti avantajıyla üretim ve ihracat artışı hedeflenmiştir.
- Bütçe açıkları ve dış açıklar kapatılmaya çalışılmıştır.
- Vergi reformları yapılmıştır.
- Enflasyonun kontrol altına alınması ve düşürülmesi amaçlanmıştır.
- Fiyatlar üzerindeki denetimlerin kaldırılarak fiyatların piyasadaki arz ve talebe göre şekillenmesi amaçlanmıştır.
- Kamu sektöründe faaliyet gösteren başarısız firmalara verilen sübvansiyonlar kaldırılmıştır.

- Kamu sektörü ile özel sektör arasındaki ayrıcalıkların kaldırılarak eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır.” (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016; Kaba, 2017: 1027)

Gündüz; 24 Ocak 1980 Kararlarında mal piyasası ve para piyasasını baz alan stratejileri gruplandırarak şöyle sıralamıştır: “Mal piyasasını baz alan stratejiler;

- Arz-talep dengesini sağlamak,
- Kamu açıklarını en düşük düzeye indirmek,
- Özel kesim girişimciliğini desteklemek ve etkin bir hale getirmek,
- Devletin ekonomiye olan müdahalesini azaltmak mümkünse ortadan kaldırmak,
- Serbest piyasanın işleyişini sağlamak,
- Ödemeler dengesi açıklarını kapatmak ve ekonomiyi dış rekabete açmaktır.

Para piyasasını baz alan stratejiler ise;

- Faiz oranları ve döviz kurunun piyasada arz ve talebine göre serbest bir şekilde oluşması,
- Sermaye piyasalarının geliştirilerek uluslararası sermaye hareketliliğine açılması,
- İhracat ve ithalata müdahale edilmemesi gibi faktörlerdir.” (Gündüz, 1999).

24 Ocak Kararları, Türkiye ekonomisini liberalleşme ile dünya piyasalarına açtığından serbest piyasanın temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu istikrar programının ülke ekonomisine sunduğu serbestlik ile 1980-1989 döneminde ülkeye yabancı sermaye girişleri artmış, döviz darboğazı aşılmış, ithalat ve ihracat rakamları önemli oranlarda artış göstermişlerdir. İhracattaki artış, ithalattan fazla olmuştur. Bu durumun nedenleri; yapılan devalüasyonlar, ihracata verilen sübvansiyonlar ve işçi ücretlerinin düşürülmüş olmasıdır. Girdi maliyetleri azalan ihracatçı firmaların dış piyasalarda rekabet gücü artmış ve bundan dolayı kârlılıkları da artış göstermiştir. 24 Ocak Kararları, enflasyonun kontrol edilmesinde hayal kırıklığı yaşatmıştır. Bir türlü

düşürülemeyen enflasyon oranları, gelir dağılımı adaletini olumsuz etkileyerek toplumun orta ve alt gelirli kesimlerin gelirlerini daha da azaltmıştır (Kayarkaya, 2006: 80).

12 Eylül 1980 askeri darbesi, 24 Ocak Kararlarının uygulanabilmesi için gerekli olan zemini vermiştir. İhracata verilen teşvikler kötüye kullanılarak hayali ihracat skandallarına yol açmıştır. Vergi alanında yapılan en büyük reform 1985 yılında katma değer vergisinin kabul edilmesidir. 24 Ocak Kararları, 1980 ile 1988 yılları arasında uygulama bakımından süreklilik kazanmıştır (Boratav, 2016: 156)

3.3. 5 NİSAN 1994 KARARLARI

20 Ocak Kararlarından sonra, 1990'lı yıllarda kamu kesimi açıkları hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Devlet nakit ihtiyacını iç borçlanma ile finanse etmek zorunda kalmış, vergi gelirleri giderleri karşılamada yetersiz kalmıştır. Ekonomide durum böyle olunca yeni bir ekonomiyi kurtarma paketinin yürürlüğe konulması ihtiyacı kaçınılmaz olmuştur (Karabıyık ve Uçar, 2014). 1994 yılında ülkemizde yaşanan ekonomik krizin makroekonomik değişkenler üzerindeki olumsuz yansımalarını bertaraf etmek ve bozulan ekonomik istikrarın yeniden sağlanması amacıyla ilgili karar birimleri tarafından 5 Nisan 1994 Kararları adı ile anacağımız yeni bir istikrar programı hazırlanmıştır. Bu istikrar politikalarının temel amaçları; kısa vadede dış açıkların kapatılması ve döviz piyasalarında yeniden istikrarın sağlanması, orta vadede para piyasalarında istikrarsızlığa neden olan kamu açıklarının azaltılması ve enflasyonun düşürülmesi, uzun vadede ise sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesidir (Karaçor ve Alptekin, 2006).

5 Nisan Kararları ile kısa ve orta vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi için Ortodoks istikrar politikaları, uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi için de heterodoks istikrar politikaları uygulanmıştır (Gündüz, 1999). İki bölümden oluşan bu istikrar paketinin ilk bölümü konjonktürel nitelikte olup fiyat istikrarı, döviz kuru, tarımsal sübvansiyon politikaları, yeni vergi düzenlemeleri, toplumsal mali dayanışma, Merkez Bankasının özerkleştirilmesi, bankacılık sektörü, sermaye piyasalarına yönelik düzenleme ve önlemlerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise genelde yapısal düzenlemelere yönelik olup özelleştirmeler, KİT'lerin iyileştirilmesi,

kamusal alanda istihdam edilenlere yönelik rasyonalizasyon politikaları ve yerel yönetimlerin mali ve idari açıdan düzenlenmelerini içermektedir (Karluk, 2005: 414).

5 Nisan 1994 İstikrar Politikaları ile alınan kararların amaçları şunlardır:

- Mali piyasalarda istikrarın sağlanması,
- Enflasyonist baskının azaltılması,
- Ekonomide istikrarın yeniden sağlanması,
- Fiyat istikrarının sağlanması,
- Merkez Bankasının özerkleştirilmesinin önünün açılması (Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankasından kredi ile borçlanmalarına sınırlama getirilmiştir.),
- Kamu giderlerinin azaltılıp gelirlerinin artırılmasının sağlanması,
- Vergi kaçakçılığının önlenmesinin sağlanması,
- Döviz kurunun hedeflenen enflasyon oranı ile uyumunun sağlanması,
- Repo işlemlerine ilişkin yeni düzenlemelerin yapılması,
- Tasarruf mevduatlarına %100 güvence verilmesi,
- Tarımsal desteklemeleri ürünlerin dünya fiyatları ortalamasına göre belirlenmesi,
- Özelleştirmelere hız kazandırılması,
- Belediye Gelirleri Kanununun düzenlenmesi,
- Kamuda istihdam edilenlerin ücret politikalarının yeniden düzenlenmesi,
- Ödemeler bilançosunda dengeyi sağlamak,
- Kaynakların tam etkin kullanımının sağlanması amacıyla kurumsal ve yapısal düzenlemelere gitmek,
- Dış ticarette ise yurtiçi talebin kısılmasıyla ithalatın azalması ve ihracatın artırılması amaçlanmıştır. Dış ticarette izlenen bu politika ile üretim ve istihdamın artırılması ve döviz birikiminin sağlanması amaçlanmıştır (Altınok ve Çetinkaya, 2014; Kaba, 2017: 1029; Aydın, 2003: 133; Gündüz, 1999).

5 Nisan 1994 İstikrar Programı ile gerçekleştirilmesi planlanan bu amaçlar, öncelikle kamu kesiminde açıkların kapatılması ve sonrasında Türkiye ekonomisinde

bazı yapısal dönüşümler gerektirmekteydi. Yani temel amaç: "üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlenmesini sağlayan ve sosyal dengeleri gözeten bir devlet yapısına geçmekti". Bunun gerçekleşmesi için de kamu harcamalarının minimize edilmesi kamu gelirlerinin ise maksimize edilmesi gerekmektedir (Turan, 2011). Ancak 5 Nisan kararlarının orta ve uzun vadeli amaçlarına ulaştığını söylememiz doğru olmayacaktır. Uygulamaya konulan bu kararların sonucunda; program planlandığı sürede uygulamaya konulamamış ve halkın gözünde kredibilitesi azalmıştır. Bunun yanında koalisyon hükümeti de kendi içinde anlaşmazlıklar yaşamış ve uygulama aşamasında kararlı davranamamıştır. 1994 yılı içinde herhangi bir özelleştirme olmamıştır. Sadece 1994 yılı içerisinde uygulamaya yer bulan bu istikrar programı ekonomide stagflasyona neden olmuştur. 1994 krizi öncesi ve sonrası kişi başına düşen GSMH miktarlarını incelendiğinde (1993'de 3056 $ iken 1994'te 2159 $dır), kişi başına düşen GSMH miktarının düştüğünü, halkın ortalama refah seviyesinin azaldığını görmekteyiz ve bu durum en çok işçi sınıfı etkilemiştir (Gaytancıoğlu, 2010).

Dış ticarette yürütülen ithalatı azaltma, ihracatı artırma politikaları ile kısa vadede cari işlemlerde denge sağlanmıştır. Bu olumlu gelişmenin etkileri enflasyona yansıyarak üç haneli olan enflasyon rakamlarını iki haneli rakamlara indirmiştir (Akalın, 2017: 63). Şahin, 5 Nisan Kararlarının uzun vadede seyri için şöyle demiştir: "5 Nisan istikrar programı uzun vadede başarıya ulaşamamıştır. Bu durumun nedenleri;

- Programın uygulanmasında geç kalınması,
- Koalisyon hükümetin kararları uygulamada kararlı davranamaması,
- Sosyal güvenlik reformu ve emeklilik süreleri ile ilgili konuların yasalaştırılamaması,
- Vergi reformunun çıkarılamaması,
- Kamu kesimi borçlanmasının 1995 sonrası artarak devam etmesi,
- 1995 sonrası TL'nin yeniden aşırı değerlenmesi,
- Özelleştirme konusunda kayda değer bir mesafe alınamaması,

- Orta ve uzun vadeli yapısal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilememesidir.” (Şahin, 2009: 233-238).

1994 istikrar programına uzun vadede sadık kalınamamış ve sadece 1994 yılı içinde bu amaçlar kararlılıkla uygulamaya konulabilmiştir. Kısa dönemde mali piyasalarda istikrar sağlanırken reform gerektiren alanlarda uzun dönemde kayda değer bir değişim görülmemektedir. Para ve döviz kuru politikalarında kısa süreli de olsa başarılı sonuçlar alınmasına rağmen ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda diğer hedeflere ulaşılamadığı görülmüştür (Fırat, 2009). Bu yüzden 1995 yılının ikinci yarısında yaşanan hükümet buhranının da etkisiyle 27 Aralık 1995’de erken seçim kararı alınmıştır.

3.4. 2000 YILI ENFLASYONU DÜŞÜRME PROGRAMI

1990’lı yıllarda Türkiye ve dünya ekonomisinde yaşanan; 5 Nisan 1994 Kararlarının uzun vadede başarıya ulaşamaması, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinin patlak vermesi ve 1999 Marmara depreminin meydana gelmesi gibi gelişmeler ekonomik göstergeleri zedeleyerek refah seviyesinin düşmesine neden olmuştur. Bu dönemde yapay ve kısa vadeli büyüme stratejileri izlendiğinden toplumsal gelir dağılımı bozulmuş, borçlarını tekrardan borçla finanse eden kamu kesiminin borç servis yükü artmış, nakit sıkıntısı çeken kamuda yatırım ve üretim durma aşamasına gelmiş, özel sektör ise üretim temelli reel sektörlerden kaçarak spekülatif getirisi olan alanlara yönelmiş, uluslararası sermayenin ülkeye girişinin özendirilmesi amaçlanmıştır. Ekonomide genel durum böyle iken 1999’un sonlarında “topyekûn reform” stratejisini izleyen yeni bir istikrar programının hazırlanması kaçınılmaz olmuştur. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı ve Merkez Bankası tarafından ortaklaşa hazırlanan bir niyet mektubu 9 Aralık 1999’da IMF’ye sunulmuş ve 22 Aralık 1999’da da IMF icra kurulu tarafından onaylanmıştır (Yeldan, 2014).

Enflasyonu Düşürme Programının adından dolayı genellikle sadece enflasyon üzerine yoğunlaştığı düşünülmektedir. Ancak Yeldan; “Bu program enflasyon dışında; kamu kesimi reformları, döviz kuru çıpasına dayalı para programı, sosyal güvenlik, özelleştirmeler ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli dönüşümleri de

amaçlamaktadır.” demiştir (Yeldan, 2014). Bu programın enflasyona yönelik hedeflemeleri (İlk beş madde) ile diğer hedeflemelerini şöyle sıralayabiliriz:

- Orta vadeli enflasyon hedeflerinin rakamsal olarak önceden kamuoyuna bildirilmesi ve bu doğrultuda hareket edilmesi,
- Para politikasının yegâne hedefi olarak fiyat istikrarının kabul edilmesi,
- Para politikası uygulamalarında şeffaflığın artırılması,
- Merkez Bankasının kurumsal ve operasyonel olarak tam özerkleştirilmesi,
- Para ve maliye politikalarının uygulanmasında, uygun araçların seçilmesi ve güvenilirliğin kazanılması olarak belirlenmiştir (Altınok ve Çetinkaya, 2014).
- Ekonomik büyümede istikrarın sağlanması,
- Ekonomideki kaynakların daha adil dağıtımının sağlanması,
- Kamusal kesimin açıklarının azaltılması ve bu alanda yapısal reformlar yapılması,
- Vergilerin artırılmasının sağlanması,
- KİT’lerin açıklarının azaltılması,
- Özelleştirmelerin yapılması,
- Tarımsal destekleme fiyatlarının enflasyon oranında belirlenmesi,
- Sosyal güvenlik sistemlerinde reformlar yapılması,
- Kamu bankalarının yeniden yapılandırılması gibi amaçlar içermektedir (Aydın, 2003: 170; Kayarkaya, 2006: 93).

Programın bu amaçlarını eksiksiz gerçekleştirebilmesi için mali sektörde kırılganlığın düşük ve uluslararası sermaye hareketliliğinin olmaması gerekmekteydi. Ancak devletin kamu harcamalarını bu yolla finanse ettiğini düşündüğümüzde, program bu yöntemle çelişmektedir. Bu istikrar programının uygulandığı 2000 yılının ilk yarısında ekonomide olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Enflasyon son dönemlerin en düşük oranını görmüş, iç piyasada arz ve talep canlanmış, faiz oranları düşmüş, uygun faiz oranlarında dış finansman artığı yaratılmış ve yapısal reformlar uygulamaya konulmuştur. Program sayesinde elde edilen bu olumlu gelişmelerin

yanında dış ticaret açıklarının artması gibi olumsuz gelişmeler de vardır (Karaçor, 2006). Türkiye ekonomisinin alt yapısı ve Enflasyonu Düşürme Programının amaçları, birbirleri ile genel anlamda uyumlu olmadığından bu programın uygulanmasında aksaklıklar yaşanmıştır. Bu aksaklıklar programın başarısız olmasına ve Türkiye'de ikiz krizler dönemine girilmesine neden olmuştur. Programın kısa vadede olumlu sonuçlar doğurması ancak uzun dönemde başarısız olma nedenlerinin ilki siyasi karar birimleri ve piyasa aktörleri arasındaki asimetrik bilgi, ikincisi ise para kurulu yapısının ülke ekonomisinin altyapı ve gerçeklikleriyle olan uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır (Akalın, 2017: 65).

3.5. TÜRKİYE'NİN GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI

2000 yılının başlarında Enflasyonu Düşürme Programının uygulanmaya başlamasının üzerinden tam bir yıl bile geçmeden ekonomide bir finans krizinin belirtileri baş göstermeye başlamıştır.2001 yılının başlarında ise ekonominin tümünü kapsayan Şubat 2001 Krizi meydana gelmiş ve Türkiye ikiz kriz tanımıyla pratik bir şekilde tanışmıştır. Bu krizlerin ekonomide meydana getirdiği olumsuzlukları gidermek üzere, IMF ile birlikte "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programı hazırlanmış ve 2008 ortalarına kadar uygulanmıştır. (Karabıyık ve Uçar, 2014).

2001 yılında Kemal Derviş'in Bülent Ecevit tarafından göreve davet edilerek ekonomiden sorumlu devlet bakanı görevine getirildiğini daha önce belirtmiştik. Kemal Derviş göreve geldikten hemen sonra 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamadan oluşan "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programını hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Bu programın temel hedefleri ekonomik büyüme, enflasyonun düşürülmesi ve dış ticaret etrafında şekillenmektedir (Kuşat, 2015). Bu program çerçevesinde "15 günde 15 yasa" sloganıyla özellikle; "mali sektörün yeniden yapılandırılması, devlette şeffaflığın artırılması, kamu finansmanının güçlendirilmesi, ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi" alanlarında yasal ve yapısal değişikliklere gidilmesi hedeflenmiştir (Karabıyık ve Uçar, 2014). Yasal değişikliğe gidilen alanlar; telekomünikasyon, doğal monopoller, sivil havacılık ve tarım sektörüdür. Tarım sektöründe özellikle tütün ve şeker endüstrilerinde üretim ve fiyat kontrolleri için

düzenleyici kurumların oluşuma ağırlık verilmiştir (Arpac ve Bird, 2009). Aydın'a göre "Yasal düzenlemelerin yapıldığı alanlar;

- Mali sektörlerin yeniden yapılandırılması,
- Devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi,
- Ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması,
- Sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi,
- Reel ekonomiye yönelik önlemlerin alınması olarak sıralanabilir." demiştir (Aydın, 2003: 214).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının niteliksel açıdan diğer istikrar programlarından pek bir farkı yoktur. Bu programla ekonomide ulaşılması hedeflenen amaçlar;

- "Dalgalı kur sistemi içerisinde enflasyonla mücadelenin sürekli ve kararlı bir biçimde sürdürülmesi,
- Bankacılık kesimi ile reel sektör arasındaki ilişkilerin verimli bir şekilde sıkılaştırılması,
- Kamu finansman dengesinin güçlendirilmesi,
- Enflasyon hedeflemeleri ile uyumlu bir gelirler politikasının izlenmesi,
- Kriz maliyetlerinin toplumun tüm kesimlerine eşit bir şekilde dağıtılması ve toplumun bu fedakârlığa rıza göstermesi,
- Devletin tüm kesimlerinde şeffaflığın sağlanması,
- Vergi gelirlerinin artırılması,
- Kamu gelirlerinin artırılması, giderlerinin azaltılması,
- Ekonomide tasarruf yaparak GSMH'nin artmasını sağlamak,
- Kamuda istihdam edilmek üzere yeni alımların yapılmaması,
- Çok gerekmedikçe yeni yatırımların yapılmaması ve seri ihalelere girilmemesi,
- Tarımsal destekleme fiyatlarının enflasyon oranında belirlenmesi,
- Vergi ceza ve faizlerinin enflasyon oranında artırılması" gibi hedefler belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB], 2001).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının politikaları 2008 yılına kadar kesintisiz bir şekilde uygulanmıştır. Bu kararların uygulamaya geçtiği yıl yani 2001'de ekonomide %9,5 oranında bir daralma yaşanırken 2002 yılında %7,9 oranında ekonomik büyüme yaşanmıştır. Bu büyümenin kaynağı; yüksek reel faiz oranlarına bağlı olarak gelişen uluslararası sermaye hareketleri, yerli sermayenin reel üretime yönelmesi, işgücü niteliğindeki gelişmeler ve iç ve dış talebin artmasıdır (Taşar, 2010).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanırken genellikle daraltıcı para ve maliye politikalarının araçları kullanılmıştır. Enflasyon oranlarının kontrol altına alınabilmesi için uygulanan daraltıcı politikalar etkisini göstermiş ve enflasyon oranları düşüş göstermeye başarmıştır (Enflasyon oranları için bkz. Tablo 9). Türkiye ekonomisinde uygulamaya yer bulan bu programın sonucunda, uzun vadede büyüme sağlanmış, enflasyon oranları düşürülebilmiş ve GSYH artmıştır. Ancak bu programın, işsizlik üzerinde herhangi bir olumlu etkisi bulunmamaktadır (Doruk ve Yavuz, 2018).

3.6. 2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİNE KARŞI TÜRKİYE'DE UYGULANAN KRİZLE MÜCADELE POLİTİKALARI

Türkiye'de son dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerin, makroekonomik değişkenlere yansıması ekonominin kırılgan bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bu krizlerin etkilerini kırmak için istikrar programları ile beraber IMF'nin de desteği alınarak Stand-by anlaşmaları yapılmıştır. ABD'de Ağustos 2007'de başlayan 2008 Küresel Ekonomik Krizi, kırılgan bir yapıya sahip olan Türkiye ekonomisini de etkisi altına almıştır. Bu kriz, dönem hükümeti olan AKP iktidarı tarafından çok önemsenmemiştir. Ancak 2008 Küresel Krizi, Türkiye ekonomisinde reel sektörü olumsuz etkilemiş ve ekonomik büyüme gerilemiştir. Krizden olumsuz etkilenen özel sektör yatırımcıları, ya yatırımlarını kısmışlar ya da sermayelerini spekülatif getirisi olan sektörlere yönlendirmişlerdir. 2008 yılının son çeyreğinde özel kesim yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı %7,3 oranında azalmış; kamu kesimi yatırımları ise %13,1 oranında artış göstermiştir. Ekonomideki bu daralma, özel sektör yatırımcılarının olumsuz beklentilerinden kaynaklanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB], 2009: 21).

Kemal Derviş tarafından hazırlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uzun süreli olarak Türkiye ekonomisinde devamlılığını sürdürmüş, hatta 2008 Küresel Ekonomik Krizinin etkilerinden korunmak amacıyla makro düzeyde yeni bir istikrar programı hazırlanmasına gerek bile duyulmamıştır. Bu durumun nedeni 2008 küresel finans krizinin, temelde 2017 yılında gelişmiş ülkelerde başlamış olması ve gelişmekte olan ülkelerde etkilerini sonradan hissettirmesidir. Ancak mevcut krizden etkilenilmeyeceği düşüncesi ve yeni mücadele politikaların üretilmemesi; Türkiye ekonomisinde krizin etkilerinin daha da derin olmasına neden olmuştur.

2008 Küresel Ekonomik Krizinin yıkıcı etkilerini onarmak için tüm dünya piyasalarında bir dizi önlemler alınmıştır. Türkiye ekonomisinde kapasite kullanım oranlarının azalması, işsizliğin artması ve ekonomik büyümenin gerilemesinin ardından, Türkiye ekonomisinde de dönem dönem, makroekonomik parametrelerdeki olumsuz duruma göre; öncelikle para politikası, daha sonrasında ise maliye politikası araçları kullanılarak bir dizi önlemler alınmıştır (Karakurt, 2010). Türkiye ekonomisinde, küresel krize karşı alınan tedbirleri şöyle sıralayabiliriz:

- Merkez Bankası politika faiz oranını hızla düşürmeye başlamış,
- Bankalar arasındaki parasal işlemlerin sürekli ve verimli bir şekilde gerçekleşmesi için çalışmalar yapılmış,
- Reel sektörde üretim yapan belirli işletmeler için ÖTV ve KDV gibi vergi indirimleri yapılmış,
- Kamu maliyesi politikaları gerçekleştirilirken destekleyici programlara öncelik verilmiş,
- Özel kesim yatırımlarının artırılması için, özellikle KOBİ'lere yönelik KOSGEB aracılığı ile faizsiz kredi imkânları artırılmış,
- Vadesi geçmiş ancak henüz ödenmemiş vergi alacakları için taksitlendirmeler yapılmış,
- Bankalardaki tasarruflara güvence verme yetkisi Tasarruf Mevduatları Sigorta Fonundayken, bu yetki Bakanlar Kuruluna devredilmiş,
- İşverenlerin ödemek zorunda olduğu sosyal sigorta primlerinden %5 oranında indirim yapılmış,

- İhracatı teşvik etmeyi amaçlayan Eximbank kredileri artırılmış ve sermayesi güçlendirilmiştir (Arabacı, 2017; Altuntepe, 2016).

Krizin yaratmış olduğu olumsuz etkilerden kurtulmak isteyen tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye'de de ilk olarak makroekonomik değişkenler üzerinde en hızlı şekilde etki gösteren para politikası araçları kullanılarak müdahalede bulunulmuştur. Para politikasının bu araçları likidite sunan destek ve destekleme kredileri, yatırım amaçlı düşük faiz veya sıfır faizle KOBİ'lere kullandırılan kredilerdir. Ancak para politikası uygulamaları yetersiz ve etkisiz kalınca maliye politikası uygulamalarına geçilmiştir. Bu doğrultuda maliye politikasının araçları olan kamu gelirleri politikası ve harcamalar politikaları izlenmiştir.

Para politikası araçlarını içeren birinci grup önlemler sadece reel sektörü canlandırmaya yönelik nakit sıkıntısı çeken ve iflasın eşiğine gelen kurum ve kuruluşlara yöneliktir. Ancak finans sektöründen reel sektöre sıçrayan kriz sadece nakit pozisyonu zayıf olan kurum ve kuruluşları etkilemekle kalmamış, özel sektör kesiminin yatırım ve tüketim harcamalarını etkisi altına almıştır. Dolayısıyla da toplumun tüm kesimlerinde ve ekonominin tamamında talep daralması yaşanmasına neden olmuştur. Talep daralmasının etkilerini tersi yönüne çevirmek amacıyla da maliye politikası araçlarını kapsayan ikinci grup önlemler alınmış ve uygulanmıştır (Göze Kaya ve Durgun Kaygısız, 2015).

Merkez Bankası tarafından uygulanan para politikası araçlarından olan politika faizi uzunca bir süre kullanılmıştır. Enflasyon hedeflemesi uygulayan dünya ülkeleri arasında politika faizini en fazla düşüren merkez bankası, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası olmuştur. Bu politika, piyasa beklentileri üzerindeki etkileri olumlu yönde güçlendirerek piyasadaki faiz oranlarının aşamalı olarak düşürmüş ve kısa vadede Türkiye ekonomisi içerisindeki en düşük seviyeleri görmesini sağlamıştır ((Emirkadı, 2017).

Ekonomide üretimin azaldığı bazı sektörleri yeniden canlandırılması, üretilen bu mal ve hizmetlerin tüketim ve talebinin artırılmasına yönelik olarak özellikle KDV ve ÖTV indirimleri politikası uygulanmıştır. Bu politika ile ilk olarak maliyeti azalan ve dolayısıyla fiyatı da ucuzlayan mal ve hizmetlerin kısa vadede satın

alınmasının kârlı olması, tüketimle ilgili ani kararları olumlu etkileyerek tüketimi artırır. İkinci olarak ise; vergi indirimleri ile üretim maliyeti azalan ilgili mal ve hizmetlerin kısa vadede üretilmesi kârlı olacak ve üreticilerin üretim kararları olumlu etkilenecektir. Üretim yapmaya karar veren üreticiler bir yandan hem üretimlerini artırırlar diğer yandan da istihdam olanakları sunarak işsizliğin azalmasına vesile olurlar (Akgül Yılmaz, 2013; Tabar ve Tokatlıoğlu, 2018).

2008 Küresel Finans Krizinin yaşandığı dönemde alınan bu önlemlerdeki temel amaç; bankacılık sektörü ile reel sektör arasındaki kredi akış işlemlerinin önündeki engellerin kaldırılması ve bu işlemlere hız ve canlılık kazandırılmasıdır. Hükümetin aldığı önlemler, makroekonomik değişkenler üzerinde ya beklenenden daha az ya da beklenenden daha çok olumlu etki doğurmuştur. Küresel krize karşı alınan bu tedbirlerin neden bir istikrar paketi dâhilinde değil de parça parça ve dönem dönem önlemler şeklinde piyasaya sunulduğu eleştiri konusu olmuştur. Hükümetin ve Merkez Bankasının uyguladığı bu tedbirlerden beklenen verim, etkinlik ve sürekliliğin elde edilememesinin nedeni olarak uygulanan bu müdahalelerin birbirinden kopuk ve farklı zamanlarda uygulanmaları olarak düşünülmektedir (Altuntepe, 2016).

3.7. KRİZLERİN SİYASAL VE POLİTİK ÇIKTILARI

Türk siyasal hayatının Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemini incelediğimizde ülkenin yönetim şekli demokratik parlamenter sistem olmuştur. İstikrarsız ve tutarsız hükümetler dolayısı ile belirli seçim aralıklarıyla sürekli hükümet değişiklikleri olmuştur. Bu değişiklikler; genel seçimlerin yenilenmesi, hükümetin yeterli güvenoyu sayısına ulaşamaması, askeri müdahaleler, kurulan koalisyon hükümetleri arasında çıkan anlaşmazlıklar, başbakanların değişmesi veya cumhurbaşkanı olması gibi nedenlerle gerçekleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde çok partili hayata 1950 yılında geçilmiştir. Demokrasilerin eksiksiz bir şekilde işleyebilmesi için siyasi partiler mihenk taşı mahiyetindedir. Çünkü demokrasiler farklılıkların bir araya geldiği ve her farklılığın ayrı şekilde temsil edildiği sistemlerdir. Yavuz ve Özgül siyasi partileri şöyle yorumlamışlardır: “Siyasi partiler; toplum içinde farklı düşünenlerin,

farklı inananların, farklı tercihleri olanların, farklı yaşam biçimi olanların, farklı değerleri olanların kısacası farklı olanların demokratik kurallar çerçevesinde kendilerini ifade edebilecekleri en önemli kurumlardan birisidir." (Yavuz & Özgül, 2016). Ülkemizde çok partili hayata, çok yeni geçilmiş olmasına rağmen Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan parti sayısı bir hayli fazladır. Bu durum Türkiye'de; çoğulcu demokrasinin henüz tam yerleşemediğinin ve çoğunluğa göre karar verildiğinin göstergesidir.

Türkiye siyasi hayatında 2002 yılına geldiğimizde genel seçimlerden sonra iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi; 57. Hükümet olan Ecevit Hükümetinden görevi devralarak 58. Hükümet olarak göreve başlamıştır. AKP Hükümeti, görevi devraldıktan sonra istikrarlı bir şekilde görevine devam etmiştir. 16 Nisan 2017'de yapılan referandum ile parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişimiz karara bağlanmıştır. 24 Haziran 2018 cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçimleri sonucunda da büyük başarı elde eden AK Parti, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk hükümeti ve Recep Tayyip Erdoğan da halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olarak göreve başlamışlardır (Yüksek Seçim Kurulu [YSK], 2018).

Ekonomik krizlerle mücadele etmek ve çözüm yolları bulmak iktidar partisinin asli görevlerindendir. Çünkü krizlerle mücadele politikalarında kullanılan araçları ve kaynakları krizin niteliğine göre kullanma yetkisi, iktidar partisi ve Merkez Bankasının yetki ve sorumluluğundadır. Başarıya ulaşması muhtemel krizlerle mücadele politikaları hükümet ve Merkez Bankası tarafından oluşturulur. Ancak krizlerin minimum zararla atlatılabilmesi için, sorumluluk sadece bu iki organ üzerinde değildir, toplumun her kesimi uygulanması öngörülen bu politikalara riayet etmelidirler. Politika yapıcılar ülkenin mevcut durumuna ve menfaatlerine uygun politikaları bularak kamu yararını gözetecek, piyasaların daha verimli çalışmasını sağlayacak ve toplumun güvenini kazanacak politikalar yürütmelidirler (Gül, 2016).

1980 yılı sonrasında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin genel nedenleri;

- 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin liberalleşme sürecine girmesi,
- 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin küreselleşme ile dünya piyasalarına entegre olması,

- Kronikleşen ve sürekli yükselme eğiliminde olan enflasyon oranları,
- Siyasi istikrarsızlık ve sürekli hükümet değişiklikleri,
- Seçim dönemlerinde hükümetlerin oy kaybetme kaygısı ile izledikleri ekonominin mevcut durumu ile ters düşen genişletici politikalardır (Karaçor ve Atabey, 2014).

Ekonomik krizlerin yıkıcı ve yıpratıcı etkileri makroekonomik değişkenler ve toplumun kesimleri üzerinde baskı oluşturmaktadır. Politika yapıcılar, bu baskının yükünü hafifletmek için krizlerle mücadele politikaları izlerler. Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik krizler, krizin karakteristiğine göre farklı mücadele program ve politikalarını gerektirmiştir. Ancak politika yapıcılar bu ayrımı gözetmeden klasikleşen politikaları tüm krizlere uygulamaya çalıştıklarından krizlerle mücadele politikaları, sonuç olarak beklenen olumlu etkileri doğurmada ya geç kalırlar ya da beklenen sonuçları vermezler (Kaba, 2017: 1039).

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğu, ekonomik krizlerle mücadele etmek amacıyla uyguladıkları istikrar politikalarına rağmen, yakın tarihlerinde birçok kez kriz yaşamışlar ve saplandıkları kriz sarmalından kendi başlarına çıkmaları neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Dış borçlarını ödemede güçlük çeken, enflasyon oranlarını kontrol altında tutamayan, sürekli istikrarsızlık ve belirsizlik yaşayan bu ülkeler, ekonomik krizden çıkabilmek için IMF reçetelerine ihtiyaç duyarlar. IMF'nin uygulayacağı kurtarma paketlerinin yetersiz ve yüksek maliyetli oluşları, mevcut durumun daha da ağırlaşmasına neden olmaktadır.

Ekonomik krizlere karşı geliştirilen mücadele politikaları, krizin başından sonuna kadar her aşamanın düşünülüp ince hesaplanmasını gerektirir. Aksi takdirde sonradan yaşanacak bir gelişme, krize karşı geliştirilen politikayı tamamen etkisiz kılıp devre dışı bırakabilmekte veya beklenen olumlu etkilerin tersine dönmesine neden olabilmektedir (Demircan. 2018: 33-34).

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllarda, Türkiye ekonomisi için milat sayılabilecek liberalizasyon kararları alınmış ve uygulanmıştır. Liberalizasyon sürecine ek olarak 1990'lı yıllarda tüm dünya ekonomilerinin entegrasyonunu amaçlayan küreselleşme akımı hız kazanmış ve Türkiye de bu akıma katılmıştır. Türkiye ekonomisi henüz gelişmekte olan bir ekonomik karaktere ve yetersiz ekonomik altyapıya sahip olduğundan liberalizasyon ve küreselleşme akımlarından beklediği verimi elde edememiştir. Çünkü küresel dünya ekonomisinin bir parçası olan ülke ekonomimiz, sadece kendi iç ekonomik dalgalanmalarından etkilenmekle kalmayıp dünya piyasalarında yaşanan ekonomik dalgalanmalardan da etkilenmektedir.

1980 yılından sonra Türkiye ekonomisinde liberalleşme sürecinde meydana gelen yapısal ve kurumsal değişiklikler, Türkiye ekonomisinde sürekli olarak ekonomik krizlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Art arda yaşanan ekonomik krizler, ülkede ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların sürekli bir hal almasına neden olmuştur. Kriz dönemlerinde ilgili karar birimleri sürekli olarak istikrar politikaları deneyleri ile bu kriz ortamlarının piyasalarda ve ekonomik göstergelerde yarattığı olumsuz yansımaları tersi yönde değiştirmeye çalışmışlardır.

Kriz dönemlerine göre; dönem hükümetleri tarafından, ekonomik krizlere değişik politikalarla yaklaşılmıştır. Çalışmamızda 1980 sonrası ekonomik krizleri incelediğimiz için, 1980'den sonra krizlere karşı izlenen politikaları inceledik. Şimdi de uygulanan bu politikaların etki derecelerini açıklayacağız:

24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya konulurken Neo-liberal iktisat programlarının benimsendiğini söylemiştik. Bu bağlamda daha önce dış piyasalara kapalı olan ülkemiz, bir anda dışa açılmış ve piyasalar serbest bırakılmıştır.

Piyasaların serbest bırakılması bir sonraki kriz olan 1982 Bankerler Krizine uygun zemini hazırlamıştır. Bankerler Krizinin ardından 1983 yılında faiz hadlerinin belirlenmesi, piyasalara değil Merkez Bankasının denetim ve inisiyatifine bırakılmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisinin uluslararası sermaye hareketliliğine açılması sayesinde ülkeye teknoloji transferleri olmuş ve ileri teknoloji gerektiren sanayi sektörlerinde canlanmalar yaşanmıştır. 1980 ve 1988 yılları arasında uygulama açısından süreklilik kazanan 24 Ocak Kararları, Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yaratmayı başarabilmiştir.

1994 Körfez Krizi küresellik olgusu nedeniyle diğer dünya ülkeleri gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Bu krizin yıkıcı etkilerinden en az derecede etkilenmek için Tansu Çiller hükümeti tarafından 5 Nisan 1994 Kararları alınmıştır. Ancak bu kararlar alt yapı yetersizliği ve parti içindeki anlaşmazlıklar yüzünden uygulamada yetersiz kalmıştır.

Kasım 2000 Arjantin Krizi, ekonomimizde daralmalara neden olmuştur. Bu krizden sıyrılabilmek için döviz kuru ve ücretler çıpa olarak kullanılmış, Merkez Bankası enflasyonu düşürme hedefleri izlemiştir. Ancak başarısız olunmuştur. Şubat 2001 Krizine geldiğimizde Merkez Bankası dalgalı kur sistemine geçtiğini ilan etmiş ve bu doğrultuda alınan kararlar başarıya ulaşmıştır.

2008 Küresel Ekonomik Krizinin ilk dönemlerinde her ne kadar zorlanmış olsak dahi, bu krizi hükümetimizin izlemiş olduğu büyüme ve kalkınma odaklı politikalarla, ekonomideki kötü gidişat az da olsa frenlenebilmiştir ve ekonomik büyüme son yılların en yüksek seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ancak 2008 Küresel Ekonomik Krizine karşı, Türkiye ekonomisinde uygulanan politika ve alınan önlemlerin bir istikrar paketi halinde değil de parça parça olması eleştiri oklarından kaçamamıştır.

Ekonomik dalgalanmaların getirdiği külfetlerin en ağır faturası çoğu zaman tüketicilere ve işçi sınıfına yüklenmektedir. Bu durumun önüne geçmek için; devlet vatandaşlarını ekonomik krizlerin olumsuz etkilerinden korumalıdır. Enflasyonist baskı veya fiyat dalgalanmaları dönemlerinde; ücretler, enflasyon artışları oranında artırılmalı veya vatandaşlar için vergiden muafiyet alanları genişletilmelidir.

Bunların yanında kamu harcamaları, daha verimli alanlara yönlendirilmeli ve kaynak israfından kaçınılmalıdır. Cari açık titizlikle takip edilmeli ve gerektirdiği takdirde ithalat-ihracat dengelerine müdahale edilmelidir. Krizlerle mücadelede politika yapıcıları ve uygulayıcıları oluşabilecek kriz senaryolarına her zaman hazırlıklı olmalıdırlar.

İncelediğimiz kriz dönemlerinde de tecrübe ettiğimiz gibi, uygulanan yanlış politikaların maliyetleri bazen telafi edilemeyecek boyutlarda olmakta ve krizin etkilerini daha da derinleştirmektedirler. Başarılı ve kararlılıkla yürütülen ekonomik krizlerle mücadele politikaları, ekonomik kriz dönemlerinden minimum zararla çıkmayı hedeflemeli ve hatta duruma göre yaşanan krizler fırsata çevrilerek ülke ekonomisinin menfaatlerini artıracak yöntem ve politikalara başvurulabilmelidir.

Krizler, toplumlar üzerinde yıkıcı ve yeniden yapılandırılması zor etkiler bırakmaktadır. Ekonomiyi şekillendiren ana etmen sadece ekonomik krizler değildir. Ekonomik krizlerin yanında politik ve siyasi krizler, savaşlar, toplumsal olaylar ve terör olayları da toplumu etkileyen diğer faktörlerdir. Bu faktörler; ekonominin atıl kapasitede kalmasına, büyüme ve kalkınmanın geç gerçekleşmesine, cari açık ve işsizliğin artmasına sebebiyet vermektedirler. Krizler, toplumun refah düzeyini azaltarak ekonomiyi durgunluğa sürüklerler. Durgunluğun kronikleştiği ve huzur ortamının olmadığı piyasalarda, toplumun bütün kesimleri yarınlara şüpheyle bakarlar. Yapılması planlanan yatırım kararları ertelenir ve ekonomi dışa bağımlı hale gelir. Bu noktada siyasi karar birimlerine düşen görev, öncelikli olarak topluma güven vermek, büyüme ve kalkınma süreçlerini olumlu bir şekilde yönetebilmektir.

KAYNAKÇA

AKALIN, U.S. (2017). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Krizler: Peacock ve Wiseman Sıçrama Tezi Çerçevesinde Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AKDEMİR, N.B. (2017). *Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Finansal Krizlere Etkileri: 2001 Türkiye Krizi.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AKGEYİK, T. (2011). Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam Politikaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54 (2): 1-32. http://dergipark.org.tr/iuifm/issue/811/8795

AKGÜL YILMAZ, G. (2013). Türkiye'de 2008-2009 Krizinde Uygulanan Genişletici Vergi Politikasının Üretim Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 34 (1): 213-228.

AKTAN, C.C. ve ŞEN, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı,* 2 (42): 1225-1230. https://www.researchgate.net/profile/Hueseyin_Sen4/publication/283120020_Ekonomik_Kriz_Nedenler_ve_Cozum_Onerileri/links/562b711d08ae22b170335429.pdf

AKÜZÜM, T., ÇAKMAK, B. ve GÖKALP, Z. (2010). Türkiye'de Su Kaynakları Yönetiminin Değerlendirilmesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi,* 3 (1): 67-74. http://dergipark.gov.tr/tabad/issue/34782/385073

ALPAGU, H. (2015). Ekonomik Krizlerle Mücadele Etmenin Temel Esasları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* 0 (51): 127-142. http://dergipark.org.tr/abuhsbd/issue/32945/366072

ALPER, A. (2017). İnşaat Sektörünün Ekonomik Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (2): 239-247. http://dergipark.gov.tr/cusosbil/issue/31880/350048

ALTAŞLI, Y. (2016). *Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdama Etkileri (1980-2013).* Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALTINOK, S. (2001). Türkiye'de Ulaştırma Politikaları, Karayolları ve Demiryollarının Mukayesesi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik*

Araştırmalar Dergisi, 1 (1-2): 72-87. http://dergipark.gov.tr/susead/issue/28441/302965

ALTINOK, S. ve ÇETİNKAYA, M. (2014). 1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 4 (1): 149-174. http://dergipark.org.tr/selcuksbmyd/issue/11291/134948

ALTUNTEPE, N. (2016). 2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi,* 1 (1): 129-145. http://dergipark.org.tr/vizyoner/issue/23026/246201

ARABACI, H. (2017). Küresel Kriz Sonrası Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,* 6 (4): 1-10. http://dergipark.org.tr/ssrj/issue/32264/343715

ARISOY, İ. (2008). Türkiye'de Sanayi Sektörü – İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi. *Discussion Paper, Turkish Economic Association,* Ankara. No: 2008/1.

ARISOY, İ. (2013). Kaldor Yasası Çerçevesinde Türkiye'de Sanayi Sektörü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 8 (1), 143-162. http://dergipark.gov.tr/oguiibf/issue/5715/76502

ARPAC, Ö. ve BIRD, G. (2009). Turkey and the IMF: A Case Study in the Political Economy of Policy Implementation. *The Review of International Organisations,* 4 (2): 135-157. https://link.springer.com/article/10.1007/s11558-008-9051-4

ASLAN, N. ve YÖRÜK, D.(2008). Teori ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi,* 27(2): 33-69.

AYDEMİR, C. (2013). Türkiye'de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 27 (1): 115-138. http://dergipark.org.tr/atauniiibd/issue/2708/35873

AYDIN, Ü. (2003). *Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi.* Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BABACAN, M. (2003). Lojistik Sektörünün Ülkemizdeki Gelişimi ve Rekabet Vizyonu. *Ege Academic Review,* 3 (1): 8-15. http://dergipark.org.tr/eab/issue/39834/472275

BAKIRCI, M. (2012). Ulaşım Coğrafyası Açısından Türkiye'de Havayolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Yapısı. *Marmara Coğrafya Dergisi,* 25: 340-377. http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/2667

BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMU [BDDK]. (2011). Erişim Tarihi: 12 Nisan 2019, https://docplayer.biz.tr/6275350-Bankacilikta-yapisal-geligmeler.html

BARAN, D. (2017). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri.* Yüksek Lisans Tezi. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BASTI, E. (2006). *Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi*. Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Yayın No: 191, Ankara.

BAŞKAYA, F. (1986). *Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi: Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına.* (1. Baskı). Ankara: Birlik Yayınları.

BAŞOL, K. (1996). *Doğal Kaynaklar Ekonomisi.* (4. Baskı). İzmir: Anadolu Matbaası.

BAYAR, G. ve TOKPUNAR, S. (2014). Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üretiminin Belirleyicileri – Panel Veri Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 5 (1): 67-86. https://search.proquest.com/openview/68e7b203685a1c676cb78e1738cd64d1/1?pq-origsite=gscholar&cbl=216138

BOCUTOĞLU, E. (2012). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar.* (9.Baskı). Trabzon: Murathan Yayınevi.

BOĞA, S. (2016). *Finansal Kırılganlık ve Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Uluslararası Sermaye Hareketleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz.* Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BORATAV, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009.* (22. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

BÜLBÜL, H. ve GÜLEŞ, H.K. (2004). Türk Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojileri Kullanımı ve Performansa Etkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi,* 0 (31): 1-42. http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910078.pdf

CANDELON, B., DUMITRESCU, E.I. ve HURLIN, C. (2012). How to Evaluate and Early Warning System? Towars a Unified Statistical Framework for Assessing Financial Crises Forecasting Methods. *IMF Economic Review,* 60 (1): 75-113. https://link.springer.com/article/10.1057/imfer.2012.4

COŞKUN, Y. (2012). Repo ve Ters Repo Düzenlemeleri: Bankerler Krizi Sonrası Ortaya Çıkışı ve Finansal Başarısızlık Dersleri Işığında Politika Önerileri. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 3 (1): 59-90. http://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%203(1)12%20Article%205%20pp.59-90.pdf

CÖMERT, F. (2000). İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye. *Hazine Dergisi,* 0 (13): 13-17.

ÇAKIR, M., YÜKSEL, F. ve ÖZDEMİR, A. (2005). Türkiye'de Hizmet Sektörünün Genel Yapısı (Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla). *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi,* 6 (24): 229-241.

ÇAKMAK, B.ve AKÜZÜM, T. (2006). Türkiye'de Tarımda Su Yönetimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri.*TMMOB Su Politikaları Kongresi* 0 (2), 349-360.

ÇAM, E . (1984). Türkiye'de Sanayileşmenin Siyasal Gelişme Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 38 (3-4): 431-451. http://dergipark.gov.tr/iuifm/issue/830/9090

ÇAVUŞ, T. (2014). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 2 (2): 23-37. http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/issue/10265/125899

ÇELEBİ, K. (2002). Türkiye'de Teknolojik Yapı ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 9 (1): 157-172. http://dergipark.org.tr/yonveek/issue/13677/165497

ÇELİK, K. (2012). *Uluslararası İktisat.* (5. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.

ÇETİN, E. ve SAVRUL, M. (2016). Türkiye'de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığına Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi,* 14 (28): 511-532. http://dergipark.org.tr/comuybd/issue/43613/534100

ÇETİN, T. (2003). Türkiye Mermer Potansiyeli, Üretimi ve İhracatı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 23 (3): 243-256. . http://www.gefad.gazi.edu.tr/issue/6761/90959

ÇONDUR, F. ve EVLİMOĞLU, U. (2007). Türkiye'de Madencilik Sektörünün Girdi – Çıktı Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 0 (17): 25-41. http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol09_Issue18_2007/558-1504-1-PB.pdf

DAĞTEKİN, M., ve AK, O., (2007). Doğu Karadeniz Bölgesinde Su Ürünleri Tüketimi İhracat ve İthalat Potansiyeli. *Sumae Yunus Araştırma Bulteni,* 7 (3):14-16. http://dergipark.gov.tr/yunusae/issue/21928/235526

DAŞ, B, ARIK, F, ÖZTÜRK, A, ve ALTAY, O. (2012). Krom Madenciliği ve Geçmişten Günümüze İnsanlık Tarihi Üzerindeki Etkileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,* 1 (2): 77-88. http://dergipark.org.tr/buyasambid/issue/29823/320810

DELİCE, G. (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 0 (20): 57-81. http://dergipark.org.tr/erciyesiibd/issue/5877/77781

DEMİRCAN, C. (2018). *2001 ve 2008 Ekonomik Krizlerinde Türkiye'nin Kriz Yönetim Uygulamaları ve Karşılaştırması.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DENİZ, T. (2016). Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi,* 0 (34): 195-202. http://dergipark.gov.tr/marucog/issue/24661/260873

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT]. (1963). Erişim Tarihi: 28 Kasım 2018, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf

DEVLET SU İŞLERİ [DSİ]. (2018). Erişim Tarihi: 20 Eylül 2018. http://www.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklari

DEVLET SU İŞLERİ [DSİ]. (2018). Erişim Tarihi: 20 Eylül 2018. http://www.dsi.gov.tr/dsi-resmi-istatistikler/resmi-i-statistikler-2017/2017-y%C4%B1l%C4%B1-verileri

DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI [DİB]. (2019). Erişim Tarihi: 28 Ocak 2019 http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e

DİNLER, Z. (2012). *Mikro Ekonomi.* (23. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

DJANKOV, S. ve HOEKMAN, B. (2000). Foreign Investment And Productivity Growth In Czech Enterprises. *The World Bank Economic Review,* 14 (1): 49-64. https://academic.oup.com/wber/article-abstract/14/1/49/1712168

DOĞAN, A. (2009). Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 9 (17), 365-392. http://dergipark.gov.tr/susead/issue/28418/302595

DOĞAN, Z., ARSLAN, S. ve BERKMAN, A.N. (2015). Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi,* Niğde. 8 (1), 29-41. http://dergipark.gov.tr/niguiibfd/issue/19757/211513

DOĞANAY, H. ve DOĞANAY, S. (2011). Türkiye'de Orman Yangınları ve Alınması Gereken Önlemler. *Doğu Coğrafya Dergisi,* 9 (11): 31-48. http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunidcd/article/view/1021006287

DOĞANAY, H., ÖZDEMİR, Ü. ve ŞAHİN, F. İ. (2011). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya.* Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

DORSEY, T. (2008). A Capital Story. *Finance And Development Review*, 45 (2): 41-48. https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2008/06/dorsey.htm

DORUK, Ö. ve YAVUZ, H. (2018). 1980'den sonra Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 8 (15): 2237-2265. https://dergipark.org.tr/download/article-file/528546

DURMUŞ, M. (2014). Kapitalizmin Krizi ve Türkiye Yansımaları. *Mülkiye Dergisi,* 33 (263): 9-26. http://dergipark.org.tr/mulkiye/issue/263/715

DÜZYOL, M.C. (1997). *Türkiye'de Bina İnşaatı Sektörü ve 1990-2010 Dönemi Bölgesel İhtiyaç Tahmini,* (DPT Uzmanlık Tezleri). Ankara, Yayın No: DPT: 2484.

EDWARDS, S. (2001). Exchange Rate Regimes, Capital Flows and Crisis Prevention. *NBER Working Paper Series,* No. 8529, October, Cambridge. https://www.nber.org/papers/w8529.pdf

EKİNCİ, M.B. (2006). Türkiye'nin Mukayeseli Üstünlüğe Sahip Olduğu Hizmet Alt Sektörlerinden İnşaat; Sorunlar ve İmkânlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* 13 (1), 61-78. http://dergipark.gov.tr/yonveek/issue/13684/165593

ELEREN, A. ve ERSOY, M. (2007). Mermer Blok Kesim Yöntemlerinin Bulanık Topsis Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Bilimsel Madencilik Dergisi,* 46 (3): 9-22. http://dergipark.org.tr/madencilik/issue/32494/361190

EMİRKADI, Ö. (2017). 2008 Küresel Krizi ve Değişen Para Politikaları: Dünyada ve Türkiye'de Faiz Koridoru Uygulaması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,* 9 (2): 465-486. http://dergipark.org.tr/ksbd/issue/34220/390540

ERASLAN, H., İPÇİOĞLU, İ., HAŞİT, G. ve ERŞAHAN, B. (2008). Bilecik Bölgesi Mermer Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Analizi: Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 5 (10): 193-217. http://dergipark.org.tr/mkusbed/issue/19559/208519

ERDOĞAN, B. ve YAVUZ, A. (2002). Güneydoğu Anadolu'nun Miyosen Paleocoğrafyası ile Mermer Yataklarının İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi,* 4 (2): 53-64. http://dergipark.org.tr/deumffmd/issue/40884/493669

ERKAN, B. (2014). Türkiye'de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi,* 1 (1): 44-65. http://dergipark.gov.tr/assam/issue/32283/358468

EROĞLU, Ö. ve ALBENİ, M. (2001). *Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye.* (1. Baskı). Isparta: Bilim Kitabevi.

ERSUNGUR, Ş. ve DORU, Ö. (2014). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Ekonometrik Analizi (1980-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 28 (3) : 225-240. http://dergipark.org.tr/atauniiibd/issue/2714/36026

EŞKİNAT, R. ve TEPECİK, F. (2012). İnşaat Sektörüne Küresel Bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 14 (1): 25-41. http://dergipark.gov.tr/akuiibfd/issue/1621/20315

FIRAT, E. (2009). Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi Politiği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 9 (17): 501-524. https://dergipark.org.tr/download/article-file/289265

GAYTANCIOĞLU, S. (2010). Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye'de 1994 Krizi. *EKONOMİ Bilimleri Dergisi,* 2 (1): 139-146. https://dergipark.org.tr/download/article-file/56643

GÖKALP, M. (2000). Liberalizasyon Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 15 (1): 49-65. http://dergipark.org.tr/deuiibfd/issue/22770/243028

GÖKSU, G. (2015). *Türkiye'de Yaşanan Finansal Kriz Dönemlerinde Uluslararası Brüt Sermaye Hareketlerinin Analizi.* Doktora Tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÖZE KAYA, D. ve DURGUN KAYGISIZ, A. (2015). 2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11 (26): 171-194. http://ijmeb.org/index.php/zkesbe/article/download/917/532

GÜL, H. (2016). Küresel Ekonomik Kriz, Ekonomik İstikrar ve Türkiye. *Toplum ve Demokrasi Dergisi,* 2 (3): 261-266. http://dergipark.org.tr/toplumdd/issue/22732/242638

GÜLENÇ, İ. ve KARAGÖZ, B. (2008). E-Lojistik ve Türkiye'de E-Lojistik Uygulamaları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (15): 73-91. http://dergipark.org.tr/kosbed/issue/25705/271243

GÜLOĞLU, B., ve ALTUNOĞLU, E. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 0 (27): 107-134. http://dergipark.org.tr/iusiyasal/issue/608/6120

GÜMÜŞ, Y. (2009). Lojistik Faaliyetlerin Rekabet Stratejileri ve İşletme Kârı İle Olan İlişkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (41): 97-114. http://dergipark.gov.tr/mufad/issue/35617/395805

GÜNAY, S. ve KESİMLİ, İ. (2011). Global Ekonomik Krizin İnşaat Sektörüne Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (51): 81-102. http://dergipark.gov.tr/mufad/issue/35630/396059

GÜNDOĞAN, N. (1999). Genç İşsizliği ve Avrupa Birliği-ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 54 (01): 63-79. http://dergipark.org.tr/ausbf/issue/3107/42966

GÜNDÜZ, A.Y. (1999). Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler ve 1980 Sonrası Uygulanan İstikrar Politikaları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 0 (15): 277-288. http://dergipark.org.tr/erciyesiibd/issue/38178/445188

GÜRSOY, S. (2012). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretimin Gelişmesinde Mekanizasyonun Rolü. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,* 1(2): 339-346. http://dergipark.gov.tr/buyasambid/issue/29823/320839

GÜVEN, Y. (2008). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 3 (1): 75-97. http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880376.pdf

HARVEY, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism.* New York: Oxford University Press.

HAYDAROĞLU, C. ve TATLISU, S. (2016). Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1 (1): 27-41. http://dergipark.org.tr/bseusbed/issue/27390/288731

HENDEK, Ö.E. (2013). *Ekonomik Krizlerin İstihdama Etkileri: Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

INTERNATIONAL MONETARY FUND [IMF]. (1999). Erişim Tarihi: 30 Nisan 2019, https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr9966

JANUS, T. ve RIERA, D.C. (2015). The Output Effects of Gross Foreign Investment Reversals. *Oxford Economic Papers,* 67 (2): 356-379. https://academic.oup.com/oep/article-abstract/67/2/356/2362350

KABA, G. (2017). Türkiye'de 1980'den Sonra Yaşanan Krizlerin Toplumun Gelecekle İlgili Beklentilerine Etkileri. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi,* IV, 1024-1041.

KAMACI, A. (2016). Doğu Karadeniz'de İşgücü ve İstihdam. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi,* 1 (1): 14-32. https://dergipark.org.tr/download/article-file/206536

KAMINSKY, G.L., LİZONDO, S., and REINHART, C.M. (1998). Leading Indicators of Currency Crises. I*nternational Monetary Fund Working Paper,* 79 (45): 12-35. https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9779.pdf

KARA, H. (2012). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Faiz Arasındaki İlişki.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KARABIYIK, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi,* İstanbul. 32, 231-260. http://dergipark.gov.tr/maruiibfd/issue/19473/207534

KARABIYIK, İ. ve UÇAR, M. (2014). Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi (AID),* 5 (2): 37-58. http://dergipark.org.tr/akademikincelemeler/issue/1550/19041

KARAÇOR, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 0 (16): 379-391.

KARAÇOR, Z. ve ATABEY, A. (2014). Türkiye Ekonomisinde Uygulanan İstikrar Politikalarının Tarihsel Süreç İçerisinde Analizi ve Bu Süreç İçerisinde Karar Birimlerinin Rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 4 (1): 117-148. http://dergipark.org.tr/selcuksbmyd/issue/11291/134943

KARAÇOR, Z. ve SARAÇ, T. (2014). Politik Konjonktür Dalgalanmaları Teorileri Çerçevesinde Seçim Ekonomisi Kavramı ve (1980-2004) Dönemi Türkiye Uygulaması*. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 7 (1-2): 101-118. http://dergipark.org.tr/selcuksbmyd/issue/11295/134994

KARAÇOR, Z.ve ALPTEKİN, V. (2006). 1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 6(11): 307-342. https://dergipark.org.tr/download/article-file/289552

KARADENİZ, V. ve AKPINAR, E. (2013). Türkiye'de Lojistik Köy Uygulamaları ve Yeni Bir Lojistik Köy Önerisi. *Marmara Coğrafya Dergisi,* 0 (24): 49-71. http://dergipark.org.tr/marucog/issue/471/3831

KARAHAN, Ö. ve İPEK, E. (2013). Türkiye'ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacim ve Kompozisyonundaki Gelişmeler. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 11 (21): 299-316. https://dergipark.org.tr/download/article-file/203407

KARAKURT, B. (2010). Küreselmali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 24 (2): 167-195. http://dergipark.org.tr/atauniiibd/issue/2699/35587

KARAKURT, B. (2011). Washington Konsensüsü'nden Küresel Mali Krize Mali Disiplin ve Türkiye'deki Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 25 (1): 31-53. http://dergipark.org.tr/atauniiibd/issue/2697/35626

KARAÖZ, M. (2004). İmalat Sanayiinde Teknolojik Öğrenme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6 (3): 97-112. http://dergipark.org.tr/gaziuiibfd/issue/28340/301226

KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ [KGM]. (2019). Erişim Tarihi: 18 Mart 2019, http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Kurumsal/YolAgi.aspx

KARLUK, S.R. (2005). *Türkiye Ekonomisi: Cumhuriyetin İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm*. (13. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.

KASARCI, R. (1996). Türkiye'de Nüfus Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* Ankara. 5, 247-266.

KAYA, S. (2008). Türkiye'de Ulaştırma Sektörünün Genel Görünümü ve Sorunları. *AR&GE Bülten.* Şubat 2008, 31-38. http://www.izmir.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/turkiyede_ulastirma_sektorunun_genel_gorunumu_s_kaya_26.04.2012%2021-21-15.pdf

KAYA, V. ve YILMAZ, Ö. (2010). Türkiye'de Doğrudan Yatırımların Belirleyicileri: 1970-2000. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 17 (3-4): 39-56. http://dergipark.org.tr/atauniiibd/issue/2686/35270

KAYA, V., YALÇINKAYA, Ö. ve HÜSEYNİ, İ. (2013). Ekonomik Büyümede İnşaat Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği (1987-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 27 (4): 148-167. http://dergipark.gov.tr/atauniiibd/issue/2711/35921

KAYARKAYA, O. (2006). *1980 Sonrası Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Bu Krizlerin Getirdiği Bir Sonuç Olarak Banka Konsolidasyonları.* Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAYGUSUZ, S.(2014). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAZGAN, G. (2005). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*. (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KAZGAN, G. (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi.* (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KILINÇ, E., MORDOĞAN, H. ve TANRIVERDİ, M. (2001). Bor Minerallerinin Önemi, Potansiyeli, Üretimi ve Ekonomisi. *4. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu, TMMOB Maden Mühendisleri Odası. 18-19 Ekim 2001.* İzmir: 226-235. http://eski.maden.org.tr/resimler/ekler/ff624c3a469dce7_ek.pdf

KIRAN, B. (2014). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile Kısa ve Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 22 (1): 269-283. http://dergipark.org.tr/muiibd/issue/490/4298

KIZILGÖL, Ö. ve ERBAYKAL, E. (2008). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 13 (2): 351-360. http://dergipark.gov.tr/sduiibfd/issue/20833/223200

KİBRİTÇİOĞLU, A. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı,* 0 (41): 174-182. http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/kibritci/ytd-kibritcioglu.pdf

KÖPRÜCÜ, Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi,* 15 (30): 105-122. http://dergipark.org.tr/comuybd/issue/36994/534460

KRUGMAN, P. (Ed). (2000). Current Account Reversals and Currency Crises: Empirical Regularities. Chicago: *University of Chicago Press,* 285-323. https://www.nber.org/chapters/c8695.pdf

KUŞAT, N. (2015). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Cari Açıklar ve Hizmet Sektörünün Kullanılabilirliği. Akademik Bakış *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* 0 (51): 32-48. http://dergipark.org.tr/abuhsbd/issue/32945/366065

KUTLUAY, D. (2011). *1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KÜÇÜKALİ, A. ve LOKMACI, L. (2015). Türkiye'de Gizli İşsizler ve Eksik İstihdam Edilenler Aracılığı ile Verilen İstihdam Hizmetleri: İş ve Meslek Danışmanları, Erzurum Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 1 (2): 74-84. http://dergipark.org.tr/sbder/issue/31894/350626

MADEN TETKİK VE ARAMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ [MTA]. (2019). Erişim Tarihi: 12 Mart 2019, http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi

MADEN TETKİK VE ARAMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ [MTA]. (2019). Erişim Tarihi: 12 Mart 2019, http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret

MALATYALI, Ö. (2016). Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği 1989 – 2014. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 13 (3): 62-73. http://dergipark.org.tr/iibfdkastamonu/issue/29634/318356

MANGIR, F. (2014). Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: 2001-2006 Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 10 (1-2): 237-262. http://dergipark.org.tr/selcuksbmyd/issue/11299/135064

MARANGOS, J. (2009). The Evolotion of the Term "Washington Consensus". *Journal of Economic Surveys,* 23 (2): 350–384. https://www.researchgate.net/publication/46541285_The_evolution_of_the_term_'Washington_Consensus'

MISHKIN, F. (2001). Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries. *NBER Working Paper Series***,** 8087, January, Cambridge. https://www.nber.org/papers/w8087

MİRAN, B. (2005). Türkiye'de Tarım. F. Yavuz (Ed.). *Tarımsal Yapı ve Üretim* (9-42). Ankara: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları.

OKTAR, S. (1995). Uluslararası Sermaye Akışı ve Sıcak Para. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi,* 0 (32): 5-11.

OLALI, H. ve DUYMAZ, İ. (1987). *Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı.* İzmir: İzmir Ticaret Borsası Yayınları.

OLGUN, H. ve TOGAN, S. (1984).*Türkiye Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu.* İstanbul: Enka Vakfı Yayınları.

ORHAN, M. (2006). *2001 Şubat Krizinin Türk Toplumu Üzerindeki Etkileri.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ORMAN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ [OGM]. (2019) Erişim Tarihi: 8 Şubat 2019, https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/T%C3%BCrkiye%20Orman%20Varl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-2016-2017.pdf

ÖLÇEN, N. (2001). *Bor Madeninin Enerji Alanındaki Önemi.* Yayınlanmamış Araştırma Çalışması. Bursa: Uludağ Üniversitesi. Mühendislik Mimarlık Fakültesi. http://dersler.herseyucretsiz.com/dosyalar/887c21f8b12.doc

ÖZCAN, G.B., ve ÇOKGEZEN, M. (2003). Limits to Alternative Forms of Capitalization: The Case of Anatolian Holding Companies. *World*

Development, 31 (12): 2061-2084. http://homes.ieu.edu.tr/~aduman/econ424/anatoliancompanies.pdf

ÖZDEMİR, E. ve KILIÇ, S. (2011). 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve İnşaat Sektörü: Pazarlama Açısından Bir Alan Araştırması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(2): 43-68. http://dergipark.gov.tr/sduiibfd/issue/20825/222983

ÖZDEMİR, M. ve ÖZDEMİR, A. (2015). Küresel İstihdam Eğilimleri 2014 Raporu Ekseninde Dünya İşgücü Piyasaları Analizi ve Türkiye İşgücü Piyasaları ile Karşılaştırma. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,* 3 (7): 60-83. http://dergipark.org.tr/hakisderg/issue/7581/99520

ÖZEN, A.E. (2015). Seçilmiş Göstergelerle Türkiye İmalat Sanayiinin Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi,* 5: 140-162. http://dergipark.gov.tr/nevsosbilen/issue/19740/211275

ÖZER, A.M. (2012). *Türkiye'de Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Yatırım-Tasarruf Üzerine Etkileri.* Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZEROĞLU, A. (2012). Türkiye'de Ar-Ge Düzenlemeleri ve Uygulamaları. *Öneri Dergisi,* 9 (36): 105-114. http://dergipark.org.tr/maruoneri/issue/17899/187778

ÖZSAĞIR, A, ve AKIN, A. (2012). Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 11 (41): 311-331. http://dergipark.gov.tr/esosder/issue/6155/82719

ÖZTÜRK, Y. ve KUŞÇU, S. (2011). Finansal Serbestleşme: İlk Deneyimler ve Kriz. *Reforma Dergisi,* 1 (49): 10-21. http://dergipark.org.tr/reforma/issue/40403/483431

POSLU, K. ve ARSLAN, İ.H. (1995). Dünya Bor Mineralleri ve Bileşikleri Üretiminde Türkiye'nin Yeri. *Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu,* 21-22 Nisan 1995. İzmir: 33-42. http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/fa146219c48a439_ek.pdf

PRASAD, E., ROGOFF, K., JIN WEI, SHANG and KÖSE, M.A. (2003). The Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. *IMF Occasional Paper,* No.220, 201-228. https://www.imf.org/external/np/res/docs/2003/031703.pdf

RODRIK, D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning From a Decade of Reform. *Journal of Economic Literature,* 44 (0): 973–987. https://www.jstor.org/stable/30032391?seq=1#page_scan_tab_contents

RUSSELL, S. H. (2000). Growing World of Logistics. Air Force. *Journal of Logistics.* Erişim Tarihi: 12 Mart 2019. https://go.galegroup.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA74582445&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=0270403X&p=AONE&sw=w

SALTAN, H. (2017). *1990 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye'deki Tasarruf Oranına Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Nuh Naci Yazgan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SARAÇOĞLU, M., KUZU, M.ve KOCAOĞLU, F. (2015). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri, Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Arasındaki Etkileşimlerin Küresel Ekonomi Politik Çerçevesinde Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi,* 1 (2): 75-110. http://dergipark.org.tr/gjeb/issue/7239/306232

SAVAŞ, V.F. (2012). *Küresel Finans ve Makro İktisat.* (1. Baskı). Ankara: Efil Yayınevi.

SAVAŞ, V.F. (2016). *Politik İktisat.* (8. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.

SERİN, N. (1981). *Dış Ticaret ve Kalkınma.* Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

SERİN, V. ve BASTI, E. (2001). Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği. *Yeni Türkiye Dergisi,* 7 (42): 1218-1228.

SEYİDOĞLU, H. (2003). Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 4 (2): 141-156. http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/171/187

SOYAK, M. (2013). Uluslararası Turizmde Son Eğilimler ve Türkiye'de Turizm Politikalarının Evrimi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4: 1-18. http://dergipark.gov.tr/marusad/issue/394/2763

SU ÜRÜNLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ. (2012). TR90 Doğu Karadeniz Bölgesi Su Ürünleri Sektör Raporu. Rapor No: TR90/11/DFD/21

SUSAM, N. (2011). Fieldstein - Horioka Paradoksu: Yatırım, Tasarruf ve Sermaye Hareketleri İlişkisinin Açıklanması. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,* 0 (46): 183-195. http://dergipark.org.tr/iumamk/issue/744/8032

SUSAM, N. ve BAKKAL, U. (2008). Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek. *Maliye Dergisi,* 155 (0): 72-88.

ŞAHBAZ, R.P. ve YÜKSEL, S. (2008). Türkiye'de Ulaştırma Aracı Seçiminde Etkili Olan Etkenler ve Demiryollarının Rekabet Edebilirliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (25): 197-211. http://dergipark.gov.tr/esosder/issue/6139/82373

Şahin, H. (2009). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim - Bugünkü Durumu.* Bursa: Ezgi Kitabevi.

ŞAHİN, L. (2007). Türkiye İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri ve İşsizlik Sorunu. *Journal of Social Policy Conferences,* 0 (53): 543-575. http://dergipark.org.tr/iusskd/issue/898/10089

ŞAHİN, S. (2014). *Teknolojik Gelişmeler ve Uluslararası Rekabet Gücü İlişkisi Bağlamında Nanoteknolojinin Önemi ve Türkiye Deneyimi.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü. http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/38352

ŞEN, A. (2005). Washington Konsensüs ve Gelişmekte Olan Ülkeler Sorunlar: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10 (2): 181-200. http://dergipark.org.tr/sduiibfd/issue/20840/223365

ŞENTÜRK, F. (2015). Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı. *Sosyal Güvence,* 0 (7): 113-143. http://dergipark.org.tr/sosyalguvence/issue/16500/172287

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI [DPT]. (2007). Erişim Tarihi: 25 Ekim 2018. http://www.metu.edu.tr/system/files/kalkinma.pdf

T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2014). Erişim Tarihi: 25 Ekim 2018. http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/view/15089/Onuncu_Kalk%C4%B1nma_Plan%C4%B1.pdf

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2019). Erişim Tarihi: 12 Mart 2019, http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/62462,2018turizmgenelistatistiklerpdf.pdf?0

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI (2019). Erişim Tarihi: 19 Şubat 2019, https://osbbs.sanayi.gov.tr/citylist.aspx

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI (2019). Türkiye'nin Sanayi Devrimi "Dijital Türkiye" Yol Haritası. Erişim Tarihi: 22 Mart 2019, https://www.sanayi.gov.tr/tsddtyh.pdf

T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI (2019). Erişim Tarihi: 21 Mart 2019. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx

T.C. ULAŞTIRMA VE ALTYAPI BAKANLIĞI (2019). Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019, http://www.uab.gov.tr/images/istatistik/2003-2017.pdf

TABAR, Ç. ve TOKATLIOĞLU, M. (2018). Küresel Ekonomik Kriz Döneminde Türkiye'de Uygulanan Vergi Politikalarının Değerlendirilmesi*. *International Journal of Public Finance,* 3 (1): 27-46. https://dergipark.org.tr/download/article-file/517044

TANYERİ, B., ÖNER, C. ve TEMİZER, İ. (2012). Batman İli Tarımsal Faaliyetleri ve Biyo-Yakıt Üretme Potansiyeli. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,* 1(2): 67-76. http://dergipark.gov.tr/buyasambid/issue/29823/320809

TAŞAR, M.O. (2010). "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 3 (1): 76-97. http://dergipark.org.tr/niguiibfd/issue/19746/211350

TEKGÜL, Y. ve CİN, M. (2015). Neoklasik Paradigma Olarak Washington/Post Washington Uzlaşısının Yükselişi ve Düşüşü: Post-Keynezyen Alternatif Yaklaşım. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 24 (2): 247-262. http://dergipark.org.tr/cusosbil/issue/32044/354245

TEKİN KORU, A. ve DİNÇER, N.N. (2018). Türkiye'de Sanayi ve Hizmet Sektörleri. *İktisat ve Toplum Dergisi,* 88: 5-11.

TIĞLI, A. (2015). *1980-2001 Yılları Arasında Türkiye'de Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TİRYAKİ, H.N. (2017). *OECD ve G-20 Ülkelerinde Sermaye Hareketleriyle Seçilmiş İktisadi Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Panel Veri Analizi.* Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI. (2018). Erişim Tarihi: 8 Şubat 2019, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=29946&tipi=17&sube=0

TMMOB ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI. (2018). Erişim Tarihi: 8 Şubat 2019, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=27302&tipi=17&sube=0

TOLUN, N. (1962). Dünya Fosfat Yatakları ve Türkiye'de Fosfat Aramaları Hakkında Görüşler. *Bilimsel Madencilik Dergisi,* 2 (8): 502-516. http://dergipark.org.tr/madencilik/issue/32719/362979

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ [TMO]. (2018). Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2018, http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=13

TOSUN, C. (1999) An Analysis of the Economic Contribution of Inbound International Tourism in Turkey. *Tourism Economics,* 5 (3): 217-250. https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/135481669900500301

TOSUN, C., TIMOTHY, D.J. ve ÖZTÜRK, Y. (2003). Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey. *Journal of Sustainable Tourism,* 11: 133-161. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09669580308667200

TOSUN, T. (2015*). Ekonomik Krizler ve Katılım Bankacılığı: 2008 Krizi ve Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TURAN, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 4 (1): 56-80. https://dergipark.org.tr/download/article-file/185006

TURGUT, A. (2006). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi,* 20 (4-5): 35-46. https://www.tuhis.org.tr/upload/dergi/1348811764.pdf

TURGUT, M. (2015). Global Finansal Krizler ve IMF Eksenli Yapılanmada Türkiye. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 15 (29): 144-158. https://dergipark.org.tr/download/article-file/288812

TÜLEYKAN, H. ve BAYRAMOĞLU, S. (2016). Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies,* 2 (44): 401-420. http://www.jasstudies.com/Makaleler/1361580091_30-%C3%96%C4%9Fr.%20G%C3%B6r.%20Sel%C3%A7uk%20BAYRAMO%C4%9ELU.pdf

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI [TCMB]. (2001). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. Erişim Tarihi: 28 Nisan 2019, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI [TCMB]. (2009). "Kriz Maliyetlerinin Bütçeye Maliyeti", Finansal İstikrar Raporu. Sayı: 8. Erişim Tarihi: 28 Nisan 2019, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e4069509-755b-4d5b-bbf4-9113291813df/Fir_TamMetin8.pdf?MOD=AJPERES&CVID=&CACHE=NONE&CONTENTCACHE=NONE

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019, http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30709

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 12 Haziran 2018, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 15 Şubat 2019, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 18 Ocak 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2263

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 30 Mart 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2262

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 30 Mart 2019, http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30682

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 30 Nisan 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30655

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 30 Ocak 2019, http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30886

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 8 Şubat 2019, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30728

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU [TÜİK]. (2019). Erişim Tarihi: 8 Şubat 2019, http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist

TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ [TOBB]. (2019). Erişim Tarihi: 19 Şubat 2019, http://sanayi.tobb.org.tr/ist_sektor.php

TÜZÜN, M. (2014*). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Fiyat İstikrarı ve Finansal İstikrar Çerçevesinde Değerlendirilmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

UNUR, K. (2000). Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(3): 1-17.

UYANIK, Y. (2008). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,* 10 (2): 209-224. https://www.researchgate.net/publication/237395965_NEOLIBERAL_KURESELLESME_SURECINDE_ISGUCU_PIYASALARI

UYAR, S. (2003). *Bankacılık Krizleri.* (1. Baskı). Ankara: Ziraat Matbaacılık

UYSAL, D. (2014). Teknolojik Gelişim ve Global Rekabet Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 1 (3): 29-38. http://dergipark.org.tr/selcuksbmyd/issue/11289/134892

ÜZEN, N. ve ÇETİN, Ö. (2012). Geçmişten Günümüze Su ve Sulama Yönetimi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2): 281-290. http://dergipark.gov.tr/buyasambid/issue/29823/320833

VARLIK, C. (2002). Enflasyon Hedeflemesi: İkiz Krizler: Para Krizleri İle Bankacılık Krizleri Arasındaki Bağlantılar. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi.* 13 (42-43): 159-180. https://ideas.repec.org/a/eyd/eyjrnl/v13y2002i42p159-180.html

VARLIK, Ç. (2002). Enflasyon Hedeflemesi: İkiz Krizler: Para Krizleri ile Bankacılık Krizleri Arasındaki Bağlantılar. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi,* 13

(42-43): 159-180. https://www.ejmanager.com/mnstemps/94/94-1395788729.pdf?t=1558556027

WILLIAMSON, J. (2005). The Strange History of the Washington Consensus. *Journal of Post Keynesian Economics*, 27 (2): 195-206. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01603477.2004.11051438

YAVUZ, E. ve ÖZGÜL, M.E. (2016). 1982 Sonrası Anayasa Mahkemesinin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* 4 (4): 1-27. http://www.siyasetekonomiyonetim.org/index.php/seyad/article/viewFile/474/295

YAVUZ, F. (2001). *Tarım Politikası II – Genel Politikalar ve Uluslararası Tarım Ticareti Ders Notları.* (1. Baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Yayınları.

YAVUZ, N. (2011). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi,* 7 (2): 162-171.

YAY, T., YAY, G.G. ve YILMAZ, E. *2001. Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler Ve Finansal Düzenlemeler.* İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No.2001/47, İstanbul. https://docplayer.biz.tr/1007633-Kuresellesme-surecinde-finansal-krizler-ve-finansal-duzenlemeler.html

YELDAN, E. (2014). Birinci Yılında 2000-Enflasyonu Düşürme Programının Değerlendirilmesi. *Mülkiye Dergisi,* 25 (226): 157-174. http://dergipark.org.tr/mulkiye/issue/227/364

YENTÜRK, N. (2008). *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler.* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

YILDIRIM, C. (2011 a). Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 7 (2): 1-23. https://dergipark.org.tr/download/article-file/69196

YILDIRIM, C. (2011 b). *Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye'de Orta Sınıfa Etkisi.* Doktora Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YILDIRIM, O. (2004). Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980-2002): (Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri). *Anadolu Üniversitesi İktisat Dergisi,* 0 (455): 1-19.

YILDIRIM, S. (2010). 2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya Ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve*

Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12 (18): 47-55. http://dergipark.org.tr/kmusekad/issue/10218/125605

YILDIZ, K. (2018). Türkiye Ekonomisinin Yapısal Dönüşüm Süreci ve Bu Sürecin Doğurduğu İşgücü Piyasası Uyumsuzluğu Sorunu. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 16 (Özel Sayı 1): 204-220. https://dergipark.org.tr/download/article-file/548818

YİĞİTBAŞIOĞLU, H. (2004). Türkiye İçin Önemli Bir Maden: Bor. *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 2 (2): 13-25. http://dergipark.org.tr/aucbd/issue/44490/551496

YÜCEOL, H. (2007). Türkiye'de Bölgesel İşgücü Hareketleri, İşsizlik ve Ekonomik Kalkınma. *The Journal of Industrial Relations and Human Resources,* 9 (1): 108-128. http://dergipark.org.tr/isguc/issue/25500/268899

YÜCEŞAHİN, M.M. ve ÖZGÜR E.M. (2006). Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü. *Coğrafi Bilimler Dergisi,* Ankara. 4 (2), 15-35.

YÜCETÜRK, H.C. (2018). *Uluslararası Sermaye Hareketleri, Ticaret ve Büyüme Üzerine Bir İnceleme.* Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YÜKSEK SEÇİM KURULU [YSK]. (2018). Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2019, http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536

ZORLU, F. (2008). Türkiye Lojistik Coğrafyası. *TMMOB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi,* (3): 39-60. http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/282ef263719ab84_ek.pdf#page=39